

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ МОН України від 31.05.2018 № 551)

ВИДАНО ЗА РАХУНОК ДЕРЖАВНИХ КОШТІВ. ПРОДАЖ ЗАБОРОНЕНО

АВТОРСЬКИЙ КОЛЕКТИВ:

О. О. Ісаєва, доктор педагогічних наук, професор: «До читача XXI століття, або Замість вступу»; «Про школу “чистого мистецтва” в російській поезії XIX століття (Федір Тютчев)»; «Дзеркало, з яким ідеш по великій дорозі», або Про роман у літературі XIX століття»; «Фредерік Стендаль»; «Гюстав Флобер»; «Федір Достоєвський»; «Модернізм як літературно-мистецький напрям кінця XIX – початку XX ст.»; «Шарль П'єр Бодлер»; «Поезія французького символізму: витоки і відкриття»; «Поль Верлен»; «Артю Рембо»; «Книжки, що нас обирають, або Замість підсумків»;

Ж. В. Клименко, доктор педагогічних наук, професор: «Етапи та шедеври Античності»; «Великі поеми Античності»; «Театр у Давній Греції»; «Гомер»; «Ренесанс у Англії»; «Вільям Шекспір»; «Специфіка переходу від романтизму до реалізму»; «Романтизм у Німеччині»; «Ернст Теодор Амадей Гофман»; «Розвиток романтизму в США»; «Волт Вітмен»; «Мо Янь»;

А. О. Мельник, кандидат педагогічних наук, доцент: «Відродження в Італії», «Данте Аліґ'єрі»; «Про школу “чистого мистецтва” в російській поезії XIX століття (Афанасій Фет)»; «Оскар Вайльд»; «Про зміни в драматургії кінця XIX – початку XX століття»; «Моріс Метерлінк»; «Пауло Коельйо».

Навчальне видання

ІСАЄВА Олена Олександрівна
КЛИМЕНКО Жанна Валентинівна

МЕЛЬНИК Анжела Олегівна

ЗАРУБІЖНА ЛІТЕРАТУРА

(рівень стандарту)

Підручник для 10 класу закладів
загальної середньої освіти

Головний редактор *І. В. Красуцька*
Редактор *Т. М. Гревцева*

Головний художник *І. П. Медведовська*
Технічний редактор *Е. А. Авраменко*
Коректор *С. В. Войтенко*

У підручнику використано малюнки
С. Кривенко, А. Ткач, А. Мороки; автор
кліпарту: *Максум ґетелуанов*; світлини
Т. Будкевич, В. Соловійова; ілюстрації з
вільних джерел Інтернет (с. 18, 45, 48, 51,
53, 69, 72, 73, 87, 89, 130, 151, 154, 159,
161, 172, 182, 197, 222, 230)

Ісаєва О. О.

I-85 Зарубіжна література (рівень стандарту): підруч. для 10 кл. закладів загальної середньої освіти / О. О. Ісаєва, Ж. В. Клименко, А. О. Мельник. — К. : УОБЦ «Оріон», 2018. — 240 с.: іл.

ISBN 978-617-7485-69-7.

Формат 70x100^{1/16}.

Ум. друк. арк. 19,44 + 0,324 форзац.

Обл.-вид. арк. 19,0 + 0,25 форзац.

Зам. №

Наклад 75730 пр.

ТОВ «УОБЦ «ОРИОН»

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції

Серія ДК № 4918 від 17.06.2015 р.

Адреса видавництва: 03061,
м. Київ, вул. Миколи Шепелева, 2

www.orioncentr.com.ua

Віддруковано

ТОВ «МОНОЛІТ-ДРУК»

вул. Новокостянтинівська, 2А, м. Київ, 04080

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 6043 від 27.02.2018 р.

УДК 821(1-87).09*кл10(075.3)

© О. О. Ісаєва, Ж. В. Клименко,
А. О. Мельник, 2018

© УОБЦ «Оріон», 2018

ISBN 978-617-7485-69-7

...люди ніколи не перестануть читати літературні твори, оскільки саме в них ми шукаємо формулу, здатну надати сенс нашому існуванню.

Умберто Еко, італійський письменник і філософ

ДО ЧИТАЧА ХХІ століття, або ЗАМІСТЬ ВСТУПУ

Вітаємо вас, дорогі наші читачі! Мабуть, ви вже неодноразово запитували себе: навіщо вам, тим, хто не буде у майбутньому займатися літературою, продовжувати вивчати її у старших класах. Пошукаймо разом відповідь на це непросте запитання...

Сьогодні ми всі усвідомлюємо, що в нашу цифрову епоху у світі бракує таких особистостей, як Стів Джобс. Його гасло «Думай інакше!», а отже — не так, як усі, без догм і шаблонів, сприяли тому, що Джобс став однією з найуспішніших особистостей ХХІ століття. Спробуймо спрогнозувати, яку освіту потрібно здобути, щоб досягти такого успіху, як один із засновників Apple...

Сьогодні й аналітики різних країн, і найавторитетніші особистості нашого часу, такі як, наприклад, відомий засновник операційної системи Microsoft Білл Гейтс і президент Ірландії Майкл Хіггінс, переконані, що на часі розвивати ті здібності, які недоступні роботам: креативність, уяву, ініціативу, лідерські якості. І якщо креативність, ініціативність, лідерські якості мають бути пріоритетом розвитку всіх навчальних дисциплін у школі, то формування уяви, образного мислення — це прерогатива літературних курсів.

І якщо всі інші навчальні предмети націлюють вас на формування об'єктивної картини світу, то література як мистецтво, що міститься в площині суб'єктивного, навпаки, увиразнює індивідуальне сприйняття, нестандартне мислення та суб'єктивний підхід. Це те, що не піддається алгоритмізації, тобто те, що не буде притаманне роботам, які, за прогнозами аналітиків, у майбутньому відберуть робочі місця в більшості людей.

Оскільки предметом вивчення літературних курсів у школі є витвори мистецтва, то завдяки своїй суб'єктивній природі вони відточують наші почуття, які не завжди піддаються логіці, розвивають співчуття, вчать індивідуально сприймати й оцінювати навколишній світ. Адже мистецтво — це завжди суб'єктивність, тож *«об'єктивного мистецтва немає і не може бути»* (Богдан-Ігор Антонич). Тому під час вивчення літературних курсів розвиваються такі уміння, які спроможні в майбутньому забезпечити конкурентноздатність людини в цьому прагматичному і технологічному світі.

А це читання літературних творів покликане просвітити нас, збагатити культурою. А культура, на думку всесвітньо відомого художника, філософа і мандрівника Миколи Реріха, *«є зброєю Світла. Культура є спасінням [...] Тому і радісна нива культури. Радісна навіть у найважчих справах. Радісна навіть у напружених битвах з найтемнішим невіглаством»*.

Отже, вирішуйте самі, для чого вивчати літературу сучасній людині цифрової епохи...

Автори

ЗМІСТ

ДО ЧИТАЧА XXI століття, або ЗАМІСТЬ ВСТУПУ	3
Про діалог автора і читача у творі	6
<i>Про роль художнього перекладу</i>	7
<i>Відмінності художнього перекладу від оригіналу</i>	8

МАНДРУЮЧИ СТОРІНКАМИ ДАЛЕКИХ ЕПОХ

Етапи й шедеври Античності	11
<i>Про героїчний епос, епічну поему</i>	13
Великі поеми Античності	13
<i>Про давньогрецьку лірику</i>	14
Театр у Давній Греції	15
ГОМЕР: Легендарний пророк Еллади	18
<i>До вивчення поеми «Одіссея»</i>	20
Відродження в Італії	31
Данте АЛІГ'ЄРІ: Великий флорентієць	34
<i>До вивчення поеми «Божественна комедія»</i>	37
Ренесанс в Англії	54
Вільям ШЕКСПІР: Загадковий геній драматургії і поезії	56
<i>До вивчення трагедії «Гамлет»</i>	60
<i>Про розвиток трагедії на межі XVI–XVII століть</i>	69
<i>Гамлет – вічний образ</i>	70

ВІД РОМАНТИЗМУ ДО РЕАЛІЗМУ

Специфіка переходу від романтизму до реалізму	77
Романтизм у Німеччині	78
Ернст Теодор Амадей ГОФМАН: На роздоріжжі двох світів	80
<i>До вивчення повісті-казки «Крихітка Цахес на прізвисько Цинобер»</i>	84
<i>Поняття про гротеск і соціальну сатиру</i>	86
«Мистецтво нам надано, щоб не вмерти від істини...» (Фрідріх Ніцше): Про школу «чистого мистецтва» в російській поезії XIX століття	93
Розвиток романтизму в США	98
Волт ВІТМЕН: Чужий серед своїх чи дзеркало Америки?	102
<i>До вивчення уривків зі збірки «Листя трави»</i>	105
<i>Про верлібр</i>	114

«ЗОЛОТЕ СТОЛІТТЯ» РОМАНУ

«Дзеркало, з яким ідеш по великій дорозі», або Про роман у літературі XIX століття	119
<i>Поняття про індивідуальний стиль письменника</i>	123
Фредерік СТЕНДАЛЬ:	
<i>«Спостерігач за людськими характерами»</i>	124
<i>До вивчення роману «Червоне і чорне»</i>	127
Гюстав ФЛОБЕР: «Я — людина-перо...»	132

ЗМІСТ

До вивчення роману « Пані Боварі »	135
Федір Михайлович ДОСТОЄВСЬКИЙ: Pro et contra	142
До вивчення роману « Злочин і кара »	146
Поняття про поліфонічний роман	148
Оскар ВАЙЛЬД: Король естетизму	151
До вивчення роману « Портрет Доріана Грея »	156

ПОЧАТОК ЕПОХИ «-ізмів» у ЛІТЕРАТУРІ (Про перехід до модернізму і його художні відкриття)

Модернізм як літературно-мистецький напрям кінця ХІХ – початку ХХ ст.	166
Про «модерн» і «модернізм»	167
Шарль П'єр БОДЛЕР: Будівничий «краси зі зла»	172
Поняття про сугестію	180
Поезія французького символізму: витoki і відкриття	183
Поль Марі ВЕРЛЕН: Геній смутку й безнадії	187
Жан Ніколя Артюр РЕМБО: «Ангел і демон»	197

НОВЕ СЛОВО у ДРАМАТУРГІЇ кінця ХІХ – початку ХХ століття

Про зміни в драматургії кінця ХІХ – початку ХХ століття	207
Моріс МЕТЕРЛІНК: Бельгійський Шекспір	210
До вивчення п'єси « Блакитний птах »	215
Поняття про драму-феєрію	218

СУЧАСНА ЛІТЕРАТУРА В ЮНАЦЬКОМУ ЧИТАННІ

Пауло (Паоло) КОЕЛЬЙО: Маг, пілігрим і письменник	222
До вивчення роману « Алхімік »	226
Мо Янь: Той, хто не зміг мовчати	230
До вивчення оповідання « Геній »	233

КНИЖКИ, ЩО НАС ОБИРАЮТЬ, або ЗАМІСТЬ ПІДСУМКІВ	240
---	-----

Ваш поради́к	перший форзац
Словничок літературознавчих понять	другий форзац

**Електронний додаток до підручника ви знайдете у рубриці «Методична підтримка» на сайті Українського освітянського видавничого центру «ОРІОН» за адресою:
www.orioncentr.com.ua**

Читачеві XXI століття

- ❖ Пропонуємо звернути увагу на деякі дослідження щодо читання. А якщо вам також відома інформація подібного характеру, то поділіться нею в класі.
- ❖ Канадські вчені-психологи довели, що читання фантастичних творів сприяє здатності краще розуміти інших людей, адже події, що відбуваються з героями твору, дають читачу змогу осмислити та зрозуміти факти власного життя, уважно поставитися до проблем інших людей.
- ❖ Дослідники з Ліверпуля (Англія) науково довели, що читання книжок здатне виліковувати. Існує навіть такий метод лікування, як бібліотерапія. Було доведено, що читання класичної літератури допомагає при стресах, а детективи і пригодницька література тренують пам'ять, логіку, відволікають від сумних думок.
- ❖ Економісти з університету Падуї (Італія) обґрунтували зв'язок між читанням у дитинстві й матеріальними статками в дорослому житті. Проаналізувавши прибутки 6000 людей з 9 країн Європи, вони дійшли висновку, що в тих, хто мав доступ до книжок у дитинстві й читав літературні твори, статки набагато більші, ніж у тих, хто цього був позбавлений. Психологи це пояснюють тим, що від кількості прочитаних у дитинстві книжок залежить здатність до логічного мислення та концентрації в дорослому житті.
- ❖ За останніми дослідженнями англійських психологів і неврологів, читання художніх творів діє на мозок людини, як ракетний прискорювач. Відтак розвивається вміння аналізувати різні явища, адже, читаючи, ми стежимо за розвитком сюжету, вибудовуємо гіпотези щодо прочитаного, розмірковуємо та зіставляємо різні факти й події і в такий спосіб привчаємо наш мозок до вирішення складних логічних задач.

До таємниць мистецтва слова

Автор пише лише половину книжки,
іншу половину пише читач.
Джозеф Конрад, англійський письменник

ПРО ДІАЛОГ АВТОРА І ЧИТАЧА У ТВОРІ

Дослідників у різні часи завжди хвилювали питання, як розвиваються стосунки автора і читача під час читання художнього твору. Переважна більшість науковців розглядають читання як процес спілкування рівноправних складників: **тексту — автора — читача**.

Так, на думку видатного вітчизняного вченого Олександра Потебні, читання є відкриттям твору. У своїх роботах науковець доводить, що художній твір існує в уяві читача і, відповідно, має стільки змістів, скільки читачів цього твору. О. Потебня обґрунтовує, що до появи самого читача твір нібито очікує свого завершення через читання.

Отже, художній твір *«абсолютно завершений»*, але тільки сам читач завершує твір. Як зазначає відомий український літературознавець Олександр Білецький, *«твір є художнім чи нехудожнім тільки у свідомості тих, хто його читає; це вони відкривають у ньому красу, це вони створюють його ідею, про яку часто і не підозрює той, хто пише»*.

Таким чином, **читання** — це творча діяльність, а читач твору є так само учасником літературного процесу, як і його автор.

1. Розкрийте роль читача в художньому творі.
2. На конкретних прикладах доведіть, що читання твору мистецтва — це творча діяльність.

- ✓ Пригадайте, що вам відомо про художній переклад.
- ✓ Поясніть, що таке оригінал твору.
- ✓ Чи погоджуєтеся ви з думкою відомого майстра українського перекладу Григорія Кочура про те, що *«потрібно перекладати не «краще від оригіналу», а так, як в оригіналі»*? Поясніть свою позицію.

До таємниць мистецтва слова

ПРО РОЛЬ ХУДОЖНЬОГО ПЕРЕКЛАДУ

Вивчаючи твори зарубіжної літератури завдяки перекладам таких українських майстрів слова, як Іван Франко, Олена Пчілка, Борис Тен, Григорій Кочур, Микола Бажан, Дмитро Паламарчук, Максим Рильський, Микола Лукаш та багатьох інших, ви, напевно, переконалися, що значення художнього перекладу для розвитку людства важко переоцінити.

❖ Художній переклад має високе призначення: **він сприяє діалогу культур різних народів**. Неперевершений теоретик і практик українського перекладу Максим Рильський підкреслював, що *«обмін перекладами художніх творів становить одну з найпотужніших підойм у справі взаємоознайомлення народів, у справі їх культурного збагачення, у справі дружби народів»*.

❖ Художній переклад завжди відігравав **важливу роль у збагаченні рідної мови**, оскільки робота над перекладом сприяє виявленню всіх можливостей рідної мови, використанню всіх її «скарбів». Так, справжній майстер художнього перекладу Микола Зеров визначав перекладацтво як одне з *«найрезультативніших, найоптимальніших шляхів збагачення українського слова здобутками світової класики»*.

❖ Художній переклад збагачує **національну літературу**, оскільки завдяки перекладу освоюються нові жанри, теми, сюжети. Тому майстерні художні переклади є складовою національного письменства. Відомий вітчизняний поет і перекладач Дмитро Павличко наголошував, що переклад — це *«необхідна умова повнокровного життя кожної літератури. Чим ширші перекладацькі можливості й чим вищий рівень інтерпретаційного мистецтва тієї чи іншої словесності, тим потужніша її оригінальна продукція»*.

❖ **Художній переклад здійснює діалог у часі.** Завдяки майстерним перекладам у нас є можливість подолати відстані між історичними епохами. Відзначаючи роль художнього перекладу, славетний Іван Франко наголошував, що це «золотий міст зрозуміння і спочування між нами і далекими людьми, давніми поколіннями».

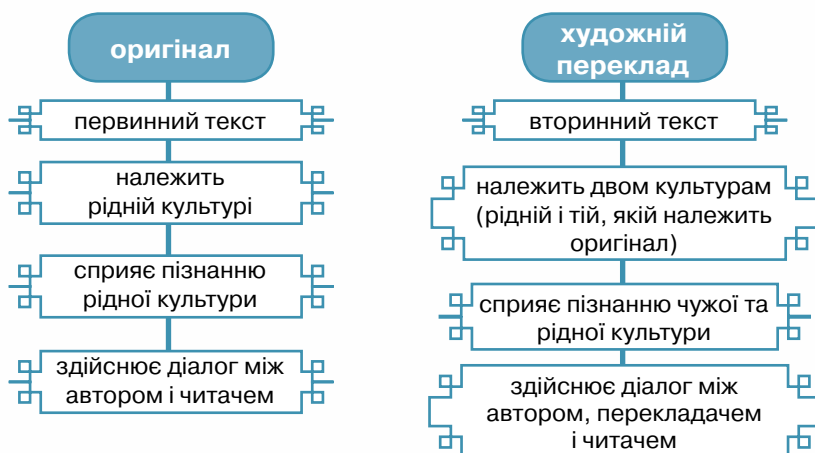
❖ Для України художній переклад завжди був **важливим чинником утвердження національної культури, формування національної свідомості українців.** Українська дослідниця Роксоляна Зорівчак зазначає: «Художній переклад став потрібним для усвідомлення нації і ворожим для режиму самим фактом своєї наявності. Він відіграв значну роль в історії національного опору та національного відродження».

За різних часів перекладацька діяльність в Україні здійснювалася в надзвичайно складних умовах. І цьому приклади — долі багатьох українських майстрів художнього перекладу, які почасти ціною власного життя і спокою відкривали читачеві світ іншої літератури. Перекладач, науковець Максим Стріха наголошує: «Подвижницьке ставлення до перекладацтва було властиве переважній більшості українських письменників минулого. Вони були просвітниками свого народу, борцями за його кращу долю, і своїм знярядям, поряд з оригінальною творчістю, часто обирали переклад — що був для них водночас ефективним засобом підвищити власну майстерність, збагатити образотворчі та загалом виразові засоби українського художнього мовлення».

ВІДМІННОСТІ ХУДОЖНЬОГО ПЕРЕКЛАДУ ВІД ОРИГІНАЛУ

У курсі зарубіжної літератури ви вже засвоїли, що *художній переклад* — це відтворення художнього тексту, який написаний однією мовою, засобами іншої мови, а *оригінал* — це первісний твір, з якого робиться переклад.

❖ Розглянемо, чим же принципово відрізняються ці поняття.

Мандруючи сторінками далеких епох

Пергаментом папір розгортає листи,
І майже без зусиль ляга під стрічку стрічка...

Євген Маланюк

Що за майстерний витвір — людина!
Дією подібна до ангела! Тямою — до божества!
Окраса всесвіту! Найдовершеніше з усіх створинь!

Вільям Шекспір

ЧИТАЮЧИ СТОРІНКИ ЦЬОГО РОЗДІЛУ, ВИ ЗМОЖЕТЕ:

- ◆ *зрозуміти*, чому Античність називають колискою європейської культури;
- ◆ *по-новому відкрити для себе* творчість Гомера і Данте Аліг'єрі;
- ◆ *замислитися*, чи можна «Одіссею» назвати твором на всі часи;
- ◆ *пригадати*, що таке героїчний епос й епічна поема;
- ◆ *пізнати*, у чому полягають особливості італійського Відродження;
- ◆ *розширити* свої знання про Вільяма Шекспіра;
- ◆ *дати відповідь* на запитання: «Для чого сучасній людині цифрової епохи знати про твори далеких епох?»

Етапи й шедеври Античності

- ✓ Пригадайте, що ви знаєте про добу Античності з уроків всесвітньої історії, зарубіжної літератури, художньої культури.
- ✓ Чому античну культуру називають «колискою європейської культури»?
- ✓ Які твори античної літератури ви читали?

Людина, обізнана з античною літературою, ширше дивиться на світ, перед нею розкриваються нові обрії.
Галина Підлісна, українська дослідниця літератури

АНТИЧНА ХУДОЖНЯ ЛІТЕРАТУРА

Як ви пам'ятаєте, **античною** (від латинського слова *antiques* — «давній») називають культуру давніх греків і римлян. Вона подарувала людству величезну спадщину, яка плідно використовувалась у наступні епохи.

За часів Античності розвивалися три роди літератури, які існують і нині, — **епос, лірика, драма**. У цей період також виникла більшість літературних жанрів, чимало з яких витримали випробування часом.

Література Давньої Греції виросла з **міфів** — **оповідей, які передають уявлення давніх людей про походження та влаштування світу, про богів і героїв**. Знаючи з раннього дитинства історії про мужнього Геракла, гордого Прометея, цілеспрямованого Ікара, давні автори використовували у своїй творчості міфологічні образи, сюжети, мотиви. Найбільш ранні жанри давньогрецької літератури відносять до **героїчного епосу**.

Особливості етапів розвитку давньогрецької літератури:

I. Архаїчний період (до VII ст. до н.е.), коли відбувається поступовий перехід від первіснообщинного ладу до рабовласницької держави. Характерна ознака цього періоду — розвиток фольклору (зокрема міфології) і героїчного епосу, яскравими зразками якого є поеми **Гомера «Іліада»** та **«Одіссея»**.

II. Класичний період (VII ст. до н.е. — IV ст. до н.е.) припадає на час розвитку **полісів** — самостійних маленьких держав, які утворювали міста з навколишніми селами. Він ознаменований пануванням лірики, розвитком драми й виникнення перших прозових жанрів: *історіографії, ораторського мистецтва, філософських роздумів та бесід*. Вершиною літератури класичного періоду вважають п'єси **драматургів Есхіла, Софокла та Евріпіда**.

III. Елліністичний¹ період (кінець IV — II ст. до н.е.) — це час, коли маленькі поліси втрачають свою незалежність, а замість них виникають централізовані елліністичні держави — військові монархії. Набуває поширення побутова комедія та інтимна лірика.

IV. Римський період (середина II ст. до н.е. — IV ст. н.е.) одержав таку назву через те, що Греція на той час була завойована Римом і фактично стала однією з провінцій величезної Римської імперії. На перший план виступають сатира та історіографія, виникає новий прозовий жанр, названий пізніше романом².

Римляни, захопивши Грецію, широко запозичили різноманітні досягнення сусідів, особливо яскраво це відбилось на літературі.

Багата культура греків стала потужним поштовхом для розвитку літератури Давнього Риму.

Римську літературу прийнято поділяти на такі **етапи**:

I. Література епохи Республіки (до 31 р. до н.е.).

На цьому етапі спочатку розвивається фольклор (міфи, історичні легенди, народна поезія), пізніше з'являються авторські зразки ораторського мистецтва, комедії, філософських творів і лірики.

II. Література епохи Імперії (до кінця V ст. н.е.).

Другий етап представлений найяскравішими досягненнями давньоримського красного письменства.

У творах римських авторів бачимо тих самих персонажів, що й у греків. Наприклад, у давньоримській літературі діють не лише олімпійські боги, а й такі герої, як Геракл, Одисей (тільки під іншими іменами — відповідно Геркулес й Улісс). Особливого розквіту римська література досягає

¹ *Елліністичний* — слово походить від давньогрецького ελλην, тобто «еллін, грек». Як ви пам'ятаєте, *Еллада* — це самоназва Греції грецькою мовою.

² Цікаво, що античні вчені не називали цей жанр романом, на його означення вони вживали найменування «оповідь», «повість», «оповідання», «діяння» і навіть просто «книга». Саму ж назву «роман» жанру, винайденому за часів Античності, дали вже в добу Середньовіччя.

наприкінці I ст. до н.е. — на початку I ст. н.е. Цьому сприяло правління імператора Гая Октавіана Августа. Він усіляко заохочував заняття літературною діяльністю, оскільки вважав літературу могутнім чинником духовного розвитку народу. Саме в цей час творять такі видатні поети, як **Овідій**, **Вергілій**, **Горацій**. Цей період називають **віком Августа**, або **золотою добою римської літератури**.

1. Які давньогрецькі міфи ви вивчали в 6 та 8 класах? А які читали самостійно?
2. Схарактеризуйте етапи розвитку давньогрецької літератури.
3. У чому полягає специфіка літератури Давнього Риму?
4. Складіть схему «Етапи розвитку давньоримської літератури».

До таємниць мистецтва слова

ПРО ГЕРОЇЧНИЙ ЕПОС, ЕПІЧНУ ПОЕМУ

У 8 класі ви дізналися, що в сучасному літературознавстві поняття **епос** (від грец. *ἔπος* — «слово, оповідь») означає **рід літератури, в основі якого — оповідь про події**. Крім того, епосом називають оповідну поезію, яка зародилась у глибоку давнину й зображає героїчні події, діяння певного персонажа (у цьому разі найчастіше вживають словосполучення **героїчний епос**).

Важливе місце в античній літературі посідала **епічна поема** (епопея, грец. *ἔπος* — «оповідь» і *ποίημα* — «творю») — **один із найдавніших видів епічних творів, у якому широко і всебічно відтворено епохальні події, що вплинули на хід національної та загальної історії**.

1. Пригадайте, у чому полягають особливості епічних творів.
2. Поясніть, що таке **героїчний епос**, **епічна поема**.

ВЕЛИКІ ПОЕМИ АНТИЧНОСТІ

З вивченого раніше ви вже знаєте, що найбільш ранніми зразками давньогрецького епосу є створені Гомером **епічні поеми «Іліада» та «Одіссея»**. Вони обидві побудовані на троянському циклі міфів, однак у їх основу покладено історичний факт. У XIII ст. до н.е. кілька грецьких племен, об'єднавшись, здійснили похід до північно-західних берегів Малої Азії. Їхньою метою було завоювання Троянського царства. Облога міста Троя тривала цілих десять років. Останній рік цих подій оспівано в «Іліаді». Головним героєм поеми «Одіссея» є один із учасників облоги Трої, цар Ітаки Одиссей. **Кожна поема складається з 24 пісень** (за кількістю букв грецького алфавіту). Такий розподіл тексту здійснили не самі оповідачі, а перші грецькі дослідники гомерівського епосу. В обох поемах реальні історичні події переплітаються з міфічними, відповідно серед персонажів діють люди, боги (наприклад: *Зевс* — верховний бог греків,

Афіна — покровителька Одиссея й усіх греків, *Афродіта* — покровителька троянців) та інші міфологічні істоти.

Широко відома й поема «*Енеїда*», написана давнім римлянином **Вергілієм** (70–19 рр. до н.е.). У цьому творі розповідається про подвиги троянського героя Енея — міфологічного засновника Римської держави:

Ратні боріння й героя вславляю, що перший із Трої,
Долею гнаний, прибув до Італії, в землі лавінські.

Переклад з латини *Михайла Білика*

Першу половину поеми називають наслідуванням «Одиссеї», оскільки вона присвячена мандрам героя. Друга половина є наслідуванням «Іліади» — у ній ідеться про битви. Сама ж поема Вергілія стала джерелом для багатьох нових творів, серед яких найвідоміший — поема «*Енеїда*», створена класиком української літератури **Іваном Котляревським**.

Епічні поеми Гомера й Вергілія написано *гекзаметром* (від грец. *hex* — шість і *metron* — одиниця вимірювання). Кожний рядок складався із шести поєднань складів, які повторювалися: *довгий* — *короткий* — *короткий*. Шоста стопа зазвичай була двоскладовою: *довгий* — *короткий*:

/ — — / — — / — — / — — / — — / —

1. Що ви знаєте про гомерівську поему «Іліада» з вивченого у 8 класі?
2. Аргументуйте зв'язок Вергілієвої «Енеїди» з гомерівським епосом.
3. Прокоментуйте схему «Героїчний епос Античності».

До таємниць мистецтва слова

ПРО ДАВНЬОГРЕЦЬКУ ЛІРИКУ

Пригадаймо: термін «*лірика*» походить від грецького слова «*лірикос*», що означає «той, що виконується під ліру» або «той, що співається під ліру».

Сучасні науковці лірикою називають рід літератури, в основі якого — почуття, настрої, переживання.

Давні греки позначали цим словом пісні, виконувані під супровід ліри. Однак вони розвивали не лише **пісенну** лірику, а й **декламаційну** — тобто таку, яку не співали, а декламували. Пісенну лірику поділяли на **хорову** та **сольну** (призначену для виконання однією людиною). Яскравими представниками сольної лірики є **Алкей, Сапфо й Анакреонт**.

Декламаційну лірику репрезентує **Тіртеї**, який уславився насамперед патріотичними **елегіями**, що сприяли перемозі спартанців над ворогами. Пригадайте його рядки з елегії, вивченої у 8 класі:

Добре вмирати тому, хто, боронячи рідну країну,
Поміж хоробрих бійців падає в перших рядах.

Переклад з давньогрецької *Григорія Кочура*

Зразки декламаційної лірики також належать **Архілоху**. Він надавав перевагу *ямбам* — жартівливим віршам, у яких ганьбив своїх ворогів.

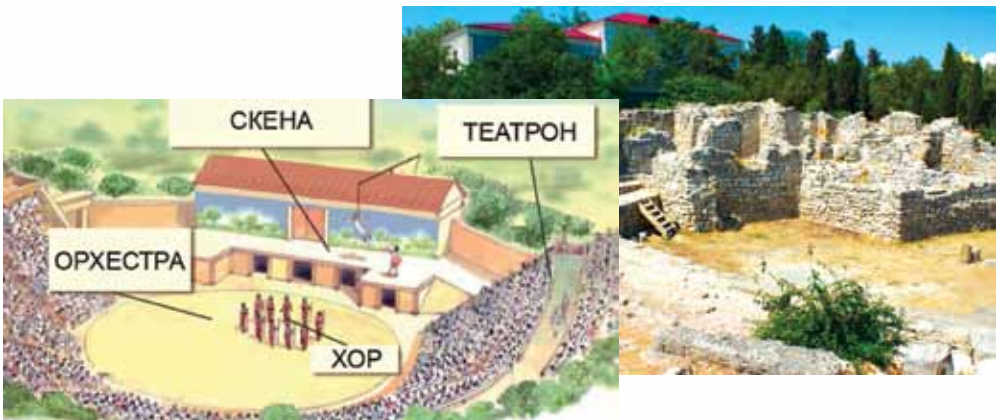
1. Порівняйте первісне й сучасне значення поняття *лірика*.
2. Пригадайте, твори яких античних ліриків ви вивчали у 8 класі.

ТЕАТР У ДАВНІЙ ГРЕЦІЇ

Як ви пам'ятаєте, особливе місце в Давній Греції належало театру. Театральні вистави давали тричі на рік на честь **Діоніса** — бога природи, що оживає, покровителя виноградарства й виноробства. Йому навіть присвячували спеціальні гімни — *дифірамби*.

Давньогрецькі вистави завжди супроводжувалися хором співом. Хор немовби коментував те, що відбувалося, а його учасники не лише співали, а й танцювали.

- ❖ Розгляньте колаж і пригадайте, як влаштований античний театр.

Руїни античного театру в Херсонесі (Україна)
та його історична реконструкція

Найбільшою популярністю в давніх греків користувалася трагедія, «батьком» якої дослідники називають Есхіла (близько 525–456 рр. до н.е.), наголошуючи тим самим на тому, що саме він є першим давньогрецьким драматургом, до якого прийшло світове визнання. Найвідомішою його трагедією є п'єса «*Прометей закутий*», написана на основі давньогрецького міфу про гордого титана, який подарував людям вогонь. І в наші дні не втратили своєї актуальності трагедії Софокла («*Антигона*», «*Цар Едіп*») й Евріпіда («*Медея*»). «*Батьком комедії*» вважають Арістофана.

УКРАЇНСЬКІ СТЕЖИНИ ЗАРУБІЖНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Античність є одним із джерел збагачення та розвитку української культури. Зокрема ця доба справила значний вплив на поступ української літератури. Античні образи, сюжети й мотиви пронизують твори **Тараса Шевченка** (поєми «*Кавказ*», «*Сліпа*», вірш «*Перебендя*»), **Івана Франка** («*Геракл і Евандер*»), **Лесі Українки** («*Сафо*», «*Орфееве чудо*», «*Кассандра*»), **Максима Рильського** («*Прометей*», «*Сафо — до Афродіти*», «*Як Одиссей, натовлений блуканням...*»), **Ліни Костенко** («*Скіфська Одиссея*»), **Дмитра Павличка** («*Дедал та Ікар*») і багатьох інших.

Підсумовуємо вивчене

1. Усно продовжте такі речення: «*Героїчний епос — це ...*»; «*Епічна поема — це ...*».
2. Перевірте правильність такого запису: «*Знаменитими давньоримськими поетами є Вергілій, Овідій, Сафо*».
3. Поміркуйте, що символізують наведені зображення й чому в них поєднані саме ці автори.

4. Як ви думаєте, чим можна пояснити особливу роль театру в античному світі?
5. Як ви розумієте слова Галини Підлісної, винесені в епіграф?
6. Яке, на ваш погляд, значення античної літератури для формування особистості сучасної людини?
7. Підготуйте презентацію на тему «Антична література та українська культура».

8. Спираючись на інформаційний плакат, узагальніть вивчене про літературу Античності. Поміркуйте, що символізують наявні зображення, чому прізвища Гомера й Есхіла виділено іншим кольором і чим можна пояснити таке розташування прізвищ Горація й Овідія в блоці «Лірика».

АНТИЧНА ЛІТЕРАТУРА

ЕПОС

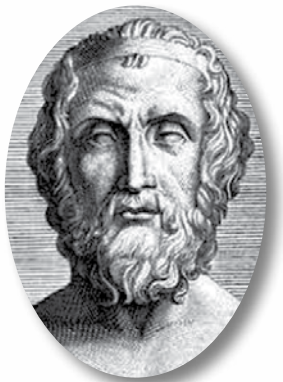
МІФИ ЦИКЛИ троянський фіванський про аргонавтів 	ЕПІЧНІ ПОЕМИ ГОМЕР «Іліада», «Одіссея» ВЕРГІЛІЙ «Енеїда» ОВІДІЙ «Метаморфози»	БАЙКИ ЕЗОП «Вовк і ягня», «Крук і лисиця»
---	---	--

ЛІРИКА

ПІСЕННА ХОРОВА СОЛЬНА Сапфо Алкей Анакреонт		ДЕКЛАМАЦІЙНА ТИРТЕЙ (елегія) АРХІЛОХ (ямб)
ГОРАЦІЙ ОВІДІЙ		

ДРАМА

ТРАГЕДІЯ ЕСХІЛ ЕВРІПІД СОФОКЛ		КОМЕДІЯ АРІСТОФАН
--	---	------------------------------------

Гомер Ομηρος

(близько VIII ст. до н.е.)

- ✓ Пригадайте, що ви знаєте про Гомера з уроків літератури й історії.
- ✓ Носіями яких людських чеснот є герої «Іліади» — Ахілл і Гектор?

Гомер був першим пророком давніх греків.
Григорій Сковорода, український філософ

ЛЕГЕНДАРНИЙ ПРОРОК ЕЛЛАДИ

Як ви пам'ятаєте, достовірних відомостей про цього автора не існує, однак навколо його особистості ходить чимало легенд. Діяльність **Гомера** найчастіше пов'язують з VIII ст. до н.е., хоча в різних джерелах знаходимо різну інформацію. Його батьком деякі життєписи називають самого бога Аполлона, а до пращурів відносять також міфологічного співця Орфея. У давнину за честь називатися його батьківщиною змагалися сім грецьких міст (у тому числі й Афіни). За легендами, Гомер осліп (одне зі значень слова «гомер» — «сліпий»), а Музи надихнули його на поетичну творчість. Деякі дослідники стверджують, що образ Гомера-співця змальовано в його поемі «Одіссея»:

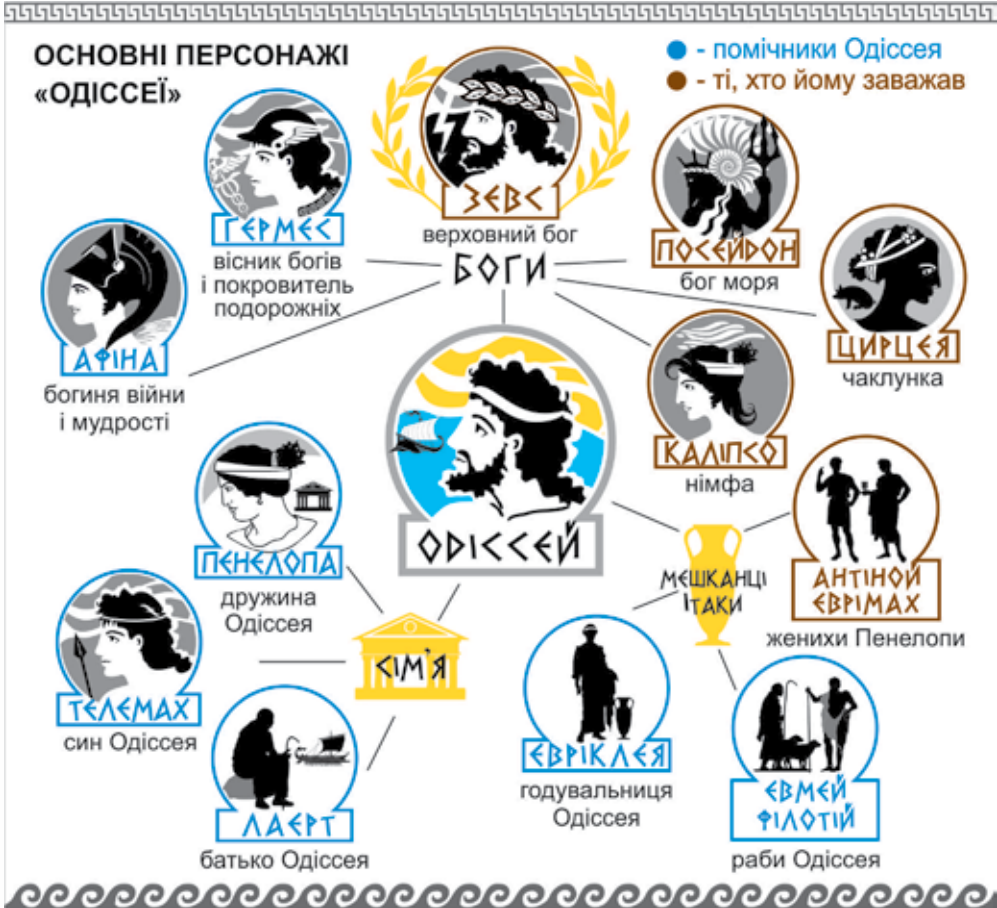
Муза любила його, але злом і добром наділила:
Світло очей погасила, та спів дарувала солодкий.

Переклад з давньогрецької *Бориса Тена*

Він мандрував Грецією і заробляв на життя виконанням своїх поем. Досі вчені дискутують про так зване «гомерівське питання», тобто про особистість поета, авторство текстів, які приписують йому, про місце і час їх створення. Так, деякі дослідники його творчості обстоювали гіпотезу, що «Іліаду» й «Одіссею» написано різними поетами.

З 8 класу ви вже знаєте, що в «Іліаді» йдеться про події останнього, десятого року облоги Трої (інша назва міста — Іліон, звідси і заголовок поеми, який перекладається так: «Пісня про Іліон»). В основі твору — оповідь про сварку царя Агамемнона і найвідважнішого ахейського героя Ахілла.

«Одіссея» ж оповідає про мандри героя Троянської війни на ім'я Одіссея, який морським шляхом повертається на батьківщину. Цілих десять років тривала його подорож до рідного острова — Ітаки, де відважного воїна чекали дружина Пенелопа та син Телемах. У цей час у домі Одіссея зухвало хазяйнували претенденти на руку його дружини, які вважали царя Ітаки вже давно загиблим.

Перш ніж герой потрапить додому, йому доведеться пройти через безліч небезпечних пригод, зустріти на своєму шляху чудовиськ Сціллу і Харібду, циклопа¹ Поліфема, плем'я людожерів, солодкоголосих сирен, які зваблювали мореплавців своїм співом. Поступово Одіссея втрачає всіх своїх супутників і дивом сам залишається живим. Під виглядом старця, на якого його перетворила богиня Афіна, він повертається до свого палацу. Саме в цей час незвані женихи змушують прекрасну Пенелопу оголосити конкурс стрільби з лука. Кращий стрілець і має стати її чоловіком. Несподівано переможцем виходить нікому не відомий старий, який

¹ Кіклóпи, цикло́пи (грец. Κύκλωπες) — у давньогрецькій міфології сини Урана й Геї, велетні, наділені надзвичайною силою і вправністю. Кількість і сила кіклопів відрізняється. Традиційно зображалися з одним оком посеред лоба.

одразу ж розправляється із залицяльниками Пенелопи. Дізнавшись про те, що сталося, обурені родичі загиблих жадають помсти. Однак богиня Афіна повідомляє рішення Зевса, за яким між Одиссеєм і родинами вбитих проголошується вічний мир.

1. Пригадайте, у чому полягає сутність «гомерівського питання».
2. Як ви розумієте слова Григорія Сковороди, винесені в епіграф?
3. На основі матеріалу статті й схеми «Основні персонажі “Одіссеї”» розкажіть, про що йдеться в цьому творі.

До вивчення поеми «ОДІССЕЯ»

ПІСНЯ ДЕВ'ЯТА

Одіссей розповідає про свої пригоди. Відплиття від берегів троянських. Зруйнування Ісмара, міста фракійського племені кіконів, та загибель багатьох супутників Одиссея. Буря. Відвідання лотофагів — племені, яке їло лотос. Прибуття до країни кіклопів. Одиссей, залишивши біля Козиноного острова свої кораблі, з одним власним кораблем пристає до берега кіклопів, що був недалеко. Вибравши дванадцятьох товаришів, він входить з ними до печери Поліфема. Загибель шести супутників Одиссеєвих, яких пожер кіклоп. Оп'янивши велетня, Одиссей проколює йому око і потім хитрощами рятує себе й товаришів від його люті. Вони викрадають кіклопову отару й повертаються на Козиний острів. Поліфем благає батька Посейдона помститися за нього Одиссеєві.

ПРИГОДА В КІКЛОПА

Уривок

420] Я ж міркувати почав, як найкраще зарадити справі,
Щоб і супутників всіх, і себе від жорстокої смерті
Урятувати. Всілякі тут засоби й хитрощі ткав я —
Йшлось тут про душу, велике-бо лихо уже насувалось.
Зрештою визнав у серці я раду таку за найкращу:
425] Гарних, ставних там чимало було баранів густорунних,
Добре вгодованих, з темною, аж фіалковою шерстю.
Всіх я їх нишком позв'язував сплетеним віттям вербовим
З ложа жорсткого, що велетень спав нечестивий на ньому.
Я їх по троє зв'язав, — ніс когось під собою середній,
430] Інші ж обидва з боків тим часом його прикривали.
Кожні так троє несли одного чоловіка. А сам я...
Був поміж ними баран, над усіх в тій отарі найкращий,
Міцно вхопившись за карк, під черевом в нього кудлатим
Я заховався і, вп'явшись руками у шерсть божественну,
435] Так і тримавсь терпеливо, відважного сповнений духу.
Так ми в журбі та зітханнях на світлу Еос дожидали.
Ледве з досвітньої мли заясніла Еос розоперста,
Стали на пашу тоді барани і козли пориватись,

А неподоєні матки замакали голосно в стійлах —
440] Понабухали в них вим'я. А їхній господар, жорстоким
Мучений болем, усім баранам, що йшли поуз нього,
Спини обмацував. Не помічав він, проте, нерозумний,
Що під грудьми в баранів густорунних підв'язане крилось.
Йшов аж останнім баран мій до виходу, шерстю своєю
445] Й мною обтяжений, я ж — передумав тоді вже багато.
Спину обмацавши в нього, сказав Поліфем премогутній:
«Любий баранку! Чому це сьогодні виходиш останній
Ти із печери? Раніш не ходив-бо від інших позаду.
Перший на луки ти жвавими кроками біг в ніжнолистих
450] Пастися травах, перший збігав і до хвилі річної,
Першим також поспішав до кошари своєї вернутись
Ти вечорами. А нині виходиш останній. Шкодуєш,
Мабуть, ти ока господаря, — злий чоловік його випік
З товаришами лихими, вином мій стуманивши розум.
455] Клятий Ніхто! Не втече він, кажу, від загибелі злої!
Мав би ти розум такий, як у мене, і вмів би хоч слово
Вимовить, ти б розказав, де від гніву мого він сховався.
Так би ударив я ним, щоб мозок з розбитого лоба
Всю цю печеру оббризкав, — тоді б я своє заспокоїв
460] Серце від болю, що той нікчемний Ніхто заподіяв».
Так промовляючи, він барана випускає за двері.
Щойно ми вийшли з печери й оподаль кошари спинились,
Перший я виліз із-під барана й повідв'язував інших.
Швидко погнали отару ми жирних овець тонконогих,
Їх оточивши навколо, щоб разом все стадо загнати
На корабель свій. Нас радо супутники любі вітали —
Тих, що уникнули смерті, — й загиблих оплакали гірко.
Плакати все ж їм, бровами до кожного стиха моргнувши,
Я не дозволив, — загнати звелів пишнорунну отару
470] На корабель і чимдуж на хлань відпливати солону.
До кочетів вони, швидко зійшовши, усі посідали
Й веслами, сидячи в ряд, по сивих ударили хвилях.
А на таку вже відплинувши віддаль, що поклик ще чути,
До Поліфема почав я, глузуючи з нього, кричати:
475] «Гей ти, кіклопе! Не зовсім беззахисний муж той, в якого
Товаришів у глибокій печері пожер ти жорстоко!
Так і належить помститись тобі за лихі твої вчинки,
Нелюде лютий, що в домі своєму гостей поз'їдати
Не посоромивсь! От Зевс і боги тебе всі й покарали!»
480] Так я промовив. Його ж іще більша злоба охопила.
Верх од гори відломив він великої й так його кинув,
Що поблизу корабля темноносого впав той уламок,
Ледве в стерно кермове кам'яна не ударила брила.
Завирувало все море від скелі, що впала у воду, —

485] З шумом до берега нас понесло тоді водоворотом,
Моря приливом нас знову до самої суші пригнало.
Довгу жердину руками вхопивши, від берега нею
Я відштовхнув корабель, а супутцям кивнув головою,
Додаючи їм відваги, й на весла звелів налягти їм,
490] Щоб із біди врятуватись. Ажгнулись вони — веслували.
Тільки як далі від берега вдвоє уже одпливли ми,
Знов я кіклопа гукати хотів; та навкруг навперейми
Товариші мене лагідно так почали умовляти:
«Знову, безумний, ти хочеш цю дику людину дражнити?
495] Щойно він, кинувши скелю у море, погнав корабель наш
Прямо на берег, і ми уже зовсім загинути мали!
Тільки-но крики чийсь чи мову яку він почує,
Голови нам і всі корабельні він балки розтрощить,
Мармуру кинувши брилу, — а сили йому не бракує».
500] Так говорили вони, та не слухало серце відважне,
Й знову до нього покликнув я, гнівом в душі спалахнувши!
«Гей ти, кіклопе, якщо тебе з смертних хто-небудь спитає,
Хто осліпив так ганебно тебе, ти можеш сказати —
Це Одиссей тебе ока позбавив, той городоборець,
505] Син Лаерта, що має свою на Ітаці домівку».
Так я покликнув, а він заричав ось такими словами:
«Горенько! Як воно давне збулося богів віщування!
Жив тут один ворожбит, міцний чоловік і правдивий,
Телем, Еврімія син, віщуванням прославлений вдалим, —
510] Так і постарівся він, віщуючи тут між кіклопів.
Він провістив мені те, що статися має зі мною,
Як я від рук Одиссеєвих зору позбавлений буду.
Завжди чекав я, що прийде великий на вигляд, прекрасний
Муж в нашу землю колись, великої сповнений сили.
515] Зовсім нікчемний натомість, безсилий, малий чоловічок
Ока позбавив мене, вином затуманивши розум.
Тож зачекай, Одиссею, щоб я тобі дав подарунки
Та ублагав земледержця — щасливо додому вернути,
Син-бо йому я, й він гордий моїм називатися батьком.
520] Сам лиш один, як захоче, він може мене ізцілити
Й більше ніхто — ні з блаженних богів, ні із смертного люду».
Так говорив він, а я у відповідь мовив до нього:
«Мав би я силу, то враз і душі б тебе, й віку позбавив
І відіслав би в оселю Аїда так певно, як певно
525] Те, що вже ока не зцілить тобі й сам землі потрясатель».
Так відповів я, а він тоді став Посейдона-владику,
Руки у зоряне небо здіймаючи, ревно благати:
«Згляньсь, Посейдоне, землі потрясателю темногривастий!
Якщо я син твій і гордий моїм ти зватися батьком,
530] Хай Одиссей додому не вернеться, городоборець,
Син Лаерта, що має свою на Ітаці домівку.

А як судилось у власну йому повернутись оселю,
Добре збудовану, й близьких і землю побачити рідну,
Товаришів розгубивши, хай з лихом повернеться врешті, —
535] Лиш на чужім кораблі, — і дома лиш горе застане».
Так він молив і благав, і почув його темногривастий.
Камінь ще більший тоді ізнов Поліфем піднімає
Й, ним розмахнувшись, з такою він силою кидає знову,
Що аж позад корабля темноносого впав той уламок,
540] Ледь у стерно кермове кам'яна не ударила брила.
Завирувало все море від скелі, що впала у воду,
Хвилею нас понесло і вперед аж до суші погнало.
Скоро на острів ми той прибули, де лишилися наші
Добре оснащені судна і журно сиділи навколо
545] Наші супутники всі, що так довго на нас дожидали.
Витягли ми тоді свій корабель на пісок прибережний,
Далі посходили всі на берег шумливого моря.
Стадо ж кіклопове ми, з корабля ізгнавши місткого,
Нарівно всім поділили — без пайки ніхто не лишився.
550] Все поділивши, дали мені ще барана додатково
Товариші в наголінниках мідних. На узбережжі
Я чорнохмарному Зевсу Кроніду, що всім володіє,
В жертву спалив його стегна. Та жертви, проте, не прийняв він,
Всі-бо мої кораблі добропалубні вже він замислив
555] Занапастити з моїми супутцями вірними разом.
Так цілий день ми тоді аж до заходу сонця сиділи,
М'ясом частуючись вдосталь, вином запивали солодким.
Сонце тим часом зайшло, і темрява все огорнула.
Спати лягли ми тоді на березі шумного моря.
560] Ледве з досвітньої мли зяясніла Еос розоперста,
Товаришів я своїх розбудив і звелів їм негайно
Стати на свій корабель і причали усі відв'язати.
До кочетів вони, швидко зійшовши, усі посідали
Й веслами, сидячи в ряд, по сивих ударили хвилях.
565] Далі відтіль попливли ми із тяжко засмученим серцем,
Бо хоч самі врятувались, та любих утратили друзів...

Переклад з давньогрецької *Бориса Тена*

ЧИТАЄМО, РОЗМІРКОВУЄМО, ОБГОВОРЮЄМО...

1. Опишіть, яким ви уявляєте велетня Поліфема. За допомогою яких художніх засобів автор змальовує його зовнішність?
2. Чи можна стверджувати, що в цій пісні постає картина господарських занять циклопа? Доведіть свою думку текстом.
3. Що стало причиною того, що Одиссей потрапив у пастку?
4. Чому Одиссей замислив розправитися із циклопом? Чи можна вважати справедливою цю розправу? Чи був у нього інший вихід?

5. Завдяки яким рисам характеру Одиссей врятувався сам і врятував своїх супутників? Обґрунтуйте свою відповідь.
6. Зверніть увагу на рядки 460–470. Поміркуйте, як саме описана в них ситуація проливає світло на характер Одиссея. Як можна кваліфікувати привласнення ним отари овець — практицизм, підприємницька хватка чи крадіжка чужого майна?
7. Знайдіть у тексті дев'ятої пісні приклад розгорнутого порівняння. З якою метою його використовує поет?
8. Роздивіться репродукцію картини швейцарського живописця Арнольда Бекліна. Чи вдалося художнику передати весь жах ситуації, у якій опинились Одиссей та його супутники?

Арнольд Беклін. Одиссей і Поліфем (1896)

ДІЗНАЄМОСЯ ПРО ВИДАТНУ ОСОБИСТІСТЬ

Уривки «Іліади» й «Одіссеї» ви читали в перекладі видатного українського перекладача — **Бориса ТЕНА** (1897–1983). Його справжні ім'я і прізвище — **Микола Хомичевський**, а такий псевдонім перекладач утворив від давньої скіфсько-грецької назви річки Дніпро (Борисфен). Народився він у с. Дермань на Рівненщині. Викладав у школах і технікумах українську мову і літературу, працював у видавництвах, був настоятелем храму святої Софії у Києві. Проте його різнобічна діяльність була перервана в 1929 р.: Бориса Тена заарештували в справі Спілки визволення України, а невдовзі засудили до 10 років ув'язнення у виправно-трудових таборах. Після звільнення — війна, фашистський полон, радянські фільтраційні табори. Та подібно до гомерівського Одиссея Борис Тен мужньо витримав усі випробування і через численні муки й страждання проніс любов до рідної землі, українського слова і художнього перекладу. Він подарував українцям твори понад ста авторів. Серед них — п'єси Есхіла, Софокла, Шекспіра, вірші Міцкевича, Пушкіна, Верлена, Гейне, Гете та багатьох інших. Найбільшу славу перекладачеві принесла робота над «Одіссеєю» та «Іліадою», яку фахівці визнали найвизначнішим в українській перекладній літературі відтворенням поем Гомера, максимально близьким до грецьких оригіналів. Невипадково Бориса Тена називають українським Гомером.

 У творчій майстерні письменника**ОДІСЕЙ:
ОДНОЗНАЧНИЙ ХАРАКТЕР ЧИ СУПЕРЕЧЛИВИЙ ОБРАЗ?**

Автор нагороджує Одиссея цілою низкою епітетів: «велемудрий», «незламний», «розумний», «хитромудрий», «невпинний в трудах і лужавстві». Самі епітети свідчать, що найголовнішою зброєю цього «мужоборця» є хитрість, поєднана з великим практичним розумом і досвідом. Це дає йому можливість неушкодженим виходити з найскладніших і найнебезпечніших ситуацій. Проте слід зауважити, що сили й бойової майстерності йому теж не бракує.

Образ Одиссея також надзвичайно складний, тому однозначно, тільки як хитруна, дурисвіта і прагматика, його кваліфікувати не можна. **Слід відзначити, що важливою рисою Одиссея є його патріотизм — він постійно прагне до своєї Ітаки, жодні перешкоди не зупиняють його.**

Значною мірою Одиссей був породженням нового періоду, у який вступило общинно-родове суспільство. Безперечно, за традицією, Гомер залишив йому певні якості від варварської епохи. Наприклад, Одиссей також надзвичайно жорстокий. Та якщо в інших героїв ця риса характеру пояснюється запалом бою, ненавистю до суперника, загалом — тривалою війною, то Одиссей виявляє жорстокість і в мирних умовах. Досить пригадати розправу з обеззброєними женихами й особливо — страту за його наказом раба і дванадцятьох служниць, які зрадили його.

Розсудливий хазяїн, Одиссей ніколи не випустить із рук те, що йому належить. Навіть у складній ситуації, яка загрожує його життю, він не забуває про вигоду. Наприклад, вибравшись із печери Поліфема, Одиссей думає не лише про врятування, а ще й прихоплює отару овець, яка належала циклопу.

Обачливий розум Одиссея завжди спрямований на досягнення практичної мети. Мабуть, значною мірою саме вона штовхає його до різних пригод, до пошуків нового й невідомого. Але до практицизму героя домішується і щось інше, що змушує його нехтувати природною обережністю, навіть не слухати «віщого серця», яке попереджає про небезпеку. Це — допитливість. Ідучи до циклопа, «потвори страшної», зовсім не схожої на людину, Одиссей каже:

Товариші мої вірні, лишайтесь тут, а тим часом
Я на своїм кораблі з гребцями своїми поїду
Певно дізнатися, що за мужі в тій країні домують, —
Чи непривітні і дикі там люди, що правди не знають,
Чи доброзичливі серцем, гостинні і богобоязні.

(Пісня IX, 173–177)

Сподівання відшукати дивних і невідомих людей, на власні очі побачити те, чого ще не бачив, перетворюють Одиссея на справжнього дослідника — **географа, ботаніка, етнографа**. Його все цікавить у нових

країнах: звичаї, одяг і мораль, невідомі рослини з дивними властивостями у країні лотофагів, соціальний і політичний устрій суспільства на острові кіклопів, їхній побут і харчування, що вражають Одиссея своєю дикістю і примітивністю. Та ж сама спонука штовхає його почути звабливо-смертельні для людини пісні сирен, щоправда, перед цим він просить своїх товаришів прив'язати його міцно до щогли.

За книгою українських літературознавців і перекладачів
Вадима Пащенко та Нінель Пащенко
«Антична література» (К., 2008)

Читачеві XXI століття

Багато слів з «Одіссеї» стали крилатими. Так, коли говорять *робота Пенелопи*, читач згадує дружину царя Ітаки, яка протягом багаторічної розлуки з чоловіком залишалась вірною йому, незважаючи на нав'язливість численних женихів. Щоб відвадити їх, вона вигадала хитрий спосіб — оголосила, що вийде заміж, щойно буде зіткана тканина для савана Лаерта — батька Одиссея. Сама ж кожної ночі розпускала все, що наткала за день. Тому вислів *робота Пенелопи* вживається в значеннях *вірність дружини*, а також *нескінченна робота*.

Широковідомий і фразеологізм *повернення до Ітаки*, який означає успішне завершення довгих блукань (фізичних або духовних). А словом *одиссея* почали називати тривалі мандри, а також ґрунтовну розповідь про свої пригоди.

У творчій майстерні письменника

ПРО ХУДОЖНЮ СВОЄРІДНІСТЬ ГОМЕРІВСЬКИХ ПОЕМ

Пригадаймо, що головні риси гомерівських поем — *величність*, *розміреність* і *докладність*. Так, поет з великою деталізацією описує явища, дії і зовнішність персонажів, а також зброю, предмети побуту, місця подій. Ці описи і численні перерахування (міст, військ, царів тощо), умовно названі науковцями «гомерівським каталогом», дають можливість достатньо яскраво уявити життя давніх греків. Важливо і те, що Гомер прагнув об'єктивно і неупереджено зобразити все, про що розповідав. Невипадково гомерівські поеми називають справжньою грандіозною енциклопедією життя Еллади, з якої можна дізнатися багато чого про рівень матеріальної й духовної культури давньогрецького суспільства.

Поет досить часто перериває свою оповідь про героїв, щоб описати якусь річ, розказати історію її створення. Тоді виникає *ефект уповільнення дії*. Так, він докладно описує історію ісмарського вина, якому пізніше випало відіграти важливу роль у засліпленні Поліфема (*IX пісня*), історію знаменитого Одиссеєвого лука (*XXI пісня*),

якому невдовзі належить розв'язати криваву суперечку між господарем і непрошеними гостями.

А драматично напруженому епізоду про пригоди Одиссея в печері киклопа передує просто-таки ідилічно чарівна картина господарських занять чудовиська (*IX пісня, 244–251*).

Дію також уповільнюють **повторення**. Однакові події чи процеси рапсод передає одними й тими самими словами. Відплиття кораблів Одиссея завжди супроводжуються такими словами:

До кораблів вони, швидко зійшовши, усі посідали
Й веслами, сидячи вряд, по сивих ударили хвилях.

(*Пісня IX, 244–251*)¹

Однією з яскравих особливостей обох поем є використання автором **постійних епітетів**. Так, Одиссей — *богосвітлий, велемудрий, Ахілл — прудконогий, Гектор — шоломосяйний*. За допомогою постійних епітетів автор увиразнює певну рису характеру героя.

Ви пам'ятаєте, що в «Іліаді» вживається багато **розгорнутих порівнянь**, тобто таких, які нагадують цілу сценку. Так само їх знаходимо (хоча значно рідше) і в «Одіссеї». Наприклад, Гомер використовує розгорнуте порівняння, зображаючи шипіння ока Поліфема (*IX пісня, 391–394*). Головними темами цих порівнянь є праця ремісників, землеробів, мореплавців, рибалок, поведінка свійських і диких тварин.

УКРАЇНСЬКІ СТЕЖИНИ ЗАРУБІЖНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Як ви знаєте з вивченого раніше, гомерівській епос справив значний вплив на формування багатьох видатних діячів української культури, зокрема **Лесі Українки**. За спогадами її рідних, коли поетеса була ще малою, в новоград-волинській садибі Косачів діти гралися в «Іліаду» й «Одіссею». Драматичний етюд «**Іфігенія в Тавриді**» (1898) свідчить про інтерес письменниці до міфології троянського циклу. На цю тему написана і драматична поема «**Кассандра**». Відомо, що ще в юнацькі роки в Лесі Українки виникла думка перекласти «Одіссею». А серед її рукописної спадщини знайдено перекладену гекзаметром третю пісню поеми та п'ять рядків перекладу із четвертої пісні.

Читачеві XXI століття

У сучасному інтернет-просторі можна знайти безліч різноманітних свідчень популярності гомерівської «Одіссеї». Це і назви різних установ (насамперед туристичних фірм), і логотипи, в яких використано гомерівську образність, і комікси за мотивами поеми.

А деякі навчальні інтернет-ресурси пропонують на допомогу учням і студентам цікаву інфографіку, мета якої — наблизити твір до читачів.

¹ Ш а л а г і н о в Б. Гомерів епос // Зарубіжна література. Від Античності до початку XIX ст.: Іст.-естет. нарис. — К., 2004.

Що ж таке **інфографіка**? Це скорочена назва інформаційної графіки, графічний спосіб подачі інформації, унаочнення даних, метою якого є швидке й чітко уявлення необхідного матеріалу. З'явилась вона досить давно, однак популярною стала в останні роки. Інфографіка розповідає про будь-що насамперед за допомогою різноманітних зображень, а також невеликої кількості слів і цифр. По суті, це зорове представлення знань, яке може містити максимально стислий текст із певної теми, тобто найголовніші й найцікавіші дані. Інфографіка може бути представлена в різних формах: як *карикатура, графіка, діаграма, ілюстрація, таблиця, схема, карта, емблема* або *простий малюнок*. Головне, щоб дотримувався принцип: складна чи обсягова інформація подається в простому для сприймання зоровому форматі. Адже мета будь-якої інфографіки — швидко донести до аудиторії інформацію, полегшити її розуміння і сприяти запам'ятовуванню.

- ❖ Розгляньте наведену інфографіку¹ й поясніть, яку інформацію про поему Гомера вона покликана уявити.

¹ Інфографіку створено на основі матеріалу цифрової платформи «Course Hero», яка надає учням набір онлайн-освітніх ресурсів, зокрема зі світової літератури.

ЗІ СКАРБНИЦІ ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНОЇ ДУМКИ

Гомер виховав усю Елладу.

Платон, давньогрецький філософ

Цей епос, перекладений багатьма мовами світу, вийшов за межі національного грецького письменства й завдяки своїм художнім достоїнствам та історичній цінності зайняв почесне місце у скарбниці світової літератури. «Іліада» та «Одіссея» і до наших днів залишаються джерелом, із якого поети, художники, композитори черпають теми та образи своїх творів.

Андрій Білецький, український літературознавець

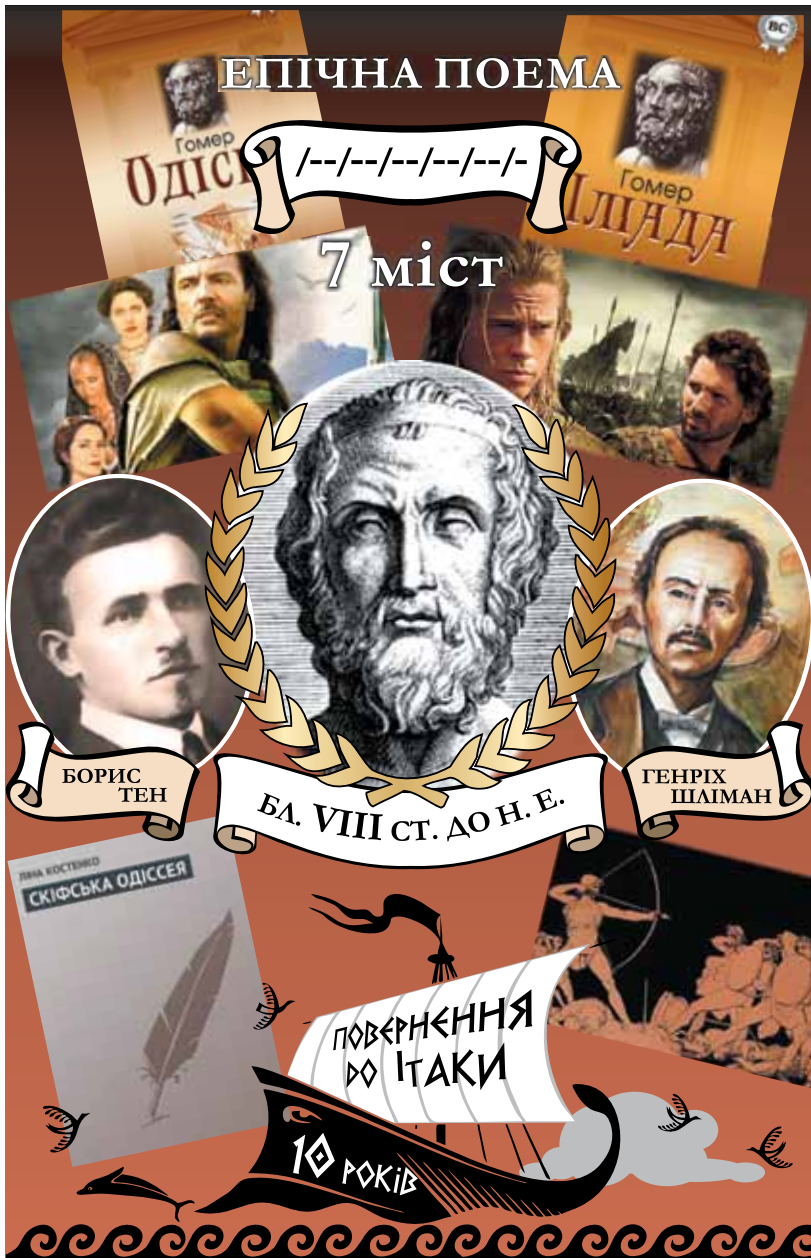
Пісумовуємо вивчене

1. Продовжте речення: «*«Одіссея» — це ...».*
2. На матеріалі вивчених уривків схарактеризуйте Одіссея. Що в його образі вас приваблює, а що ні?
3. Наведіть приклади крилатих висловлювань із «Одіссеї».
4. Пригадавши, які особливості характерні для гомерівських поем, виберіть варіант правильної і повної відповіді:
  - А** уповільнення дії, повтори, постійні епітети, розгорнуті порівняння
  - Б** уповільнення дії, повтори, епітети, порівняння
  - В** повтори, епітети, розгорнуті порівняння
5. Розв'яжіть кроссенс (для цього скористайтеся пам'яткою на форзаці підручника «Як розв'язати кроссенс»). Про які епізоди і про яких персонажів «Одіссеї» він нагадав вам?

6. Уважно розгляньте репродукцію картини «Апофеоз Гомера» французького художника Ж.-О.-Д. Енгра, подану в електронному додатку до підручника. Що на ній зображено? Розкрийте її символічний зміст.

- У чому, на ваш погляд, секрет популярності «Одіссеї» та «Іліади» серед читачів різних країн і різних поколінь?
- Уважно розгляньте інформаційний плакат. Що символізують лавровий вінок, корабель і книжка Ліни Костенко? Яке значення має фразеологізм, написаний на вітрилі? Кадри з яких фільмів ви впізнали? У зв'язку з чим згадуються числа 7 і 10? Чому поруч із Гомером розміщено портрети Бориса Тена і Генріха Шлімана? Як пов'язані одне з одним епічна поема та схематичний запис, розташований нижче?

Відродження в Італії

- ✓ Використовуючи вже відому вам інформацію про добу Відродження, підготуйте повідомлення про значення цієї епохи в культурному розвитку людства.
- ✓ Пригадайте, твори яких письменників доби Відродження ви читали. Які з них вас вразили найбільше? Чому?

...наявність багатой культурної спадщини Античності, відчуття близькості й спорідненості з нею є необхідними передумовами появи Ренесансу. Саме такою країною була Італія, тож закономірно, що на її терені з'явився й розквітнув Ренесанс у його класичній формі...

Дмитро Наливайко, український літературознавець

СПЕЦИФІКА ІТАЛІЙСЬКОГО ВІДРОДЖЕННЯ

Як вам відомо з 8 класу, назву нового історичного етапу європейської культури — **Відродження** — вперше застосував у XVI ст. італійський учений **Джорджо Вазарі**, який хотів підкреслити повернення образотворчого мистецтва своєї епохи до античних канонів.

Відродження, або Ренесанс (із фр. — Renaissance), — епоха в історії культури Європи кінця Середньовіччя та початку Нового часу, що характеризувалася новим світобаченням і високим творчим піднесенням.

Нагадаємо, що батьківщиною Відродження була Італія. Саме звідси пролунали перші заклики до повернення ідеалів Античності, саме тут було започатковано нове розуміння людини та сенсу життя, суспільства і краси. Саме в Італії за часів Відродження склався культ мистецтва, наук, вільного інтелектуального життя. Подарувавши світові таких талановитих особистостей, як **Данте**, **Петрарка**, **Донателло**, **Леонардо да Вінчі**, італійський Ренесанс став найяскравішим явищем усієї епохи.

Нова епоха принесла новий світогляд, яким став **гуманізм** (від лат. *humanitas* — людяність). Найвищою цінністю відтепер визнавалася людина, стверджувалися її краса і гідність, сила розуму й волі, невичерпні можливості. *«Бог створив людину, щоб вона пізнавала закони Всесвіту, любила його красу, захоплювалася його величчю... Людина може зростати й удосконалюватися за власною волею. У ній багато різноманітних задатків»*, — писав італійський мислитель **Джованні Піко делла Мірандола**.

Визначальною рисою доби Відродження в Італії була **орієнтація на античні зразки**. Італійські гуманісти зробили дуже багато для повернення античної спадщини в країни Європи. Вони брали участь у розкопках, розшукували втрачені пам'ятки старовини, перекладали та тлумачили древні рукописи. Одним із найвідданіших дослідників усього римського і грецького був поет **Франческо Петрарка**.

Культура Античності цікавила представників Ренесансу своїм світським характером і життєствердним началом, вона була для людей Відродження джерелом і зразком творчості й світогляду. Та «шлях до Античності» вимагав від діячів Відродження і **критичного переосмислення Середньовіччя**, оскільки в цю попередню добу розуміння й використання античної класики було досить обмеженим.

За часів Відродження в Італії відбулося **формування національної культури**. Результатом діяльності гуманістів стало пробудження національної самосвідомості, що породило інтерес до національних історії, мови та літератури.

Епоха Відродження в Італії позначилася **небувалим розквітом мистецтва**. Відбулося оновлення змісту, були відкриті нові закони, переосмислено роль художника. Італійське ренесансне мистецтво виробило універсальний тип людини-творця. Більшість митців були обізнані в різних галузях, зокрема такі титани Відродження, як **Мікеланджело** та **Леонардо да Вінчі**, прославились як живописці, скульптори, інженери, дослідники. Яскравими представниками мистецтва Ренесансу в Італії також були живописці **Сандро Боттічеллі**, **Рафаель Санті**, **Тиціан**; скульптори **Нікколо Пізано**, **Донателло**; архітектори **Філіппо Брунеллескі**, **Андреа Палладіо** та ін.

Особливості доби яскраво відобразились і в літературі. Так, ренесансна література, звільнившись від середньовічно-церковних догм, звернулася до реального світу й реальної людини, середньовічні символи й алегорії поступово витіснялися реалістичними елементами. У центрі творів відтепер був новий тип літературного героя — **ренесансна особистість** — енергій-

¹ Етапи італійського Відродження також прийнято позначати італійськими назвами століть: *треченто* (trecento — 1300-ті), *кватроченто* (quattrocento — 1400-ті), *чінквеченто* (cinquecento — 1500-ті роки).

на, самостійна, вільна людина. Письменники італійського Відродження у своїх творах використовували античні сюжети та образи, інтерпретуючи їх відповідно до нового світогляду, адже бути гуманістом у ті часи означало — мати здатність до нового прочитання класики. З позиції нової культури засвоювалися і здобутки середньовічної літератури, тенденції лицарської і міської літератури, традиції народної творчості. Найвизначніші гуманісти епохи — Данте, Петрарка, Боккаччо — писали свої твори не латиною, а на тосканському діалекті, який згодом було покладено в основу італійської літературної мови. Оновлюється й система жанрів. Із гуманістичних позицій переосмислюються античні трагедія та комедія, з'являється сонет, поширюється поема, надзвичайно популярною стає новела (засновником якої вважають Джованні Боккаччо). З італійських новел нерідко черпав сюжети для своїх п'єс Вільям Шекспір.

Особливості Відродження в Італії

Біля витоків італійського Відродження стояв Данте Аліґ'єрі, якого також вважають *батьком італійської літературної мови*. Видатними письменниками-гуманістами Італії були Франческо Петрарка, Джованні Боккаччо, Нікколо Макіавеллі, Томазо Кампанелла та ін. Українською їхні твори перекладали Іван Франко, Леся Українка, Микола Лукаш, Микола Бажан, Микола Зеров, Дмитро Павличко, Євген Дроб'язко, Максим Стріха та ін.

Відродження в Італії тривало близько трьох століть — із XIV по XVI. Трохи згодом Ренесанс поширився на інші західноєвропейські країни (Нідерланди, Німеччину, Францію, Англію), де набув своїх специфічних рис й отримав назву **Північного**. Проте саме Італію вважають країною «класичного Ренесансу».

1. Що нового ви дізналися про Відродження в Італії? Яка інформація була вже вам відома?
2. Назвіть основні етапи й прокоментуйте головні особливості італійського Відродження.
3. Прокоментуйте хмару слів «Література італійського Відродження», подану в електронному додатку до підручника. Укладіть на її основі зв'язну розповідь.

Данте Аліґ'єрі

Dante Alighieri

(1265–1321)

- ✓ Пригадайте, що вам відомо про життєвий і творчий шлях Данте.
- ✓ Чим запам'ятались вам сонети Данте?

Творчість Данте — одна з найвищих верховин світової поезії, найбільший внесок італійського народу в літературну скарбницю людства. Тож не дивно, що й трагічне життя поета, і його величні твори — об'єкт постійної уваги наступних поколінь.

Григорій Кочур, український літературознавець, перекладач

ВЕЛИКИЙ ФЛОРЕНТІЄЦЬ

Данте. Коли звучить це ім'я, кожна людина чує відлуння століть. Для більшості Данте — образ чогось величного, недосяжного, а тому дуже далекого від сучасного світу. Та варто лише відкрити його «*Божественну комедію*», щоб переконатись — Данте поза часом, Данте на всі часи. Сила його особистості, незламність духу, приголомшлива потреба вдосконалити світ і зробити людство щасливим вражають і притягують. Слушно зауважував Іван Драч, коли говорив, що «*над кожним поколінням, яке спромоглося на повагу до себе, сходить Данте. Середньовіччя мало на нього право як на флорентійського пріора¹, як на равеннського вигнанця, людство ж завжди має на нього право як на генія*». А генії завжди на часі.

Величезна література про Данте зростає з кожним роком, коментарі до його «Божественної комедії» складають цілі томи, ілюстрації до його творів — об'ємні альбоми. І все ж про його життя й особистість ми знаємо небагато.

Як вам відомо, біографію Данте визначили палке кохання до Беатріче Портінарі, активна участь у політичній боротьбі та полум'яна поетична творчість. Відновімо в пам'яті ці відомості.

Народився Данте Аліґ'єрі у **травні 1265 року** у Флоренції, у старовинній дворянській родині. Батьки майбутнього поета дали синові ім'я Дуранте, скорочено — Данте, з яким митець й увійшов в історію світо-

¹ *Прібр* — у середньовічній Італії голова об'єднання купців чи ремісників, висока виборна посада.

Лука Синьореллі.
Данте за читанням
(1499–1502)

вої літератури. Про ранні роки життя Данте залишилося надзвичайно мало фактів, але відомо, що з дитинства він виховувався на християнській та античній літературі, навчався в міській школі. Згодом студював право в Болонському університеті, та, не закінчивши його (з невідомих причин), самотужки оволодів основами наук і став одним з найосвіченіших людей свого часу. Добре знання різних мов дало юнакові змогу читати в оригіналі іноземну літературу, твори античних авторів. Найулюбленішим поетом був Вергілій.

У 1292 році з'явилася перша збірка поета «*Нове життя*» («*Vita nuova*»). Ця книга

стала першим здобутком ренесансної літератури, гімном життю та любові. У ній автор розповів про історію свого кохання до **Беатріче Портінарі**, зустріч з якою стала найсвітлішою подією в його житті. Ще дев'ятирічним хлопчиком Данте вперше побачив Беатріче — юного ангела, палко покочав її і згодом подарував безсмертя, оспівавши у своїх віршах. Для Данте Беатріче стала володаркою його духу, символом чистоти, святості та ідеальної жіночої вроди:

Хто чув її, — смиренність дум свята
Проймає в того серце добротливо.
Хто стрів її, той втішений сповна.

Коли ж іще всміхається вона,
Марніє розум і мовчать уста, —
Таке-бо це нове й прекрасне диво.

Переклад з латини *Миколи Бажана*

Генрі Холідей.
Данте і Беатріче
(мініатюра XV ст.)

Данте був у розпачі, коли померла його кохана. Для розради він почав вивчати філософію, античних авторів, але протягом усього життя продовжував оспівувати прекрасну Беатріче. «*Він заквітчав її вінцем такої слави, Якою ні одна з жінок ще не пишалась*», — писала Леся Українка у вірші «*Забута тінь*». Після того як Данте обезсмертив ім'я Беатріче, вона стала одним з **вічних образів** світової літератури.

Проте життя тривало. Поет одружився з Джеммою Донатті, про яку, за іронією долі, жодного разу не згадав у своїх творах; у сім'ї народилося двоє синів. Доля готувала ще чимало випробувань для великого поета, бо він був не лише митцем, а й громадянином, пристрасною та небайдужою людиною.

Нагадаємо, що доба Данте — це час жорстокого протистояння двох політичних

партій — *гібелінів* і *гвельфів*, які по-різному бачили майбутнє країни. Так, гібеліни прагнули об'єднати Італію під єдиною владою імператора, а гвельфи орієнтувалися на римських пап. Унаслідок внутрішніх суперечностей наприкінці XIII століття гвельфи поділилися на *чорних* і *білих*. Подібно до того, як у республіканському Римі кожний чоловік народжувався, щоб бути воїном, так у Флоренції кожний чоловік мав стати політиком. Рід Данте здавна належав до партії гвельфів, і, за сімейною традицією, поет також їх підтримував. Вир політичної боротьби захопив юнака і вплинув на формування його активної та діяльної натури. Данте виявився людиною цільного характеру, сильних пристрастей. Як істинний патріот, він мріяв про єдину Італію. У 1300 році Данте було обрано одним із провідних діячів партії білих гвельфів, він обіймає високі державні посади, виконує важливі дипломатичні доручення. З того часу життя поета назавжди стає пов'язаним з політичною боротьбою, якою жила Флоренція. Чергове загострення політичної ситуації призвело до перемоги чорних гвельфів, і Данте, як ватажка білих, було піддано переслідуванням. Будинок поета зруйнували, а його самого засудили до спалення. У 1302 році поет назавжди покинув рідне місто. (Владі Флоренції знадобилося майже сім століть, щоб скасувати своє рішення про вигнання великого поета. Це сталося тільки в червні 2008 року.)

Другу половину життя Данте провів у вигнанні. Понад усе він мріяв повернутися до рідного міста, та замість цього мусив поневірятися по різних містах. Митець їздив по країні, жив у Парижі, викладав у Сорбонні, а наприкінці свого життя оселився в італійській Равенні. Усі ці роки він не залишав літературної праці, на цей період припав найвищий пік творчості Данте.

У вигнанні Данте написав і свій найвизначніший твір — *«Божественну комедію»* (*«La Divina Commedia»*). Над ним поет працював довгих 15 років, з 1307 по 1321. Ще сучасники Данте відчували, що його поема — справжнє прозріння, а її автор на зламі XIII – XIV століть провістив нову еру в історії людства. Усі наступні покоління зверталися до цього шедевра, шукаючи в ньому відповіді на болісні питання, особливо в кризові періоди власної історії.

Данте Аліг'єрі помер 1321 року — у 57-літньому віці. Поховали поета в Равенні. Правитель міста поклав на його чоло лавровий вінок. На жаль, за життя такою почесною великий флорентієць вшанований не був.

Минули століття, у протистоянні генія і юрми історія виявилася на боці генія. І тепер:

Він тихо іде, він повільно іде.
У нього й чоло ще таке молоде!
Хто скаже про нього: старий він як світ?
Він — Данте. Йому тільки тисяча літ.

Ліна Костенко

1. Прокоментуйте слова Василя Барки, українського письменника, перекладача й дослідника творчості Данте: «*На перехресті історії пройшла гігантна, мовби вилита з сивого заліза, особистість: в пурпурному відсвіті вечора і в рожевій луні світанку*».
2. Спираючись на інформаційний плакат, назвіть і прокоментуйте основні віхи біографії Данте Аліґ'єрі.

3. Використовуючи матеріали статті про письменника та рубрики «Цитата для душі», поданої в електронному додатку до підручника, створіть (усно або за допомогою комп'ютерних засобів) мотиваційний постер, який би ілюстрував гуманістичні ідеї Данте. Прокоментуйте свою роботу.

До вивчення поеми «БОЖЕСТВЕННА КОМЕДІЯ»

У творчій майстерні письменника

ОСОБЛИВОСТІ ЖАНРУ

За ustalеними середньовічними канонами Данте назвав свій твір «комедією». Так тоді називали твори, які мали сумний початок і щасливу кінцівку і які були написані народною мовою, а не латиною. Слово «божественна» до назви пізніше додав Дж. Боккаччо, молодший сучасник і біограф Данте, підкресливши цим виняткові літературні достоїнства твору.

За сучасною жанровою класифікацією Дантова «Божественна комедія» — це **поема**. Ліричний елемент виражається в розкритті думок і почуттів поета, епічний — у зображенні подій.

СЮЖЕТ ТВОРУ

Сюжетну основу поеми становить розповідь Данте про його уявну подорож трьома частинами потойбічного світу — Пеклом, Чистилищем і Раєм.

Пекло. Поема розпочинається вступною піснею, у якій Данте розповідає, як він заблукав у темному лісі й шукає стежку. Путь йому перетинають дикі звірі: леопард, лев і вовчиця. На порятунок приходить **Вергілій** — улюблений Дантів поет. За велінням Беатріче він виводить Данте з лісового мороку через потойбічний світ.

У своєю творі Данте скористався біблійною легендою про Сатану, скинутого Богом з небесної висоти. Падаючи, Люцифер застряг у центрі земної кулі, а земля, витиснена з надр, утворила серед океану високу гору — Чистилище. Люцифер пробив у землі глибоку яму, де виникло Пекло. Сюди й спускаються подорожні. Данте зображає пекло у формі лійкоподібної прірви, яка, звужуючись, сягає центра землі. Її схили всередині мають уступи, що утворюють «дев'ять кіл» Пекла, де Данте розміщує грішників відповідно до християнської моралі: перше коло — нехрещені, друге — порушники шлюбної вірності, третє — деревоугонники, четверте — марнотратці та скнари, п'яте — гнівливі та мляві, шосте — еретики, сьоме — насильники, восьме — ошуканці, дев'яте — зрадники. Напис на брамі Пекла *«Лишайте сподівання всі, хто входить»* символізує неминучість відповідальності людини за свої дії. Цю ідею поет увиразнює яскравими картинками пекельного світу. Так, у першому колі власне ще немає мук, а чути лише тихий сум й зітхання, бо тут перебувають добродішні душі всіх нехристиян. Данте зустрічає знаменитих представників Античності — філософів, поетів, учених, героїв і героїнь епічних поем. Це Гомер, Сократ, Юлій Цезар, Птолемей, Орфей, Гектор та ін. Тут же перебуває і сам Вергілій. Данте глибоко шанує їх. На інших пекельних колах поет бачить, як мучаться душі грішників, серед яких він знаходить багато знайомих людей. Одні розпитують про рідну Флоренцію, про друзів і родичів, інші жалібно розповідають свої сумні історії. Одних до гріха призвели злочини чи злі наміри, інших — невгамовні пристрасті й розбещеність, а третіх — кохання. Найстрашнішими є муки тих людей, які свідомо чинили злочини. Данте вірить у справедливість покарання за злі діяння, але співчуває стражданням, виявляючи при цьому віру в право людини на щастя. На самому дні провалля, у цілковитій темряві перебуває Люцифер. Учепившись за нього, Данте й Вергілій вибираються з Пекла та потрапляють до наступної частини потойбічного світу.

Чистилище починається просторим передчистилищем, а закінчується «земним Раєм», основна його частина поділена на сім кіл (відповідно до числа семи смертних гріхів). Свої провини тут спокутують і надіються на прощення пихаті, заздрісні, гнівливі, ледачі, скупі, обжерливі, любострасні. Зазначимо, що в Данте-героя тут особлива роль. У Чистилищі він уже не співчутливий спостерігач, як у Пеклі, — Данте й сам проходить очищення, ніби наперед випробовуючи власну посмертну путь. Досягши меж Чистилища, Вергілій розстається з Данте. Далі його веде Беатріче.

На чистилище припадає більше половини тривалості потойбічної подорожі Данте.

Рай. Пізнавши всю глибину гріха в Пеклі, безмежний відчай і радісну надію в Чистилищі, Данте потрапляє до царини Раю. Він складається з дев'яти небес, що окутують землю, та найвищої сфери — «Палаючого неба», де розлито сяйво самого Творця. Серед праведних душ почесне місце посідають Богоматір Марія та «страж церкви Божої» Петро. До праведних належить і Беатріче — кохана поета. Вона бере Данте за руку, і вони продовжують путь. Данте в неймовірному захопленні від того, що бачить. Коли ж Данте постає перед Божим престолом, йому відкривається остання істина. Це велика любов, яка створила світ і людину, яка тримає все земне життя, яка живить вічність.

КОМПОЗИЦІЯ ПОЕМИ

Композиція «Божественної комедії» складна, але водночас чітка й довершена.

Велике значення в побудові твору має число «3», яке є священним числом християнства, символом Божественної Трійці. Так, відповідно до трьох потойбічних світів, де побував Данте, поема складається з **трьох частин** (кантик): **перша** — «Пекло», **друга** — «Чистилище», **третя** — «Рай». Усі кантики закінчуються одним і тим самим словом — **зорі**¹ («*stelle*»), що увиразнює містичність твору. Кожна частина поеми поділена на пісні. Так, перша частина складається зі вступної пісні, яка виступає прологом до всієї поеми, та ще із 33 пісень. Друга і третя мають **по 33 пісні** кожна. Отже, твір Данте в цілому нараховує **100 пісень** (1 + 33 x 3). «100» — число цілності.

¹ У перекладі Євгена Дроб'язка — зорні стелі.

Кожний із загробних світів Данте ділиться на дев'ять частин (тричі по три). У Пеклі — дев'ять кіл, у Чистилищі — дев'ять уступів гори, у Раю — дев'ять небесних сфер (десята — Палаюче небо, місце перебування Творця).

Дантова «Комедія» написана *терцинами* — строфами із трьох рядків, що римуються за схемою *аба ббб вгв гдг*. Такий ряд тривіршів, коли рима першого й третього рядків кожної наступної терцини повторює риму другого рядка попередньої, створює ефект безупинного невтомного руху.

«Божественну комедію» через її будову часто порівнюють з готичним собором, який вирізняється своєю стрункістю, симетрією, устремлінням до неба. Відомий український літературознавець Олександр Білецький писав, що «Данте в собі одному поєднав і архітектора, і муляра, і скульптора, і живописця».

ПЕКЛО

Пісня перша

1] На півшляху свого земного світу!
Я трапив у похмурий ліс густий,
Бо стежку втратив, млою оповиту.

4] О, де візьму снаги розповіді
Про ліс листатий цей, суворий, дикий,
Бо жах від згадки почина рости!

7] Над смерть страшно гіркіший він, великий, —
Але за благо те, що там знайшов,
Повім про все, що в пам'ять взяв навіки.

10] Недобре тямлю, як постав цей схов,
Бо сонність так оволоділа мною,
Що з певної дороги я зійшов.

13] Я опинивсь під пагорба стіною,
Яким кінчався неширокий діл,
Де острах ліг на серце пеленою.

16] Я вгору глянув і побачив схил,
Вже убраний у сонячне проміння,
Що надає людині свіжих сил.

19] Тоді помалу уляглося тремтіння,
Що не давало спокою мені
Всю ніч, коли блукав між страховиння.

22] Як той, хто у задишці голосній
На сушу вийшов, піною укритий,
І озирає вири навісні, —

Сальвадор Далі.
Данте (1951)

¹ На півшляху свого земного світу... — тобто, коли Данте було 35 років (1300 р.). Саме в цей час він поринув у політичну боротьбу, що точилася у Флоренції.

25] Так і мій дух, не скінчивши летіти,
Зирнув назад і стежку оглядав,
Яка не дозволя нікому жити.

28] Тут я собі спочити трохи дав
І вирушив на гору незнайому,
А за опору нижчу ногу мав.

31] І от, коли вже йшов я по підйому,
Збіг леопард, моторний та верткий,
І шерсть рябіла плямами на ньому.

34] Моїх очей він не злякався, дерзкий,
І, заступивши шлях, став на сторожі,
І я подався униз, у діл низький.

37] А йшли хвилини ранішні, пригожі,
І сонце сходило з тим почтом зір,
Що з ним спахнули, як Любові Божій.

40] Схотілося у рух оздобить шир.
І дух надія звабила рожева,
Що скоро зникне цей плямистий звір.

43] Пора буяла навкруги квітнева,
Та я не вчув нічого, тільки ляк
Од вигляду уже близького лева.

46] І так, здалось, на мене йшов хижак,
Наїжившись, страшенно зголоднівши,
Що рух повітря вмить, здалось, заляк.

49] Ще вийшла люта й зла вовчиця вивши, —
Її неуголенна худорба
Примушує людей конать збіднівши.

52] В очах її така була злоба,
Таке палало полум'я гаряче,
Що з страху шлях згубив я до горба.

55] І наче той, хто дивиться найпаче,
Куди б скарби багаті примостить,
А, їх утративши, — в розпуці плаче,

58] Такий був я, бо твар мене щомить,
Встріч ідучи, помалу відсувала
Туди, де сяйво сонця не звучить.

61] Коли ж моя нога на діл ставала,
Явився хтось, у кого зір потух,
Мовчанка ж довга голос відібрала.

64] В безлюдді я його побачив рух.
«Врятуй! — була мольба моя єдина, —
Байдуже, чи людина ти, чи дух!»

67] Він мовив: «Не людина; був людина;
В Ломбардії мій батько оселився,
У Мантуї — моя там батьківщина.

70] Во время Юлія¹ я народивсь,
Хоч пізно; жив я в Августовім Римі,
Коли ще лжебогам народ моливсь.

73] Я був поет, пісні складав любимі,
Як славний син Анхізів з Трої втік,
А Іліон упав в огні та димі.

76] Та чом вертаєш і в журбі поник?
Чого не йдеш на горб, де корениться
Солодке джерело чудесних рік?»

79] «Чи не Віргілій² ти, чи не криниця
Широкоплинних мовних вод ясних? —
Спитав я й став, щоб в шані поклониться, —

82] О світло й честь усіх співців земних,
Ти зваж на захват мій, на шанування
Твоїх безсмертних творів видатних.

85] Ти вчитель мій, моє уґрунтування,
У тебе я знайшов на все життя
Той гарний стиль, що дав мені визнання.

88] Ти бачиш твар, що втік од неї я?
Рятуй мене ти, мудрецю славетний,
Бо в серці й жилах кров тремтить моя».

91] «Хай буде інший шлях тобі прикметний, —
Він одповів на жалісні слова, —
Щоб ти мерщій покинув діл цей шпетний.

94] Повз твар, яка, голодна, завива,
Не прослизне і найспритніший дока:
Хто мимо йде, усіх вона вбива.

97] Лиха вона з природи та жорстока;
Наївшись, голоднішою стає
Й ненатлого не насичає ока.

100] Із звірами відгулює своє
Без міри; та надія на Хорта³ є,
Що він цю твар таки, нарешті, вб'є.

Гюстав Доре.
Данте заблукав у темному лісі
(1860-і)

¹ Во время Юлія... — за життя Юлія Цезаря, державного діяча Риму (100–44 рр. до н.е.).

² Віргілій (70–19 рр. до н.е.), видатний римський поет, автор героїчної поеми «Енеїда». У середні віки він мав легендарну славу мудреця, чародія та передвісника християнства.

³ Надія на Хорта є... — Хорт — імператор, майбутній володар Італії, який врятує Італію.

103] Про нього скажуть: скарбів не ковтає,
В любові, мудрості й чесноті зріс.
І ґрунт між Фельтро й Фельтро¹ доглядає.

106] Він за Італію зведе свій спис, —
Заради ж неї дівчина Камілла
І Евріал умерли, й Турн, і Ніс².

109] І як би не тікала твар немила,
Він в Пекло зажене її, на дно,
Звідкіль її жадоба приманила,

112] А звідсіля, — надумав я одно, —
Я поведу тебе, де залягають
Місця, які я взяв уже давно.

115] Почуєш ти, як в розпачі благають
Там духи з зойком та з ламанням рук,
Повторну смерть на себе накликають.

118] Побачиш тих, хто між вогненних мук
Таємно тішиться у сподіванні
Колись підвестись до блаженних лук.

121] А схочеш в висі злинути останні, —
Душі, достойніші за мене, здам
До ніжних рук тебе при розставанні.

124] Бо той, хто звіку владарює там,
Мене, що бився у ворожій раті,
Й тих, хто зі мною, не пуска й до брам.

127] А в тронній владаря світів палаті
Усе пристойне пишному кошу,
Щасливий той, хто буде там на святі!³»

130] І я йому: «Поете, я прошу,
Ім'ям Христа, якого ти не відав,
Все зло й все гірше хай тут полишу,

133] Ти ж покажи усе, про що повідав:
Хай браму бачу я з Петром святим
І тих, хто в муках та скорботі знідів».

136] І рушив він, а я — слідом за ним.

Переклад з італійської Євгена Дроб'язка

Вільям Блейк.
Явлення Вергілія Данте
(1826)

¹ Між Фельтро й Фельтро... — між містом Фельтро й замком Монтефельтро, тобто у веронських володіннях Кангранде делла Скала, у якого Данте знайшов притулок у роки вигнання.

² Камілла, Евріал, Турн, Ніс — італійці, персонажі Віргілієвої «Енеїди», які полягли в бою з ворогом.

³ 112–129. У цих рядках викладається подальший зміст поеми, яка охоплює подорож через Пекло, Чистилище та Рай. У Рай язичник Вергілій вступити не може; тут Данте вестиме «достойніша душа» — Беатріче.

ПЕКЛО. Пісня І.

1. Яке враження на вас справила прочитана пісня «Божественної комедії» Данте? Змалюйте усно картини, які вам найбільше запам'яталися.
2. Які звірі перешкоджають Данте вийти з лісу? Підтвердьте текстом, що ці тварини вороже ставляться до поета. Хто приходить йому на допомогу?
3. Як Данте ставиться до Вергілія? Як ви думаєте, у чому причина такого ставлення?
4. У рубриці «У творчій майстерні письменника», поданій нижче, прочитайте про алегоризм образів та епізодів поеми. Прокоментуйте, що уособлюють блукання поета темним лісом, хижі звірі, образ Вергілія.

ПЕКЛО. Пісня V.

1. Хто спокутував гріхи у другому колі Пекла?
2. Перекажіть історію кохання Паоло й Франчески. Як ставиться Данте до закоханих? Поясніть свою відповідь.
3. Роздивіться роботи художників, що присвячені оспіваним Данте закоханим. Які моменти відтворили митці? Як ви думаєте, чому?

Ансельм Фейербах.
Паоло і Франческа
(1864)

Данте Габріель Россетті.
Паоло і Франческа да Ріміні
(1855)

4. Про що, на вашу думку, свідчить той факт, що, вислухавши розповідь Франчески, Данте знепритомнів?

У творчій майстерні письменника

ПРО АЛЕГОРИЧНИЙ ЗМІСТ ОБРАЗІВ ТА ЕПІЗОДІВ ПОЕМИ

Данте вважав алегорію необхідною умовою поезії. Зміст й образи його «Божественної комедії» скрізь *алегоричні*, тобто двопланові, такі, що приховують реальних осіб і явища. З такої картини й починається твір. Як вам уже відомо, у першій пісні, що є вступною до всієї поеми, автор розповідає про свої блукання в темному лісі, що втілює земне життя людини, блукання душі в пошуках істини. Данте є втіленням душі. Хижі звірі, які перешкоджають поетові вийти з темного лісу, уособлюють людські вади й пристрасті. Лютий і підлий, хоч і дрібний леопард — хтивість й облуду (політичні супротивники Данте), жорстокий лев — гординю (король Франції), зажерлива худа вовчиця — корисливість (римська церква). У критичний момент Данте помічає постать Вергілія, образ якого уособлює світлий розум. Його послала Беатріче допомогти поетові. Їй відведено почесну роль. Данте схиляється перед вродою Беатріче, але краса жінки в нього неодмінно поєднується з її духовною довершеністю. Образ Беатріче в поемі виступає як символ божественної мудрості, добра, віри, краси, поезії.

Читачеві XXI століття

Данте у своєму творі настільки виразно та геометрично розкреслено описав місцевість, що це сприяло появі великої кількості живописних і графічних маршрутів потойбічного світу. Схеми Пекла, Чистилища, Раю вже традиційно, ніби до путівника, подаються в коментарях до видань поеми, шкільних підручниках.

Одним з найвідоміших таких зображень є ілюстрація **Сандро Боттічеллі** «*Мапа Пекла*» (1480–1490). У ній художник крок за кроком, поступово рухаючись за терцинами Дантової поеми, відтворює пекельні кола й численних грішників.

Сучасна версія ілюстрації
Сандро Боттічеллі зі збільшеним фрагментом

У творчій майстерні письменника

КОНЦЕПЦІЯ СВІТУ Й ЛЮДИНИ В «БОЖЕСТВЕННІЙ КОМЕДІЇ»

У «Божественній комедії» силою поетичного слова Данте описав своє розуміння світу й людини. Важливо пам'ятати, що все, що змалював поет у «Божественній комедії», усі подробиці, устрій Пекла, Чистилища і Раю — *плід його творчої уяви*. На думку Олександра Білецького, новаторство Данте і полягало в тому, що він *«усвідомлював, що пише поетичний твір, що його мандрування по загробному світу — вигадка»*. Тоді як середньовічне мистецтво заперечувало право митця на вимисел.

У чому ж сутність поглядів Данте на світ і людину в «Божественній комедії»?

По-перше, вибудовуючи свій всесвіт, Данте спирався на здобутки середньовічної та античної культур. Будучи надзвичайно освіченою людиною, Данте систематизував у «Божественній комедії» поширені тоді поняття. Так, визначальним для поета стало **християнське вчення про «потойбічне життя»**, у якому доля людини визначалася її земною поведінкою. Душу людини, яка продовжувала існувати після смерті, на «тому світі» очікували або горіння в Пеклі, або блаженство в Раю. Цю концепцію Данте поєднав з античними уявленнями, які на той час уже були прийняті середньовічною наукою. Зокрема з теорією давньогрецького вченого Птолемея, за якою Земля — це нерухома куля, оточена небом, що рухається навколо Землі й складається з дев'яти сфер, де розміщуються сім планет, Сонце та зорі. З Античності до твору Данте також потрапили ріки й озера Аїду (Ахерон, Стікс), такі персонажі, як Харон і Мінос та інші.

По-друге, всесвіт Данте, як і його подорож, складається з трьох частин, що надає йому цілісності й завершеності. Відтворюючи в поемі образи християнського Пекла і Раю, Данте вводить Чистилище. У цій частині підземного світу Дантові герої спокутують свої гріхи й таким чином внутрішньо відроджуються, тобто отримують майбутнє. Іван Франко назвав Чистилище Данте *«найбільш людською, особистою частиною поеми, інтимною і щирою сповіддю душі поета»*.

Цікаво, що в середні віки образ чистилища жив у свідомості віруючих, проте католицька церква офіційно визнала його лише після Данте, у XIV столітті. Таким чином, всесвіт Данте, як і його подорож, є тричленим: Пекло, Чистилище, Рай. Для поета Пекло — час гріха й минулого, Чистилище — час каяття й вибору, Рай — час праведності та вічного майбутнього¹.

По-третє, головна ідея, на якій стоїть світогляд Данте, — очищення людської душі, її відродження, прилучення до духовності. Таким чином, Данте обстоює у своєму творі цінність духовно насиченого осмисленого життя.

¹ Ш а л а г і н о в Б. Б. Зарубіжна література від Античності до початку XIX ст.: Іст.-естет. нарис. — К., 2004.

ПОЕМА «БОЖЕСТВЕННА КОМЕДІЯ» ЯК ФІЛОСОФСЬКО-ХУДОЖНІЙ СИНТЕЗ СЕРЕДНЬОВІЧНОЇ КУЛЬТУРИ Й УТІЛЕННЯ ІДЕЙ РАНЬОГО ВІДРОДЖЕННЯ

«Божественна комедія» стала епохальним явищем світової літератури, у якому органічно поєднуються вірність принципам середньовічної моралі, орієнтованої на духовні ідеали, заради яких людина мусить іти на жертви, й утвердження гуманістичного переконання про право людини на щастя. У листі до правителя Верони Данте писав: *«Мета поеми — виврати людей, які живуть нині, зі стану мізерії і піднести до стану щастя. Той вид філософії, який у поемі є провідним, — це етика, бо ж поема написана в цілому, і в частинах не для споглядальних ідей, а для дії»*. Він пояснює, для якої дії написана поема: *«Предмет поеми — людина, що силою своєї волі, через заслугу або незаслугу, підпадає під справедливу відплату або кару»*.

Задуманий у формі популярного в середні віки жанру видіння твір Данте став не тільки філософсько-художнім узагальненням набутків культури й літератури Середньовіччя, а й художнім утіленням ідей, які тільки народжувались і пізніше стали визначальними в культурі доби Відродження. Це і дає підстави вважати твір поета *«синтезом середньовічної культури»* й водночас *«прологом до культури Відродження»*.

У художньому світі поеми органічно поєднуються і важливий принцип середньовічної поетики — використання алегорії як засобу філософського узагальнення, і звернення до надбань античної культури з метою глибше розкрити проблеми сучасного Данте життя. Мислитель середньовічної доби не випадково обрав наставником і керманичем у мандрах римського поета Вергілія. У своєму творчому задумі автор «Божественної комедії», як і Вергілій в «Енеїді», розкривав злободенні проблеми, розгортаючи містичні картини.

Звернувшись до традиційного жанру видіння, Данте істотно переосмислює, збагачує традицію, поєднуючи надбання середньовічної літератури з новими традиціями. У церковній літературі видіння було дидактичним жанром, для якого характерна фантастичність оповіді, мета його — показати людині шлях до спасіння чи вплинути на її конкретні рішення. У біблійних текстах трапляються розповіді про появу уві сні або мареві святого чи ангела, який пророкує, дає настанови чи застереження.

Данте зберігає головні особливості поетики жанру і його призначення. Але при цьому він творчо використовує досвід класичної античної і куртуазної літератури. У поемі розвиваються тенденції, що визначилися в сонетах. Утверджуючи ідеали добра, автор намагається показати читачеві шлях до духовних цінностей і у зв'язку з цим порушує питання глибокого філософського змісту: проблеми побудови всесвіту, людського буття, моралі й вищої справедливості, суспільні питання сучасної Данте Італії.

За Зінаїдою Кирилюк, українською дослідницею літератури

Українські переклади «Божественної комедії» Данте з'явилися наприкінці XIX століття. Першим перекладати й досліджувати твір Аліг'єрі взявся **Іван Франко**. Він переклав і прокоментував найбільш важливі уривки з «Божественної комедії» та видав книгу «Данте Аліг'єрі. Характеристика середніх віків. Життя поета і вибір із його поезії» (1913), яка стала першим в Україні цілісним літературознавчим дослідженням творчості Данте, започаткувавши вітчизняне дантознавство. Наслідуючи Данте, Франко утвердив в українській літературі терцину. Найвідомішою поезією, де тривірш зазвучав з усією Дантовою силою, став пролог до поеми «Мойсей».

Окремі пісні «Божественної комедії» перекладали **Леся Українка**, **Володимир Самійленко**, переклад «Пекла» (спільно з Петром Карманським) здійснив **Максим Рильський**. Повний переклад поеми у 1976 році зробив **Євген Дроб'язко**, а протягом 2013-2015 років друком вийшов і найновіший переклад **Максима Стріхи**. Обидва повні переклади було відзначено премією імені Максима Рильського.

Постать Данте посіла поважне місце в українській літературі, символізуючи ідею волі й національного єднання. Великого Аліг'єрі високо цінував і часто згадував у своїх творах Тарас Шевченко, він проводив паралель між долею Данте і власною, між розрубаною на шматки Італією та сучасною Кобзареві Україною. Серед поетів XX століття, у кого найповніше виразилося запозичення Дантового твору, назвемо **Юрія Клена**. Його Данте — символ боротьби з тоталітарним сталінським режимом. Почесне місце в українській дантеані посіли такі письменники та їхні вірші: **Пантелеймон Куліш** («*До Данта, прочитавши його поему "Пекло"*»), **Микола Зеров** («*Данте*»), **Тодось Осьмачка** («*Данте*»), **Ліна Костенко** («*Під вечір виходить на вулицю він...*») та інші.

ДІЗНАЄМОСЯ ПРО ВИДАТНУ ОСОБИСТІТЬ

Українська літературознавча наука незаперечно асоціюється з іменем видатного вченого, доктора філологічних наук, професора, академіка **Олександра Івановича Білецького** (1884–1961), який ще за радянських часів у своїх наукових працях виходив на ті шляхи, якими йшла передова наука Заходу. Професійна діяльність Олександра Білецького охоплює понад півстоліття, його перу належать більше 600 наукових праць. Протягом своєї наукової діяльності О. Білецький відчував жвавий інтерес до давньої та нової української літератури, досліджував творчість Т. Шевченка, І. Франка, Лесі Українки, Л. Толстого, Ф. Достоєвського та ін. Ерудиція вченого давала змогу вільно почуватися на величезному просторі європейських літератур — від Античності до середини XX століття. Білецькому належать праці, присвячені Данте, В. Шекспіру, Дж. Байрону, А. Міцкевичу та ін.

У 1986 році на честь ученого було засновано *Премію імені О. І. Білецького* за кращі праці в галузі літературно-художньої критики, яка присуджується щороку до його дня народження — 2 листопада.

ЗІ СКАРБНИЦІ ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНОЇ ДУМКИ

Данте являється найвищим виразом, поетичним вінцем та увічненням того, що називаємо середніми віками. Вся культура, всі вірування, всі муки й надії тих часів знайшли вираз у його поемі. Та рівночасно, як людина геніальна, він усім своїм еством належить до новіших часів, хоча думками й поглядами коріниться в минувшині...

...Дантова поема, се не лише малюнок даного закутка дійсного світу, який Данте переходив своїми ногами, і малюнок тої історичної доби з її героями й катастрофами, яку пережив Данте; се не лише малюнок того космічного порядку, який тогочасна наука бачила в світі з його поділом на землю, пекло, чистилище й небесні сфери; се не лише малюнок індивідуальної душевної драми, що відбулася в Дантовій душі: се щось іще більше, ще більше: се малюнок душевного перелому в душі кожного чоловіка, того перелому, що починається гріхом, порушенням суспільного порядку та етичного закону, і через безодні завзятості, зневіри, розпуки доходить до жалю, каяття, покути і кінчиться розкошами поєднання і душевного відродження та заспокоєння. Се віковична повість кожного з нас, кожного, хто думав, любив, помилявся, падав духом і знов підносився.

*Із праці Івана Франка «Данте Аліг'єрі.
Характеристика середніх віків.
Життя поета і вибір із його поезії»*

Данте був першим після Гомера епічним поетом, він перший пробуdiv заціпенілу Європу... Він створив мову — суцільну музику — з хаосу і дисгармонічних варваризмів. Він породив ті великі уми, які очолили відродження знання.

*Персі Біші Шеллі,
англійський поет*

Читання Данте є насамперед безкінечний труд, що в міру успіхів віддає нас від мети. Якщо перше читання викличе лише задишку і здорову втому, то для наступних запасайся парюю носких швейцарських черевиків із цвяхами.

*Осип Мандельштам,
російський поет*

«Комедія» — книга, яку всі мають прочитати. Відхиляючи кращий дар, який нам може запропонувати література, ми віддаємося дивному аскетизму. Навіщо позбавляти себе щастя читати «комедію»? Притому, що це читання нескладне. Складне те, що за читанням: думки, дискусії; але сама по собі книга кристалево чиста. І головний герой, Данте, ймовірно, найбільш живий у літературі...

*Хорхе Луїс Борхес,
аргентинський письменник*

Мистецькі передзвони

Доля Дантової «Божественної комедії» переконливо доводить той факт, що історія літературного твору не закінчується в момент його написання. Історія тексту — це завжди історія його інтерпретацій. У випадку з Данте інтерпретаторами стають його середньовічні переписувачі, видавці, перекладачі різних часів. А також митці багатьох епох і країн, які, осмислюючи «Божественну комедію», створювали власні шедеври. Серед них художники **С. Боттічеллі, Мікеланджело, Дж. Вазарі, Рафаель, Г. Доре, Е. Дега, Р. Гуттузо, С. Далі, Е. Неізнестний**; композитори **Ф. Ліст, П. Чайковський, С. Рахманінов, Дж. Пуччіні** та багато інших.

Особливе місце в мистецькій дантеані належить французькому скульптору **Огюстові Родену (1840–1917)** і його «**Брамі Пекла**». Скульптурна композиція «Брама пекла» була створена за мотивами «Божественної комедії» Данте, а також творами інших поетів і художників, що виражали ідею загальності долі людства. Цю ідею Роден виразив у своєму творі символічно.

Огюст Роден.
Брама Пекла
(1880–1885)

Читачеві XXI століття

Образи Данте та його «Божественної комедії» надзвичайно популярні в сучасній культурі в різних її проявах. Зокрема, зображення Данте стало надбанням популярного мистецтва — стріт-арту: вуличні художники розміщують свої стінописи на вулицях Рима, Неаполя, у підземці Нью-Йорка тощо. Образ поета та демонічний світ пекла ожив і в гігантських скульптурах, що з'явилися в межах **Міжнародного фестивалю пісочної скульптури** (Венеція, 2011). Великий інтерес читачів викликають і численні графічні романи, комікси й манги за мотивами вічного твору Аліг'єрі.

Ці та інші прояви образів божественної поеми та її автора в сучасній популярній культурі ви можете побачити в колажі, поданому на наступній сторінці.

Го Нагай.
Фрагменти манги за мотивами
«Божественної комедії» (1971)

Марчелло Тонінеллі.

Комікс за мотивами «Божественної комедії»

Колаж «Данте та його твір “Божественна комедія” в сучасній культурі»:

1. Мозаїка на станції метро Times Square в Нью-Йорку.
2. Футболка з портретом Данте та його висловом: «Найжаркіші куточки пекла очікують тих, хто в часи найбільших моральних потрясінь дотримувався нейтралітету».
3. Постер анімаційного епосу «Dante's inferno» за мотивами «Божественної комедії» Данте.
4. Данте і Вергілій. Графіті в Римі.
5. Люцифер. Скульптура з піску.
6. Данте — фігурка LEGO.
7. Данте — тібі-персонаж.
8. Портрет Данте, виконаний у стилі поп-арт.
9. Данте. Графіті на залізничному вокзалі Терміні в Римі.

Підсумовуємо вивчене

- Сформулюйте по два-три запитання, відповідь на які була б такою:
  - Данте;
  - «Божественна комедія».
- З яким періодом життя Данте Аліґ'єрі пов'язаний його твір «Божественна комедія»?
- Розв'яжіть кроссенс, присвячений Данте.

1	2	3
		
4	5	6
		
7	8	9
		

Складіть на його основі зв'язну розповідь.

- Літературний жанр твору Данте «Божественна комедія»
  - комедія
  - поема
  - роман
- Користуючись схемою (див. с. 39), розкажіть про особливості композиції «Божественної комедії». Розкрийте значення числа «3» в побудові твору.
- Установіть відповідність між образами поеми Данте та їхнім алегоричним змістом.

1 Данте	А Людські пристрасті й вади
2 Хижі звірі	Б Світлий розум
3 Вергілій	В Божественна мудрість
4 Беатріче	Г Палке кохання
	Д Людська душа

7. Знайдіть в Інтернеті карти (схеми) Дантового потойбічного світу. Прокоментуйте їх. Об'єднайтеся у групи й намалуйте свій варіант карти чи схеми до «Божественної комедії».
8. Схарактеризуйте концепцію світу і людини в поемі Данте.
9. Сформулюйте тему та ідею твору Данте Аліг'єрі.
10. Поясніть, які особливості «Божественної комедії» ріднять цей твір з культурою Середньовіччя, а які — утверджують ідеї раннього Відродження.
11. Продовжте речення: «Читаючи “Божественну комедію” Данте, я замислився / замислилася над...».
12. Чимало висловів з «Божественної комедії» Данте стали афористичними. Серед них такі:
  - «На півшляху свого земного світу / Я трапив у похмурий ліс густий»;
  - «Лишайте сподівання всі, хто входить»;
  - «Кохання, що кохать дає й коханим»;
  - «Немає більшого страждання, / Як згадувати любий щастя час / В біді».
 Пригадайте, за яких обставин, де і ким були сказані ці слова. Поясніть, як ви їх розумієте. Як ви думаєте, чому ці вислови стали крилатими?
13. Італійський філософ доби просвітництва Джамбаттіста Віко називав Данте «тосканським Гомером», а його співвітчизник, літературний критик ХІХ століття Франческо де Санктис писав про Аліг'єрі так: «Про що б не розмірковував, про що б не фантазував Данте, він пише кров'ю серця. Він — не Гомер, незворушний і безликий споглядальник, він увесь тут, усім своїм іством, справжній “мікрocosmos”, життєвий центр цього світу...». З ким із дослідників ви погоджуєтесь? Поясніть свою позицію.
14. Об'єднайтеся у групи й виконайте одне з таких завдань:
  - розробіть модель україномовного інтернет-сайту, присвяченого Данте Аліг'єрі (продумайте його назву, дизайн головної сторінки, структуру, наповнення);
  - підготуйте інформаційний пост для літературного блогу на тему «Образи Данте Аліг'єрі та його “Божественної комедії” в сучасній культурі»;
  - змодельуйте ескіз обкладинки «Божественної комедії» Данте.
15. У 2007 році дослідники з університетів Болоньї та Пізи (Італія), використовуючи сучасні технології, здійснили скульптурну реконструкцію зовнішності Данте. Після закінчення своєї роботи вчені дійшли висновків, що новий образ Данте виявився більш м'яким і людяним, ніж був на зображеннях Джотто, Боттічеллі та Рафаеля. Чи погоджуєтесь ви з такими міркуваннями фахівців? А який ваш Данте?

Ренесанс в Англії

У XVI столітті англійська література, яка вступила в добу Відродження, досягла всебічного розвитку... Цей стрімкий злет англійської літератури, що почався наприкінці XVI століття й охопив низку десятиліть, поволі готувався протягом усього століття.

Борис Пурішев, російський літературознавець

В Англії епоха Відродження почалась пізніше, ніж в інших європейських країнах. Таке запізнення зумовлене низкою причин, найважливішими серед яких є поразка у Столітній війні, тривалі феодальні міжусобиці, кривава війна Червоної і Білої Троянд (1455–1485), яка точилася між двома дворянськими династіями. Усе це призвело до занепаду економіки та культури і значною мірою затримало поступ англійського гуманізму. Війна закінчилася встановленням на англійському троні нової династії — Тюдорів, з якою і пов'язують прогрес у житті країни. Значний вплив на розвиток англійської культури мали італійські митці.

Хронологічні межі епохи Відродження в Англії — **XVI та початок XVII століття**. Однак ідеї гуманізму проникли в літературу цієї країни значно раніше. Зважаючи на це, у розвитку англійського ренесансу виділяють **період Передвідродження** (тобто підготовчий до доби Відродження), що починається з кінця XIV століття. Його пов'язують з ім'ям **Джефрі Чосера**, який першим у своїй творчості відгукнувся на нові італійські тенденції. Це відображено в його збірці віршів і новел **«Кентерберійські оповідання»**. Далі протягом всього XV століття англійська література важко й повільно оволодівала гуманістичною освіченістю.

Сама ж доба Відродження в літературі Англії представлена такими **періодами**:

- **Раннє Відродження** (перша половина XVI ст.)
- **Зріле Відродження** (майже вся друга половина XVI ст.)
- **Пізнє Відродження** (рубіж XVI–XVII ст.)

Найвидатнішим представником **раннього Відродження** був письменник і мислитель **Томас Мор**, автор славетної книги **«Утопія»** (повна назва твору — *«Золота книга, така ж корисна, як і забавна, про найкращий устрій держави і про новий острів Утопія»*). Письменник зобразив ідеальне, на його погляд, людське суспільство, у якому всі мають рівні права, не існує приватної власності, а золото не є цінністю (з нього виготовляють ланцюги для злочинців). Саме завдяки Томасу Морю в різних мовах з'явилося слово *утопія* (від грец. — *«місце, якого немає»*) на означення чогось нереального, вигаданого, мрії, яка не збудеться. Томас Мор значно випередив свій час, багато його думок є актуальними і в наші дні. Наприклад, така: *«Під час війни утопійці мають на*

увазі тільки одне: домогтися насамперед таких умов, прийняття яких зробило б війну зайвою» (переклад Йосипа Кобіва).

Період зрілого Відродження припадає на час, який називають «золотим віком» правління Єлизавети I¹. Під її орудою Англія перетворилась на могутню морську державу, відбулося значне піднесення культурного життя британців. Для цього періоду характерний розквіт різних жанрів. Серед поетів найзнаменитішими є Філіп Сідні та Едмунд Спенсер. Перший наслідував Петрарку й уславився сонетами, другий — поемою «*Королева фей*», написаною своєрідною строфою, яка одержала назву спенсера. Такою ж строфою вже в XIX столітті написав поему «*Паломництво Чайльд Гарольда*» Джордж Гордон Байрон, творчість якого ви вивчали в 9 класі. Саме в цей період в англійській літературі утверджується й жанр роману, який чи не найяскравіше представлено у творчості Джона Лілі. Проте найбільших успіхів англійська література доби Відродження досягла в драматургії, яка почала свій бурхливий поступ у другій половині XVI століття. Значну роль у цьому процесі відіграла творчість Крістофера Марло, якого вважають засновником жанру ренесансної трагедії. Він написав «*Трагічну історію доктора Фауста*» (1588), у якій уперше розробив у літературі сюжет про вченого, котрий заради задоволення своєї жаги до пізнання та насолоди життям продав душу самому дияволу.

Період пізнього Відродження ознаменований творчістю Вільяма Шекспіра, яка є вершиною розвитку не лише англійської ренесансної літератури, а й усієї європейської. З його ім'ям пов'язують таке поняття, як *ренесансний гуманізм* (усвідомлення трагедії особистості, змушеної вступати в боротьбу із суспільством). Величезне значення літературної спадщини Шекспіра полягає насамперед у тому, що йому вдалось майстерно порушити у своїх творах воістину глобальні проблеми, які виходили за межі Відродження і продовжували хвилювати читачів усіх наступних епох. Шекспір створив цілу галерею складних і найрізноманітніших за характером образів, що й нині вражають читачів своєю психологічною глибиною і наштовхують їх на пізнання себе та навколишнього світу.

Отже, англійський Ренесанс виявився пізнім і коротким порівняно з аналогічною добою в інших європейських країнах. Однак він позначений могутнім злетом творчих сил. Його називають **вершиною й водночас трагічним фіналом доби європейського Відродження**, представники якого проголосили високі гуманістичні цінності та згодом переконались у тому, що «*звихнувся час*» (фраза з трагедії Шекспіра «Гамлет»). Ці символічні шекспірівські слова яскраво передають всю гіркоту й розпач ренесансних митців другої половини XVI–XVII століть, які усвідомили, що їхні ідеали розбиваються об сувору реальність і віра в перемогу добра над злом зазнає краху. Трагізм життя знаходить своє втілення в мистецтві. Яскраве свідчення тому — вже згадувана трагедія Шекспіра «Гамлет».

¹ *Єлизавета I* (1533–1603) — королева Англії та Ірландії (1558–1603), п'ятий та останній монарх із династії Тюдорів, донька короля Генріха VIII. Британці вважають її національною героїнею.

1. Розгляньте таблицю «Періодизація літератури англійського Ренесансу». Яку інформацію в ній увиразнено? Чи доцільно було б до цієї таблиці додати відомості про період, представником якого є Джефрі Чосер? Аргументуйте свою думку.

Назва періоду	Хронологічні межі	Найяскравіші представники
Раннє Відродження	1-а половина XVI ст.	Томас Мор
Зріле Відродження	майже вся 2-а половина XVI ст.	Філіп Сідней, Едмунд Спенсер, Джон Лілі, Крістофер Марло
Пізнє Відродження	рубіж XVI–XVII ст.	Вільям Шекспір — вершина англійського Відродження

2. Яке слово, що вживається й нині в українській мові, пов'язане з англійським Ренесансом? Як саме?
3. Зверніть увагу на слова Томаса Мора, подані мовою оригіналу на плакаті (див. електронний додаток до підручника). Знайдіть їх переклад у статті. Як ви розумієте цю думку видатного англійського мислителя? У чому полягає її актуальність і нині?

Вільям Шекспір
William Shakespeare
 (1564–1616)

- ✓ Що вам запам'яталось про життя і творчість Шекспіра з вивченого у 8 класі?
- ✓ Поясніть, як ви розумієте слова англійського письменника Вільяма Вордсворта: «Сонети — це ключ, яким Шекспір відкрив своє серце».
- ✓ Які п'єси Шекспіра ви читали або дивились у театрі?
- ✓ У чому, на ваш погляд, секрет популярності творів великого британця у XXI столітті?

Сяйво генія, чиє проміння проникає всюди, — ось що таке Шекспір.

*Віктор Гюго, французький драматург,
поет, публіцист, громадський діяч*

ЗАГАДКОВИЙ ГЕНІЙ ДРАМАТУРГІЇ І ПОЕЗІЇ

Якщо спитати в шанувальників театру з різних країн, чиї п'єси найчастіше і з найбільшим успіхом ставили і ставлять на сучасних сценах, то більшість із них, не замислюючись, скажуть: «Звичайно ж, Шекспіра!». Поряд з іменем Петрарки великого британця назвуть і прихильники поезії, коли виникне питання про найвідоміших у світі творців сонетів. А науковці, розповідаючи про правління англійської королеви Єлизавети I, нерідко називають цей час «*добою Шекспіра*». Драматургу

й поету **Вільяму Шекспіру** судилися по-справжньому немеркнуча слава й по-справжньому особливе місце в скарбниці світової літератури, а головне — у серцях читачів.

З 8 класу ви вже знаєте, що про життя Шекспіра збереглося небагато достовірних фактів, однак особистість письменника овіяна численними легендами та переказами. Пригадаймо, що, за твердженнями дослідників, народився він **23 квітня 1564 р.** в провінційному містечку Стретфорд-на-Ейвоні в сім'ї ремісника і торговця. Життєві обставини склалися так, що Шекспір зміг отримати лише початкову освіту. Захопившись театром, він у віці 23 років вирушив до Лондона, маючи на меті оволодіти акторською майстерністю. Слід відзначити, що ремесло актора на той час не користувалося належною повагою в суспільстві. З особливою неприязню до служителів театру ставилася церква. Яскравим підтвердженням цього є, наприклад, той факт, що акторів навіть забороняли ховати на території кладовища.

Спочатку Вільяму вдалося влаштуватися простим робітником сцени й переписувачем ролей, із часом йому почали довіряти епізодичні ролі. Стати великим актором Шекспіру, напевно, так і не довелося. Але саме в Лондоні він починає справу всього свого життя — письменницьку творчість. Першими з-під його пера з'являються поеми та п'єси.

Що ж являв собою театр часів Шекспіра?

ОСОБЛИВОСТІ ТЕАТРУ ДОБИ ШЕКСПІРА

- ✓ Акторська *імпровізація*, вільне спілкування з глядачами.
- ✓ Виступи *блазнів* як спосіб зняття напруги.
- ✓ Жіночі ролі у виконанні юнаків.

- ✓ Сцена у формі *трапеції* або *овалу*, яка видавалася глибоко в партер.
- ✓ Відсутність завіс і мінімум декорацій.
- ✓ Наявність *балкона* та *люків*, з яких з'являлись фантастичні персонажі.

- ❖ *По-перше*, він вирізнявся особливим розташуванням і побудовою сцени, яка нагадувала або трапецію, або овал і видавалася глибоко в партер. Це створювало ілюзію майданного дійства, під час якого актори, з усіх боків

оточені глядачами, виступали на звичайних візках. Такий ефект підсилювала й відсутність звичних для сучасного глядача театральних завіс. На самій же сцені зазвичай містились люки, звідки час від часу з'являлись актори, які виконували ролі привидів або інших фантастичних істот. Напевно, саме з такого люка з'являвся і привид короля з трагедії «Гамлет». Спектакль проходив фактично без декорацій, але обов'язковим елементом оформлення сцени був балкон, на якому відбувались найрізноманітніші дійства (пригадайте, яку функцію балкон виконує у знайомій вам з 8 класу трагедії «**Ромео і Джульєтта**»).

- ❖ По-друге, для шекспірівського театру була характерна особлива виконавська манера. Актори часто імпровізували, відповідали на жарти глядачів. Значну увагу приділяли постановці голосу, звучання якого мало нагадувати музику. Щоб зняти напругу глядачів після сцен великого драматичного загострення, на підмостки виходили блазні й розважали публіку. Як і за часів Античності, жіночі ролі в театрі доби Шекспіра виконували лише юнаки.

Трупа, актором якої став Шекспір, побудувала для своїх виступів велику споруду, котра увійшла в історію під назвою театр «Глобус». Його прикрашала вівіска зі словами, що стали афоризмом. Латиномовний надпис над входом сповіщав: «*Totus mundus agit histrionem*», тобто «*Весь світ грає якусь роль*». Вистави цієї трупи користувались величезним успіхом, її акторів запрошували виступати при дворі королів, і в 1603 році вона була вдостоєна почесного звання «Королівські слуги». Багато в чому це відбулося завдяки її талановитому драматургу, який з 1599 року став також співвласником театру. Шекспір, мов справжній театральний чаклун, майже без декорацій, так майстерно впливав на глядачів, що порожній простір сцени оживав в їхній уяві, у ньому поставали різні країни, цілі міста, а перед очима зачарованих англійців проходили яскраві події минулого та сьогодення.

Театральна діяльність дала Шекспіру можливість накопичити гроші й купити нерухомість у Лондоні та рідному Стретфорді, куди він повернувся на постійне проживання приблизно в 1613 році. Саме в цьому містечку судилося знайти свій останній притулок великому поету, чий геній настільки вразив світ, що досі змушує його думати над запитанням: «*Чи був Шекспір?*».

Як відомо, заповіт, який виявили аж через півтора століття після смерті Великого Барда, викликав у його біографів безліч усіляких запитань. Насамперед їх насторожувало те, що в ньому згадувалося про що завгодно (будинки, усіляке майно, кільця на пам'ять друзям тощо), однак жодного слова не було про те, що зазвичай є справді дорогим для митця, — книжки, рукописи. За таким заповітом складалося враження, що помер такий собі звичайнісінький мешканець Стретфорда, а зовсім не геніальний творець. Саме заповіт і став першим приводом замислитися над тим, чи був Вільям Шекспір автором усіх тих творів, що підписують його іменем. Чимало біографів письменника вважають, що не був, аргументуючи це низкою фактів: він не мав належної освіти, не мандрував, не навчався в університеті... Прихильники такого погляду висувують понад 20 кандидатів у Шекспіра, серед яких видатний англійський філософ Френсіс Бекон, драматург Крістофер Марло, графи Дербі, Оксфорд, Ретленд, навіть сама

королева Єлизавета I. Однак, незважаючи на численні версії, на таємниці навколо особистості мешканця Стретфорда й лондонського актора, найвірогіднішим претендентом на авторство славнозвісних творів, які захоплюють читачів різних країн, залишається все-таки той самий Вільям Шекспір.

Творчість Шекспіра-драматурга прийнято поділяти на три періоди.

- ❖ **Перший, так званий оптимістичний (1591–1601)**, ознаменовано появою творів, пронизаних вірою у перемогу добра над злом, торжество людяності, розуму й справедливості. Найвідоміші серед них — історичні хроніки¹ «Річард III», «Генріх IV», а також іскрометні комедії «Приборкання норовливої», «Сон літньої ночі», «Венеціанський купець», «Багато галасу з нічого», «Дванадцята ніч». У цей період Шекспіром були написані і його перші трагедії: «Тіт Андронік», «Ромео і Джульєтта», «Юлій Цезар».
- ❖ **Другий період (1601–1608) дослідники називають трагічним.** Саме в цей час у творах митця звучить настрій глибокого розчарування ідеєю гуманістичної ідеалізації людини, яку сповідували в добу Відродження. «Що більше Шекспір пізнавав життя, то очевиднішим ставало йому, що людина є далекою від досконалості. Для нього мірилом служили не дрібні й не пересічні люди. Нікчеми завжди траплялись серед людей. Погляд Шекспіра був спрямований на людей по-справжньому значних — розумних, енергійних, вольових, таких, що виділяються різноманітними здібностями та доблестями. І ось серед цих воістину великих людей, до того ж піднесених на найвищі вершини влади й могутності, він виявляв недосконалість навіть більш значні й часом страшні, ніж у людей звичайних», —

¹ Хрбніка — літературний твір, у якому послідовно розкривається історія суспільних або родинних подій протягом тривалого проміжку часу.

писав відомий дослідник творчості Шекспіра Олександр Анікст. Цей критичний погляд на світ найяскравіше відображено в трагедіях «Гамлет», «Отелло», «Король Лір», «Макбет», «Антоній і Клеопатра».

- ❖ Яскрава ознака **третього, так званого романтичного періоду (1608–1613)** — поява творів, у яких поєднано риси двох драматичних жанрів — трагедії і комедії. З одного боку, вони пронизані драматизмом, з іншого, для них характерні щасливі фінали. Такими, наприклад, є трагікомедії «Перікл», «Зимова казка», «Буря».

Усього перу Шекспіра належать **37 п'єс, 154 сонети і 2 поеми**. Більшість із цих творів і нині вражають читачів і глядачів силою поетичного слова, глибиною філософської думки, яскравістю художніх образів. Цікаво, що Шекспір посідає друге місце у світі за цитованістю після Біблії. А які його цитати вам до душі?

1. Як ви думаєте, чому про життя Шекспіра збереглося мало достовірних фактів?
2. Спираючись на інформаційну карту «Особливості театру доби Шекспіра», визначте, чим тогочасний театр відрізнявся від сучасного.
3. Пригадайте, у чому полягає сутність «шекспірівського питання». Назвіть причини його виникнення.
4. Уважно розгляньте схему «Періоди творчості Шекспіра-драматурга». Поясніть, чому кожний з періодів одержав саме таку назву.
5. Підготуйтеся до рольової гри «Інтерв'ю з Шекспіром».
6. На основі матеріалів статті підготуйте розповідь на тему «Найцікавіші факти про Вільяма Шекспіра». За бажанням можете також користуватись інтернет-ресурсами або додатковою літературою.

До вивчення трагедії «ГАМЛЕТ»

У творчій майстерні письменника

ПРО ІСТОРІЮ СТВОРЕННЯ Й СЮЖЕТ ТРАГЕДІЇ «ГАМЛЕТ»

Історія створення. Трагедія «Гамлет» (англ. *The Tragical Historie of Hamlet, Prince of Denmarke*, 1600–1601 pp.) — один із найяскравіших зразків світової драматургії. Сюжети для своїх п'єс Шекспір зазвичай запозичував в інших авторів. Не була винятком і розглядувана трагедія. Джерелом історії став переказ, уперше записаний данським літописцем XII століття Саксоном Граматиком. Він оповідає про юного принца Амлета, який жив у язичницькі часи в Ютландії (Данії). Його батько разом зі своїм молодшим братом правив країною. Вирішивши повністю захопити владу, дядько Амлета вбиває короля й одружується з його вдовою. Принц жадає помститися за смерть батька і, щоб приспати пильність своїх ворогів, прикидається божевільним. Йому вдається розправитися з убивцею та придворними, які зрадили батька. Амлет довго й щасливо править Ютландією, але доля не дає йому можливості вмерти своєю смертю: принц гине на полі бою від руки іншого свого дядька.

Цей літописний переказ переробив у своїх «Трагічних історіях» французький автор Франсуа де Бельфоре, який жив у XVI ст. А невідомий англійський драматург написав п'єсу «Гамлет», яка йшла в Лондоні у 80-х роках XVI століття. На основі цих джерел і створено трагедію Шекспіра.

Сюжет. Події п'єси відбуваються в Ельсінорі, у резиденції данських королів. На території королівського замку з'являється Привид, схожий на покійного короля («Поставою — мов наш король-небіжчик», — так говорить про нього офіцер Бернардо, який вартує на майданчику перед замком). Про цю новину дізнається принц Гамлет — син нещодавно вмерлого правителя. Він зустрічається з Привидом, і той розповідає йому про страшні події:

...Тож, сину, слухай:
Мене в саду, всім казано, гадюка
Вкусила сонного. Усіх датчан
Такою байкою про смерть мою
Ошукано. Та знай, мій славний хлопче:
Змій, що урвав життя твому батьку,
Надів його вінець.¹

Так Гамлет дізнається про те, що убивця — його рідний дядько Клавдій, який невдовзі після похорону одружився з матір'ю. Привид просить помститися за злочин: «Помстися за його нелюдське вбивство».

Гамлет, уражений такою приголомшливою пригодою, вирішує, хоч що б там було, переконатися в достовірності почутого. Аби не викликати підозр у новоявленого короля і його свити, він вдається до хитрощів і прикидається божевільним.

У цей час у замок приїздить вуличний театр. Гамлет звертається до акторів із проханням розіграти сцену вбивства, в основі якої — події, розказані Привидом. Він передбачає, що під час вистави Клавдій якимсь чином обов'язково викаже себе. Гамлета бентежить питання: як бути в цій складній ситуації, чи має він право позбавити життя цю людину?

Чи бути, чи не бути — ось питання.
Що благородніше? Коритись долі
І біль від гострих стріл її терпіти,
А чи, зітнувшись в герці з морем лиха,
Покласти край йому? Заснути, вмерти —
І все. І знати: вічний сон врятує,
Із серця вийме біль, позбавить плоті,
А разом страждань. Чи не жаданий
Для нас такий кінець? Заснути, вмерти.
І спати. Може, й снити? Ось в чім клопіт;
Які нам сни присняться після смерті,
Коли позбудемось земних суєт?
Ось в чім вагань причина. Через це

¹ Тут і далі текст трагедії «Гамлет» подано в перекладі з англійської Леоніда Гребінки.

Живуть напасті наші стільки літ.
Бо хто б терпів бичі й наруги часу,
Гніт можновладця, гордія зневаги,
Відштовхнуту любов, несправедливість,
Властей сваволю, тяганину суду,
З чесноти скромної безчесний глум,
Коли б він простим лезом міг собі
Здобути вічний спокій? Хто стогнав би
Під тягарем життя і піт свій лив,
Коли б не страх попасти після смерті
В той край незнаний, звідки ще ніхто
Не повертався? Страх цей нас безволить,
І в звичних бідах ми волиєм жити,
Ніж линути до не відомих нам.
Так розум полохливими нас робить,
Яскраві барви нашої відваги
Від роздумів втрачають колір свій,
А наміри високі, ледь зродившись,
Вмирають, ще не втілюючись у дію.

Генрі Куртні Сілоус.
Титульна сторінка
трагедії «Гамлет»
(1868)

Король уважно дивиться на п'єсу і, не витримавши випробування, приготованого йому театральною пасткою, одразу ж після сцени вбивства йде. Гамлет розуміє, що цей факт доводить вину Клавдія. У відчаї принц дорікає матері, що вона, одружившись із убивцею, тим самим образила честь покійного короля. Побоюючись дій Гамлета, Клавдій відправляє його до Англії. Туди ж він посилає листа з наказом убити племінника. Принцу все ж таки вдається врятуватись і повернутись на батьківщину. Але підступний родич підносить йому чашу з отруєним вином. Умираючи, Гамлет устигає смертельно поранити короля. Данський престол дістається норвезькому принцу Фортінбрасу.

Чому ж Гамлет так довго і так болісно розмірковував над питанням: мститися чи ні за смерть батька? Що зупиняло його, людину, яка живе в часи Середньовіччя, коли кривава помста вважалась досить звичною справою? Якби це було боягузтво, то відповідь була б занадто простою. Над цією загадкою міркували й міркують чимало читачів. Спробуймо й ми, аналізуючи трагедію, наблизитись до її розгадки.

УКРАЇНСЬКІ СТЕЖИНИ ЗАРУБІЖНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Першими перекладачами, кожен з яких одноосібно здійснив повний україномовний переклад «Гамлета», були **Михайло Старицький** та **Юрій Федькович**. У різні роки трагедію українською також перекладали **Пантелеймон Куліш**, **Юрій Клен**, **Леонід Гребінка**, **Михайло Рудницький**, **Ігор Костецький**, **Григорій Кочур**, **Юрій Андрухович**.

Вистави за твором йшли і йдуть на різних театральних сценах країни. Серед найцікавіших трактувань великої трагедії — «Гамлет. Сні» **Андрія Жолдака** в Харківському театрі імені Т. Шевченка та «Гамлет» **Станіслава Мойсеєва** в Молодому театрі (м. Київ), а також «Гамлет» **Дмитра Богомазова** в Одеському українському музично-драматичному театрі імені В. Василька.

ЧИТАЄМО, РОЗМІРКОВУЄМО, ОБГОВОРЮЄМО...

Перша дія

1. Розкажіть, які події відбуваються на майданчику перед замком.
2. Що в зовнішності привида нагадувало покійного короля Данії? Підтвердьте відповідь цитатами.
3. Знайдіть і прокоментуйте першу репліку Гамлета та авторську ремарку, яка її супроводжує.
4. Поміркуйте, чим Гамлет вирізняється з-поміж інших персонажів.
5. Виразно прочитайте монолог Гамлета (*сцена 2*). Які почуття сповнюють душу героя? Що їх викликало?
6. Як ставиться до принца його оточення? Відповідаючи, використовуйте текст.
7. Яку таємницю розкриває Гамлету тінь його батька?
8. Зачитайте звернення Гамлета до своїх друзів (*сцена 5*). Поміркуйте, про які наміри принца можуть свідчити ці слова.
9. Поясніть, як ви розумієте образний вислів:

Звихнувся час... О доле зла моя!
Чому його направить мушу я?

У чому Гамлет вбачає свій обов'язок?

10. Поділіться своїми першими враженнями про головного героя.

Друга дія

1. Підготуйте читання в особах діалогу Офелії та Полонія.
2. Що непокоїть Офелію? Як її батько пояснює зміну в поведінці Гамлета?
3. Проаналізуйте розмову Гамлета з Полонієм, Розенкранцем і Гільденстерном. Подумайте, підтверджує чи спростовує цей епізод чутки про божевілля принца.
4. Прокоментуйте слова Гамлета: «Данія — тюрма...». Поясніть, що мав на увазі принц.
5. Яким чином головний герой вирішив перевірити правдивість розповіді привида?
6. Порівняйте звернення Гамлета до друзів (*дія I, сцена 5*) з подальшими подіями. Поміркуйте, у чому причина зміни поведінки принца.

Третя дія

1. Навіщо король влаштовує зустріч Офелії та Гамлета?
2. Визначте роль монологу «Бути чи не бути?» в розкритті образу головного героя. Зверніть увагу на художні засоби, використані в цьому тексті.
3. Підготуйте виразне читання цього монологу.
4. Порівняйте оригінал і переклад монологу Гамлета, здійснений Леонідом Гребінкою (*див. с. 61–62*). Чи вдалося перекладачу передати думки головного героя?
5. Прочитайте в особах діалог Офелії та Гамлета. Які думки й почуття викликав у вас цей епізод?
6. Якого висновку дійшов король про причини божевілля Гамлета?
7. Зачитайте, які поради дає Клавдію Полоній (*сцена 1*). Як це характеризує придворного?

8. Чому Гамлет доручає саме Горацию стежити за королем? Аргументуйте відповідь цитатами.
9. Чи вдалося принцу переконатись у своїх підозрах?

Четверта дія

1. Зачитайте, як Гамлет характеризує Розенкранца й Гільденстерна. Яке порівняння й чому він використовує?
2. Усно підготуйте режисерське рішення сцени 5 (поради акторам, декораторам, освітлювачам).
3. Як розкривається характер короля у сцені 7? Чому він обирає саме Лаерта знаряддям помсти?

П'ята дія

1. Подумайте, з якою метою автор увів у п'єсу сцену на цвинтарі.
2. Проаналізуйте епізод «Прощання з Офелією». Прокоментуйте поведінку Гамлета.
3. Уважно роздивіться репродукції картин Марка Стоуна і Джона Вільяма Вотерхауса. Як ви думаєте, що в образі дівчини прагнули увиразнити ці художники?

Марк Стоун.
Офелія (1888)

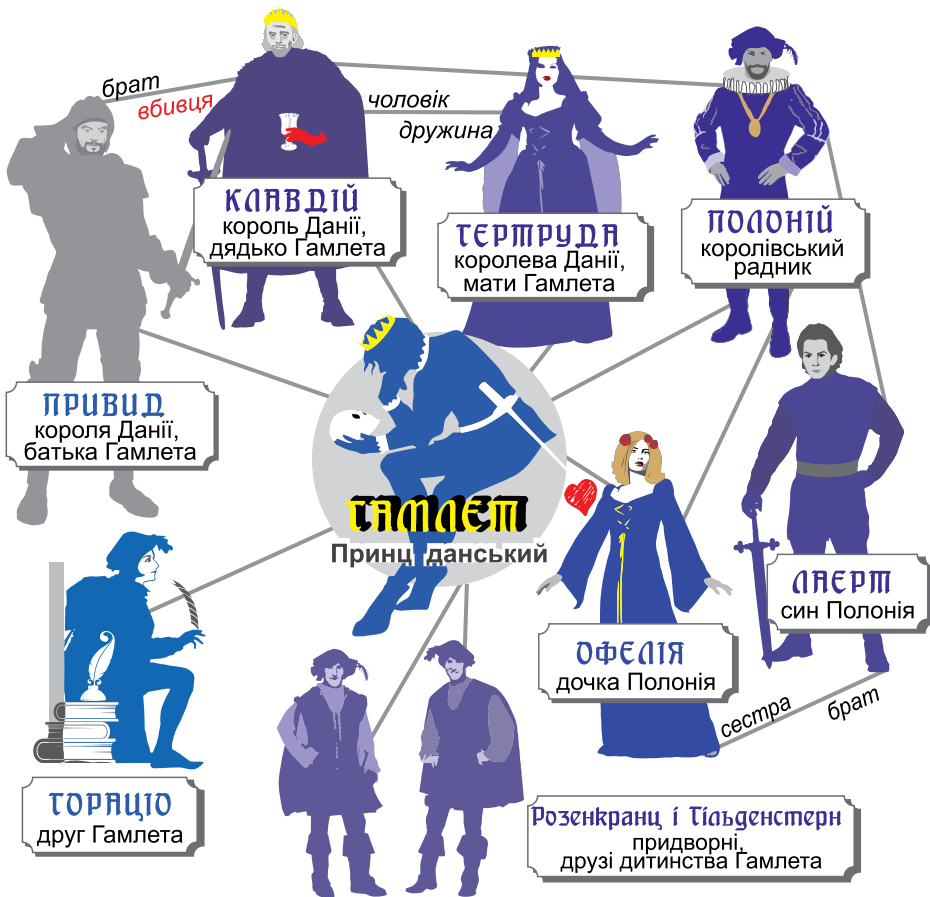

Джон Вільям Вотерхаус.
Офелія (1910)

4. Яке покарання Гамлет влаштував Розенкранцу й Гільденстерну? Поміркуйте, чи справедливо він учинив.
5. Розкажіть про події, що завершують п'єсу.
6. Поміркуйте, яку роль у трагедії виконує Фортінбрас.
7. Як у фіналі виявляє себе Горацию? Чи справдилося ваше попереднє уявлення про цього персонажа?
8. Прочитайте слова Горацию, в яких схарактеризовано події трагедії.

9. Роздивіться уважно схему до твору «Персонажі трагедії «Гамлет»» і прокоментуйте її. За бажанням створіть власну схему до твору.

У творчій майстерні письменника

ТО ЧОМУ Ж ВАГАЄТЬСЯ ГАМЛЕТ?

Це питання протягом багатьох століть хвилює як звичайних читачів, так і дослідників трагедії. Й.-В. Гете, наприклад, причину зволікань Гамлета вбачав у специфічних рисах його особистості, у його неспроможності виконати те надзвичайно складне й важке завдання, яке доля поклала на його плечі. Існують й інші пояснення такої поведінки Гамлета. **Ось лише деякі з них, висунуті західноєвропейськими дослідниками:**

- вагання принца зумовлені спочатку тим, що йому бракує переконливих доказів провини Клавдія, а потім він просто не має змоги реалізувати план своєї помсти;
- принц наділений унікальним даром філософського мислення, і саме це заважає йому діяти швидко й рішуче;

- Гамлет є «*типовим вичікувачем*», який нічого не робить для створення належних умов реалізації власних планів, а лише чекає, допоки жертва припуститься помилки й дасть привід для відкритої помсти;
- Гамлет перебуває в полоні власних емоцій, які він не спроможний вилити в конкретні дії;
- головний герой не поспішає з помстою, оскільки протягом усієї п'єси його роздирають сумніви стосовно того, ким насправді є Привид — духом померлого батька чи дияволом, який намагається спокусити принца й занести його душу.

За статтею сучасної української дослідниці Наталії Торкут «Трагічне крещендо Шекспірової музи»

ЧИ МОЖНА ГАМЛЕТА ВВАЖАТИ БЕЗДІЯЛЬНИМ?

Роквелл Кент.
Гамлет

«...трагедія Шекспіра зображає складний характер у його розвитку. Гамлет протягом дії виявляє то силу, то слабкість. Ми бачимо його таким, що вагається, і таким, що діє рішуче. З початку й до кінця він є чесною людиною, яка дає собі звіт у своїй поведінці й шукає правильний шлях у життєвій боротьбі. Як ми бачили, шлях цей був для нього важким, пов'язаним з болісними душевними переживаннями і втратами, бо йому довелося відмовитися від коханої. Однак перед нами не розслаблена людина, а герой, наділений справжньою мужністю, яка й допомогла йому пройти через всі випробування з честю.

Не є Гамлет і бездіяльною людиною. Хіба можна назвати бездіяльністю духовні пошуки героя? Адже думка теж є формою людської активності, і цією здатністю Гамлет, як ми

знаємо, наділений особливо великою мірою. Проте ми не хочемо цим сказати, що активність Гамлета відбувається лише в інтелектуальній сфері, він діє неперервно. Кожне його зіткнення з іншими особами, за винятком Гораціо, є поединком поглядів і почуттів.

Нарешті, Гамлет діє і в самому прямому сенсі слова. Можна лише дивуватися тому, що він заслужив славу людини, не здатної до дії. Адже він на наших очах убиває Полонія, відправляє на вірну смерть Розенкранца й Гільденстерна, перемагає в поединку Лаерта і знищує Клавдія...

Хоча ми бачимо, що Гамлет здійснив більше вбивств, ніж його ворог Клавдій, тим не менше, зазвичай, ніхто цього не помічає і не бере до уваги. Нас самих більше цікавить і бентежить те, що думає Гамлет, ніж те, що він робить, і тому не помічаємо діяльного характеру героя. Майстерність Шекспіра в тому й виявляється, що він спрямовує нашу увагу не стільки на зовнішні події, скільки на душевні переживання героя, а вони сповнені трагізму.

Трагедія полягає для Гамлета не лише в тому, що світ жахливий, а й у тому, що він повинен кинутися в пучину зла для того, щоб боротися з ним. Він усвідомлює, що сам далекий від досконалості, і, справді, його поведінка виявляє, що зло, яке панує в житті, якоюсь мірою заплямовує і його. Трагічна іронія життєвих обставин приводить Гамлета до того, що він, той, хто виступає месником за вбитого батька, сам теж убиває батька Лаерта й Офелії, і син Полонія мстить йому».

*Із книжки російського літературознавця ХХ ст.
Олександра Анікста «Трагедія Шекспіра “Гамлет”»*

У ЧОМУ Ж ПОЛЯГАЄ НОВАТОРСТВО ШЕКСПІРОВОЇ ТРАГЕДІЇ?

«Важливо підкреслити принципово новаторський характер Шекспірового “Гамлета”, який і своєю проблематикою, і типом героя відкривав далекі перспективи новочасної європейської літератури. **Взявши старовинний сюжет про кровну помсту, Шекспір наповнив його цілком новим змістом, проблематикою, яка стане стрижневою для самосвідомості європейської інтелігенції нового часу, особливо ХІХ–ХХ ст., чим, на нашу думку, теж неабиякою мірою пояснюється феноменальний резонанс трагедії у віках.** Епічний сюжет-фабула перетворюється в Шекспіра на сюжет-ситуацію, який уже засновується не на вчинку героя, а сам цей вчинок, убивство узурпатора Клавдія, перенесено в кінець твору й зображено як випадковість, ніяк не виділену в стрімкому потоці подій. Водночас сюжет про данського принца перетворюється на трагедію свідомості мислячої людини, яка осягає істину життя, перед якою дедалі глибше розкривається фальш і ницість світу, що її оточує. У цьому й полягає принципове новаторство Шекспірової трагедії, яка піднімає конфлікти й колізії, що стануть визначальними в літературі пізніших епох».

Із післямови українського літературознавця Дмитра Наливайка до 5-го тому творів Вільяма Шекспіра

1. Як ви думаєте, чому образ Гамлета викликає різні трактування?
2. А яку відповідь на запитання «Чому вагається Гамлет?» дали б особисто ви? Обґрунтуйте свою думку.
3. Поясніть, у чому полягає новаторство Шекспірового «Гамлета».

ЧИТАЄМО, РОЗМІРКОВУЄМО, ОБГОВОРЮЄМО...

Спираючись на інформаційний плакат, поданий на наступній сторінці, підготуйте характеристику образу Гамлета й інших персонажів трагедії. Подумайте над наведеними запитаннями, а також проаналізуйте взаємини Гамлета з різними дійовими особами. Які грані його особистості виявляються в спілкуванні з іншими людьми? Чи згодні ви з тим, що Гамлет — ідеальна людина доби Відродження? Обґрунтуйте свою думку. Поміркуйте, чому в схемі запропоновано саме таке групування персонажі. А як дійових осіб п'єси згрупували б ви?

Ідеальна людина Відродження

«Звихнувся час...»

ЧОМУ не
піднімає народ
проти Клавдія?

людина честі
чи
честолюбець?

«Данія – тюрма...»

НАВІЩО
одягає маску
безумства?

нерішучий
і бездіяльний
чи...?

Б
У
Т
И
Ч
И
Н
Е
Б
У
Т
И

ГАМЛЕТ

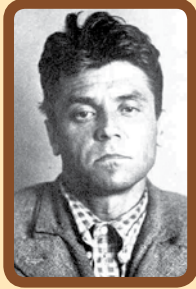
Офелія

Гертруда
Клавдій
Розенкранц
Гільденстерн
Полоній
Лаерт

Батько

Гораціо

ДІЗНАЄМОСЯ ПРО ВИДАТНУ ОСОБИСТІТЬ

Трагедію «Гамлет» у нашому підручнику не випадково представлено в перекладі **Леоніда ГРЕБІНКИ** (1909–1942). Адже саме цей переклад був свого часу високо оцінений Максимом Рильським і Іваном Дзюбою.

Хто ж такий Леонід Гребінка? Поет і перекладач, який народився в селі Мар'янівка Пирятинського повіту Полтавської губернії. Його перу належать переклади, крім «Гамлета», «Слова о полку Ігоревім», першого розділу «Євгенія Онегіна» Пушкіна, його віршів «Демон», «Анчар», «Чернь». Доля Леоніда Гребінки — ще одна яскрава сторінка у величній-трагічній історії української перекладацької школи. Адже перекладач став жертвою репресій, яких зазнала українська інтелігенція з боку радянської влади у ХХ столітті. У 1941 р. за сфабрикованими звинуваченнями в приналежності до націоналістичної групи і намір здійснити терористичні акти Гребінку було засуджено до розстрілу. Пізніше вирок пом'якшили й найвищу міру покарання замінили десятьма роками позбавлення волі. Однак дожити до кінця цього терміну Гребінці не вдалось — він помер у лікарняній камері 14 квітня 1942 р. І вже лише напередодні розпаду СРСР Леоніда Гребінку було реабілітовано за відсутністю складу злочину. Влада знищила талановитого перекладача фізично, але його дух живе в його творіннях. Зокрема й у перекладі «Гамлета», який, хоча і здійснено ще в далекому 1939 році, але, як відзначив Іван Дзюба, «витримує порівняння з найвищим сучасним рівнем перекладацького мистецтва».

До таємниць мистецтва слова

ПРО РОЗВИТОК ТРАГЕДІЇ НА МЕЖІ XVI–XVII СТОЛІТЬ

Пригадаймо, що трагедією називають драматичний твір, у якому зображено лише гострі життєві конфлікти, що ведуть зазвичай до загибелі персонажа.

Виник цей жанр ще в Давній Греції. Найяскравіше він представлений у творах Есхіла, Софокла, Евріпіда. Другою добою розквіту трагедії став рубіж XVI–XVII століть, ознаменований трагедіями англійця Шекспіра, іспанців Лопе де Веги та Кальдерона. Їх основною темою є зіткнення благородної особистості зі світом зла. На відміну від античних трагедій, де герої повністю підкорені зовнішнім обставинам, персонажі Шекспіра постають творцями своєї долі, яка залежить не від волі всемогутніх богів, а від їхніх дій, думок і почуттів. Конфлікти трагедій цього часу відображали не міфологічне бачення світу, а недосконалість його суспільного устрою. Герої трагедій Шекспіра — це сильні особистості, які знаходять у собі мужність кинути виклик навколишньому світу, боротися проти несправедливості та жорстокості, що панують у ньому. Крім того, душа шекспірівських героїв схильна до глибоких суперечностей, намагаючись розв'язати які, вони відчувають страшенні муки. Для персонажів античних трагедій така внутрішня роздвоєність не характерна.

1. Продовжте речення: «Трагедія — це ...».
2. Чим трагедії Шекспіра відрізняються від античних трагедій?
3. Чи втілено описані вище особливості шекспірівської трагедії в п'єсі «Гамлет»? Аргументуйте відповідь.

Читачеві XXI століття

Шекспір та його персонажі присутні в багатьох галузях нашого життя, вони живуть серед нас у найрізноманітніших, іноді навіть зовсім несподіваних проявах. Так, той, хто цікавиться *манга*, знає про існування зразків цього жанру за мотивами п'єс «Ромео і Джульєтта», «Гамлет».

Обкладинки до манг, розмальовка і фігурка поета з конструктора «Лего»

Ті ж, хто захоплюється ботанікою, садівництвом, безумовно, зацікавляться таким визначним явищем у світовій садово-парковій культурі, як *шекспірівський сад*. Це тематичний сад, у якому вирощують рослини, згадані у творах Шекспіра, а також інколи й ті, що взагалі росли в його добу. Зазвичай біля насаджень є таблички з цитатами з творів Шекспіра. Цікаво, що одну з таких рослин можна побачити і в розарії нашого **Національного ботанічного саду імені М. Гришка**. Це скромна, але напрочуд ніжна троянда сорту Еглантерія, згадана в комедії «Сон літньої ночі».

До таємниць мистецтва слова

ГАМЛЕТ — ВІЧНИЙ ОБРАЗ

Вивчаючи зарубіжну літературу в попередніх класах, ви вже неодноразово говорили про так звані *вічні образи*. Тобто такі літературні образи, які за глибиною художнього втілення виходять за межі конкретних творів і відображеної в них епохи. Пригадайте Прометея, Дон Кіхота, Ромео і Джульєтту, які є яскравими прикладами саме вічних образів.

Зазвичай ці образи багатобарвні й багатозначні, що і дає можливість письменникам по-своєму переосмислити їх, відкрити читачу якісь, можливо, ще не розгадані ним грані характеру персонажа. Для багатьох шанувальників літератури Гамлет — це не просто данський принц, який жив у далекі від нас часи. Його ім'я асоціюється насамперед із притаманною людині здатністю сумніватися й шукати.

Образ Гамлета спостерігаємо в численних творах: німців **Йоганна Вольфганга Гете** (роман «Учнівські роки *Вільгельма Мейстера*») та Бер-

тольта Брехта (вірш «Про п'єсу Шекспіра "Гамлет"»), британця Тома Стоппарда (п'єса «Розенкранц і Гільденстерн мертві»), у поетичному доробку росіян Бориса Пастернака («Гамлет»), Володимира Висоцького («Мій Гамлет»), Олександра Блока («Я — Гамлет»), Марини Цветаєвої (цикл «Гамлет») і в багатьох інших шедеврах зарубіжної літератури.

Важливе місце образ Гамлета посідає і в українському письменстві. Йому, зокрема, присвячено поезії Максима Рильського «Як Гамлет, придивляюсь я до хмар...», «Принц Данський», Євгена Плузника «Ходить. Все ходить...», Леоніда Первомайського «Гамлет», Бориса Олійника «XX вік і Гамлет», Дмитра Павличка «Як Гамлет, я ходжу поміж гробами...», поему Миколи Бажана «Смерть Гамлета».

1. Продовжіть речення: «Вічні образи — це ...»
2. Чому, на ваш погляд, образ Гамлета став вічним? Аргументуйте свою думку.
3. Хто з українських і зарубіжних письменників звертався у своїй творчості до образу Гамлета?

УКРАЇНСЬКІ СТЕЖИНИ ЗАРУБІЖНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Переклади творів Шекспіра відіграли важливу роль у збагаченні української мови. Насамперед це виявилось у поповненні словникового запасу українців крилатими висловами. Чимало їх прилетіло в наше мовлення з трагедії «Гамлет». Найвідомішим, безумовно, є гамлетівське *бути чи не бути*, яке символізує найвищу точку вагань особистості щодо якоїсь важливої проблеми. Крім того, в україномовному середовищі вже давно побутує вислів *звичнувся час*, який походить із фрази Гамлета *time is out of joint* з монологу наприкінці першої дії п'єси. Його вживають у значенні «*прийшли нові часи з новими цінностями, не зрозумілими для попереднього покоління*».

Читачеві XXI століття

Надзвичайно цікавою для дослідження є тема «**Шекспір і сучасний кіберпростір¹**». Адже особистості й творчості видатного британця присвячено чимало інтернет-сторінок, інтернет-сайтів та інтернет-порталів. Одним із найпопулярніших є **англомовний сайт Mr. Shakespeare and the Internet** (<http://shakespeare.palomar.edu>). Тут можна знайти унікальні документи шекспірівської доби, книжки, DVD, інформацію про те, як вивчають Шекспіра в різних країнах світу, комп'ютерні ігри, вікторини, онлайнві конкурси, відеOVERSІІ шекспірівських п'єс і ще безліч усляких цікавинок.

У пошуку матеріалів про Шекспіра вам допоможе й **Український шекспірівський портал** (<http://shakespeare.in.ua/uk/>). Тут ви можете ознайомитися і з умовами конкурсу юних шекспірознавців.

¹ *Кіберпростір (Cyberspace)* — інтерактивне інформаційне середовище, яке функціонує за допомогою комп'ютерних систем.

Цікаво, що у 2016 р. Google вшанував 400 років від дня смерті Вільяма Шекспіра, прикрасивши свою стартову сторінку символічним дудлом, у якому проілюстровано найвидатніші твори письменника.

❖ Роздивіться уважно зображення дудла. Кого із знайомих вам персонажів ви впізнали? Які епізоди прочитаних творів пригадали?

А британська телерадіомовна компанія BBC пропонує вам дізнатися за допомогою цікавого *електронного тесту*, з яким із персонажів англійського генія у вас найбільше спільних рис. Цікаво, що тест підготували ваші ровесники — школярі католицького ліцею Святого Олбана в Уельсі. Отже, якщо ви хочете завдяки Шекспіровим персонажам більше зрозуміти самого себе, зазирніть на цю незвичайну сторінку: http://www.bbc.com/ukrainian/society/2016/04/160422_quiz_shakespeare_character_it

Цікаві перспективи відкриваються перед шанувальниками Шекспіра, адже в 2017 році започатковано розробку **порталу Вільям Шекспір** в українській Вікіпедії.

ЗІ СКАРБНИЦІ ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНОЇ ДУМКИ

На наш погляд, «Гамлет» — головне творіння Шекспіра. Жодний образ, створений поетами, не бентежить і не хвилює нас такою мірою.

Віктор Гюго, французький письменник

«Гамлет» вважається справедливо найгеніальнішим твором Шекспіра. У фігурі данського королевича можна бачити поетичний візерунок душі самого поета. Не дивно, що, як усі геніальні постаті, так і ся виявляє багато загадкового.

*Іван Франко, український письменник,
літературознавець і перекладач*

У світовій літературі Шекспір посідає таке ж місце, що й Гамлет у колі художніх образів: це усепроникаючий дух — дух, що не знає меж.

*Гарольд Блум, американський
літературний критик і культуролог*

У «Гамлеті» уперше в літературі зображено людину з глибоким усвідомленням суперечності між ідеалом та навколишнім світом, розумінням невідповідності власних сил поставленій меті, з усією внутрішньою багатогранністю своєї особистості, з дотепністю, далекою від веселої розваги, з жорстокістю і тонкістю почуттів, із постійним відтермінуванням дії та несамовитим терпінням.

Георг Брандес, данський літературознавець

Підсумовуємо вивчене

- Усно виправте записи неуважного читача:
*Шекспір народився 23 квітня 1616 року в Лондоні.
Перу Шекспіра належать 35 п'єс, 152 сонети і 2 поеми.*
- Підготуйтеся до дискусії «Чи був Шекспір?». Використовуючи матеріали підручника та додаткові джерела, доберіть аргументи до розв'язання шекспірівського питання¹.
- Поясніть, чим драматургія Шекспіра відрізняється від античної.
- Який конфлікт перебуває в центрі трагедії «Гамлет»?
- Визначте зав'язку, кульмінацію та розв'язку в сюжеті твору.
- На які групи можна розподілити дійових осіб? Аргументуйте свою відповідь.
- У чому полягає трагедія Гамлета? Що примусило його надіти маску божевілья?
- Дайте оцінку світу, який оточує бунтівного принца.
- Символом чого, на ваш погляд, є данське королівство?
- Чому монолог «Бути чи не бути?» називають вищою точкою роздумів і сумнівів головного героя?
- Порівняйте шекспірівські сонет 66 і монолог «Бути чи не бути?».
- Чи демонструє автор свою позицію щодо зображуваного в трагедії? Аргументуйте відповідь.
- Доведіть, що «Гамлет» — філософська трагедія.
- Підготуйте доповідь на одну з тем: «Система образів трагедії В. Шекспіра «Гамлет»»; «Проблематика п'єси».
- Чим схожі данська легенда про принца Амлета й історія, розказана Шекспіром? Що в них відмінного?
- Наведіть приклади шекспірівських фраз, які увійшли в українську мову. Розтлумачте їх значення.
- Напишіть твір на одну з тем: «Бути чи не бути?» (Проблема вибору в трагедії В. Шекспіра «Гамлет»); «Гамлет — переможець чи переможений?».
- Чи дивились ви спектаклі, художні фільми, створені за прочитаною п'єсою? Порівняйте твір В. Шекспіра з його постановками на сцені та в кіно.
- За допомогою комп'ютерних засобів змакетуйте театральну або кіноафішу до трагедії «Гамлет».
- Проаналізуйте хмару «Найуживаніші слова в оригіналі трагедії «Гамлет»». Яку інформацію про твір вона несе (звертайте увагу не лише на іменники, а й на інші частини мови)?

¹ У підготовці до дискусії можна використати книгу Ерленда Лу і Петтера Амундсена «Органіст» (Харків, 2006), у якій запропоновано цікаву версію розгадки «шекспірівського питання».

21. Уважно роздивіться інфографіку «Шекспір». Спираючись на неї, пригадайте найцікавіші факти із життя Шекспіра. Розшифруйте, що означають наведені цифри й символи, а також портрети Михайла Старицького й дами з маскою. Придумайте розповідь на тему «Шекспір безмежний» або підготуйте інформаційний плакат чи презентацію «Мій Шекспір».

ПІДСУМОВУЄМО ВИВЧЕНЕ В РОЗДІЛІ

1. Які літературні твори, представлені у цьому розділі, вас зацікавили, можливо, схвилювали або змусили про щось замислитися? Поясніть чому.
2. Установіть відповідність між трьома колонками:

Гомер	Англія	«Божественна комедія»
Данте	Греція	«Гамлет»
Шекспір	Італія	«Одіссея»

3. Поясніть, чому Античність називають колыскою європейської культури.
4. Чи можна «Одіссею» назвати твором на всі часи? Аргументуйте свою думку.
5. Чи згодні ви з твердженням Михайла Грушевського про те, що «Гомерові поеми такі ж широкі, як життя». Обґрунтуйте відповідь.
6. Прочитайте висловлювання українського філософа Дмитра Чижевського: «...Ренесанс відродив античний ідеал гармонійної, урівноваженої краси; ренесанс був «відкриттям» та «звільненням» людини; нарешті — ренесанс «відкрив» наново природу. Це, звичайно, дуже важливі духовні надбання, щоб із них почати нове літочислення європейської культури. Під ці три формули можна підвести майже всі здобутки ренесансної культури». Використовуючи «формули» Чижевського, схарактеризуйте добу Відродження в Італії.
7. Укладіть асоціативний куш «Культура італійського Відродження».
8. Прочитайте синквейн, присвячений Данте.

Перший рядок	Данте.
Другий рядок	Величний, правдивий.
Третій рядок	Кохає, бореться, творить.
Четвертий рядок	Духовний батько італійського Відродження.
П'ятий рядок	Гуманіст.

Складіть на його основі зв'язну розповідь про Данте Аліґ'єрі. Запропонуйте свій варіант синквейну про поета.

9. На прикладі прочитаних вами пісень «Божественної комедії» доведіть, що цей твір утверджує гуманістичні ідеї Відродження.
10. Прочитайте думки Гомера і Шекспіра з рубрики «Цитати для душі», поданої в електронному додатку до підручника. Чи вважаєте ви їх актуальними?
11. Розкрийте особливості шекспірівської драматургії в порівнянні з античною.
12. Підготуйте п'ять запитань до класу за трагедією «Гамлет».
13. Прокоментуйте назву розділу й епіграфи до нього. Запропонуйте свій варіант назви цього розділу.
14. У класі проведіть дискусію на тему «Для чого сучасній людині цифрової епохи знати про твори минулих століть?».

Від романтизму до реалізму

Мистецтво є не зображенням реальної дійсності, а пошуком ідеальної правди.

Жорж Санд, французька письменниця

На відміну від романтиків, які так поклалися на уяву, Реалісти йтимуть шляхом спостережень, вивчень і аналізів емпіричних фактів, їхні твори виростатимуть із цих спостережень і аналізів, будучи їхніми художніми узагальненнями.

*Дмитро Наливайко,
український літературознавець*

ЧИТАЮЧИ СТОРІНКИ ЦЬОГО РОЗДІЛУ, ВИ ЗМОЖЕТЕ:

- ◆ *дізнатися* про особливості розвитку романтизму, його специфіку у різних національних літературах;
- ◆ *відкрити* для себе творчість Ернста Теодора Амадея Гофмана і Волта Вітмена;
- ◆ *зрозуміти*, у чому полягає сутність поезії «чистого мистецтва»;
- ◆ *насолодитися* виразним читанням поезій, що увійшли до скарбниці світової літератури;
- ◆ *замислитися*, чи вкладаються гуманістичні цінності доби романтизму у картину світу сучасної людини

Специфіка переходу від романтизму до реалізму

Неможливо провести чітку демаркаційну лінію між романтичною і реалістичною літературою, особливо в першій половині XIX ст.

Дмитро Наливайко

Слід відзначити, що **романтизм не існував відокремлено від іншого літературного напрямку — реалізму**. І якщо хтось уявляє, що між добою романтизму і добою реалізму існує чітка межа, то таке бачення не відповідає дійсності. Адже ці два потужні напрями XIX століття розвивались як послідовно, так і паралельно. Як таке може бути? Справа в тому, що досить часто у творчості одного письменника мирно уживались і романтизм, і реалізм. Так, **О. Пушкін** і **М. Гоголь** починали свою письменницьку діяльність як романтики, а з часом у їхніх творах дедалі міцнішими ставали позиції реалізму. Романтичні і реалістичні тенденції інколи так сильно переплітались у творчості одного автора, що науковцям навіть важко було визначити, до кого саме — романтиків чи реалістів — можна віднести цього письменника. Наприклад, американців **В. Вітмена** і **Г. В. Лонгфелло** називають водночас і романтиками, і реалістами. Риси романтизму та реалізму можна віднайти навіть в одному творі. Таким, наприклад, є роман **М. Лермонтова «Герой нашого часу»**. Яскраво відчутні романтичні ноти у творах французьких письменників **Стендаля** й **О. де Бальзака**, яких традиційно вважають реалістами.

Водночас ми можемо відзначити домінування того чи іншого напрямку в певний період розвитку європейської культури. Так, першу половину XIX століття називають **добою романтизму**, тим самим увиразнюючи його володарювання над розумом і душею багатьох людей. А друга половина не випадково названа **добою реалізму**, який саме в цей час посідає панівне становище в суспільстві. Така зміна епох не мала різкого характеру, а відбувалась поступово. Поряд з інтенсивним розвитком реалізму в літературі 50–60-х років XIX ст. і навіть пізніше продовжували жити певні традиції романтизму.

Відомий літературознавець Павло Сакулін запропонував таке символічне бачення романтизму і реалізму: *«Романтизм — красивий юнак у плащі та крилатому капелюсі; кучеряве волосся розвівається за вітром; зір, що падає від захвату, звернений до неба. Художній реалізм — зрілий чоловік зі здоровим кольором обличчя, зі спокійним і вдумливим поглядом»*. А як уявляєте ці напрями ви?

1. У чому полягає специфіка переходу від романтизму до реалізму?
2. Які особливості двох художніх напрямів увиразнено у висловлюванні П. Сакуліна?

Вже світла й чиста перед нами
Відкрилася святиня Красоти,—
До неї, як до матері, устами
Ми припадем, щоб рай у ній знайти...

Фрідріх Гельдерлін, німецький поет-романтик

РОМАНТИЗМ У НІМЕЧЧИНІ

Німецьчину вважають батьківщиною романтизму, адже саме тут наприкінці XVIII століття він почав свій шлях і панував до 40-х років XIX століття. Цей процес відбувався в складний для Німецьчини час, коли вона значною мірою відставала у своєму економічному і соціально-культурному розвитку від інших західноєвропейських держав. Це була країна з феодально-абсолютистським ладом, політично розділена на окремі частини, всередині якої не відбувалося жодних прогресивних зрушень. На тлі такого загального занепаду в колах інтелігенції запанувало високе духовне піднесення — кращі її представники прагнули вивести Німецьчину з феодального сну. Надихнувшись ідеями Французької революції, гаслом якої було «Свобода, Рівність і Братерство», вони виступили проти соціального гніту, влади грошей і бездуховності, які панували в тогочасному суспільстві. Головним їхнім зняряддям у цій боротьбі стала художня література.

❖ Почалось усе з того, що в 1796 р. в університетському містечку Єна зібралася прогресивно налаштована молодь (філософи, письменники, вчені) і заснувала школу (гурток) так званого єнського романтизму. Звідси і виникла назва **першого етапу німецького романтизму (1795–1805) — ранній, або єнський**. Яскравими його представниками є брати **Август Вільгельм і Фрідріх Шлегелі, Людвіг Тік, Новаліс**. До цього ж періоду відносять і творчість **Фрідріха Гельдерліна**, який не входив до єнського гуртка. Важливою ознакою творчості ранніх романтиків є **універсалізм** (від *універсальний* — той, що охоплює все або багато чого в якійсь ділянці, галузі життя). Представники цієї течії прагнули охопити у своїх творах буття в усіх його проявах; з цим пов'язано і те, що їхні твори мали яскраво виражений філософський характер. Єнські романтики проголосили **культ геніальної особистості митця**. Саме в людині мистецтва вони вбачали особистість, наділену даром осягнення сутності світу і здатну на його прогресивне перетворення. Так, Новаліс писав: «Поет осягає природу краще, ніж учений». Саме тому героєм багатьох романтичних творів є художник, музикант або поет. Значну роль єнські романтики відводили **естетичному началу**, адже вони вірили, що краса (і насамперед духовна) може врятувати світ. Невипадково письменники прагнули відійти від зображення конкретної історичної дійсності, а звертали увагу насамперед на **внутрішній світ людини**. І не випадково символом романтичної мрії і романтизму взагалі став прекрасний образ блакитної квітки, створений Новалісом.

❖ **Другий етап розвитку німецького романтизму** отримав назву **гейдельберзький (1806–1815)**. Вона пов'язана з університетом у місті Гейдельберг, де було створено потужний гурток романтиків, що переслідували дещо інші цілі, ніж єнські. Основними чинниками, які вплинули на розвиток романтизму в цей період, були наполеонівська окупація (армія французького імператора захопила

всю Німеччину) і стимульована нею хвиля визвольного руху. Щоб підняти національний дух німецького народу, гейдельберзькі романтики, серед яких були відомі вчені-філологи брати **Якоб і Вільгельм Грімм**, звернулись до фольклору. Вони свято вірили в те, що народні твори здатні підживити національну свідомість, підтримати віру німців у невмирущість їхньої культури, у торжество добра. Саме тому в цей час розвивається так званий **фольклорний романтизм**, який ґрунтується на німецьких народних казках, легендах і піснях. Як ви пам'ятаєте, брати Грімм уславилися саме тим, що були збирачами і дослідниками фольклорних перлин німецького народу.

❖ **Третій етап — пізній романтизм (1815–1848)**. Це період Реставрації в історії всієї Європи, позначений у цілому зростанням промисловості та розширенням торгівлі. Однак Німеччина залишалась переважно аграрною країною, у якій панували кріпацькі відносини. Індустріальний розвиток відбувався досить повільно, тривала політична боротьба за об'єднання німецьких земель, поширювались ідеї демократії (насамперед серед студентства). Усе це не могло не позначитися на розвитку романтизму. Центр романтичного руху переходить до Берліна (саме тому цей етап ще називають **берлінським**). Однак у подальшому місто втрачає свою провідну роль, оскільки романтизм поширюється по всій країні. Поступово в німецькій романтичній літературі відчутнішим стає трагізм. Автори менше звертаються до абстрактних філософських питань і все більше — до проблем реальної дійсності. У художніх творах звучить критика панівного ладу. Так, видатний представник цього періоду **Ернст Теодор Амадей Гофман** спрямовує нищівну сатиру проти карликових німецьких князівств, де кожен монарх вигадує свої закони (повість «**Крихітка Цахес на прізвисько Цинобер**»). Дисонанси сучасної йому епохи відображено й у творчості вже знайомого вам з 9 класу **Генріха Гейне**, якого вважають найвидатнішою постаттю німецького романтизму. Так, у його «**Книзі пісень**» відчутно звучить тема соціальної нерівності. Невдоволення широких мас тогочасним життям призвело до німецької революції 1848 р., саме цей рік пов'язують із завершенням епохи німецького романтизму. Однак романтичні ноти і надалі звучатимуть уже в літературі німецького реалізму.

1. Як ви думаєте, чому епіграфом до статті взято рядки з поезії Фрідріха Гельдерліна?
2. Розгляньте таблицю. Поясніть назву і сутність кожного з періодів.

ПЕРІОДИЗАЦІЯ ЛІТЕРАТУРИ НІМЕЦЬКОГО РОМАНТИЗМУ

Назва періоду	Хронологічні межі	Найяскравіші представники
Ранній, або єнський	1795–1805	Новаліс, Людвіг Тік, Фрідріх Гельдерлін
Гейдельберзький	1806–1815	Брати Якоб і Вільгельм Грімм
Пізній, або берлінський	1815–1848	Ернст Теодор Амадей Гофман, Генріх Гейне

3. Чому під час французької окупації німецькі романтики звернулись до фольклору?
4. Імена яких німецьких романтиків вам уже знайомі? Які написані ними твори ви читали?

Ернст Теодор Амадей
Гофман
Ernst Theodor Amadeus
Hoffmann
(1776–1822)

Він жив у двох світах — реальнім і уявнім, поетичнім; у світі радників, асесорів¹ і у світі високого фантастичного злету.

Валерій Шевчук, сучасний український письменник

НА РОЗДОРІЖЖІ ДВОХ СВІТІВ

Серед таємничої темряви мерехтить полум'я свічки, у загадковій тиші поскрипує гусяче перо. На папері оживають химерні картини, народжені уявою письменника... Це записує свої твори нестримний фантазер і мрійник **Ернст Теодор Амадей Гофман**. Його книжки — дивовижний калейдоскоп фантастичних образів (добрих і злих духів, фей, чарівників, загадкових тварин, живих речей) і... звичайнісіньких людей, які загрузли в злободенних життєвих проблемах. Гофмана називають великим цінителем прекрасного й великим знавцем буденного.

Народився майбутній німецький письменник **24 січня 1776 року** в родині судового урядовця в Кенігсберзі, тоді містечку Східної Пруссії (нині Калінінград, Росія). Ще в дитячі роки він став виявляти схильність до музики, живопису, поезії. І хоча, згідно із сімейними традиціями, йому довелося стати юристом, своє справжнє призначення Гофман завжди вбачав у мистецтві. Він багато малював, цікавився літературою, займався театральною діяльністю, однак найбільшим своїм покликанням вважав музику. Музичне мистецтво так сильно захоплювало митця, що він навіть змінив своє третє ім'я (Вільгельм) на Амадей (на честь видатного австрійського композитора Вольфганга Амадея Моцарта). Узагалі ж Гофмана називають **універсальною людиною в мистецтві**, наголошуючи тим самим на його багатогранній обдарованості. Адже він був відомим композитором, талановитим диригентом, музичним критиком, творцем чудових театральних декорацій, майстром портретів і карикатур.

¹ Асесор (лат. *assessor* — засідатель) — засідатель, помічник, певна службова посада.

**ЕРНСТ ТЕОДОР АМАДЕЙ
ГОФМАН –
універсальна особистість
у мистецтві**

юрист

письменник

композитор

диригент

графік

музичний критик

театральний декоратор

З пристрасстю до мистецтв пов'язано й те, що Гофман поділяв світ на «справжніх музикантів» і так званих «хороших людей». Основною темою його творчості стали взаємовідносини мистецтва й життя, а основними образами — художник і філістер¹. Гофман вустами одного зі своїх персонажів проголосив: *«Як вищий суддя, я поділив весь рід людський на дві нерівні частини. Одна складається лише з хороших людей, але поганих або зовсім не музикантів, інша — зі справжніх музикантів...»*. Кого ж митець вважав «хорошими людьми»? Це ті, кому романтики дали іншу назву — *філістери*. Задоволені своїм земним існуванням, вони ведуть споживацький спосіб життя, їх не цікавлять високі духовні цінності, а головна цінність для них — це мати користь з будь-чого. Їм Гофман протиставляє так званих *«справжніх музикантів»* — романтичних мрійників, «ентузіастів», людей, які високо цінують духовну красу особистості. Отже, слово *«музикант»* тут не варто сприймати буквально, адже йдеться не про професію або вид заняття, а насамперед про світогляд людини. Щоправда, слід зауважити, що герої творів Гофмана, яких він відносить до ентузіастів, таки справді зазвичай є митцями: поетами, художниками, акторами та музикантами. Ховаючись від прози буденного життя, «справжні музиканти» знаходять притулок у створеному їхньою фантазією ідеальному світі, де панують спокій, гармонія та свобода. Однак реальність постійно повертає цих мрійників до буднів і вони немов змушені жити у двох світах — сірому буденному та яскравому фантастичному. *«І чи не найтрагічнішим є для Гофмана те, що філістери витісняють ентузіастів із реального життя, відводять їм у ньому жалюгідну роль, залишаючи їм цар-*

¹ *Філістер* — самовдоволена, обмежена людина з міщанським світоглядом і святенницькою поведінкою; міщанин, обиватель.

ство фантастичного. До митців філістери ставляться з презирством як до “несерйозних людей”, які “присвятили все своє життя справі, котра служить лише для насолоди й розваги”...»¹. Гофман переконаний, що музикантами народжуються, а філістерами стають. На його думку, людина має робити вибір — і річ зовсім не в тім, якому роду занять вона присвятить своє життя. Головне полягає в іншому — людина не має присвячувати себе служінню гаманцю і шлунку, вона покликана прагнути до духовного самовдосконалення.

Ернст Теодор Амадей Гофман.
Автопортрет-кариатура

Звідки ж узявся в думках Гофмана цей поділ на два світи? Ви пам’ятаєте, що двосвіття взагалі характерне для романтичного світогляду. Письменники-романтики завжди прагнули втекти у вигаданий світ, який багато в чому відрізнявся від суворої дійсності. Сам же Гофман усе життя розривався між двома світами. Щоб заробляти гроші, він змушений був займатися справою, яка не була йому до душі, — тягнути ярмо чиновницької праці. І слід відзначити, що Гофману вдалося досягти певних успіхів у юридичній галузі. Крім того, володіючи письменницькою спостережливістю й проникливістю, він по-особливому гостро сприймав всі прикраси тогочасного життя, відчував на собі всю недосконалість суспільного ладу, що панував у Німеччині. Дослідники відзначають, що Гофману довелося творити в найпохмуріший час німецької історії у ХІХ столітті. Це період, коли Німеччина була феодально-монархічною державою, роздробленою на багато частин, з духовно убогим дворянством, політично боягузливим бюргерством і пригніченим народом, який мовчазно зносив усілякі біди. Душа Гофмана прагнула вирватись із такої непривабливої буденності, вона поринала у країну мрій і казок, де все виглядало зовсім по-іншому — яскраво, радісно і чарівливо.

Гофман звертався у своїй літературній творчості до різних жанрів (писав романи, новели, повісті-казки, есе, лібрето до своїх музичних творів). Одним з найкращих творів сам майстер уважав роман *«Життєва філософія kota Мура»* (1822). Однак не випадково в його письменницьку уяву приходили насамперед казкові історії. Розмірковуючи про творчий шлях німецького генія, наш сучасник Валерій Шевчук зазначив: *«Гофманова ж казка — це те, чого в житті нема, але що має бути, це те, що робить людину людиною, це гігантська й небувала боротьба двох, на жаль, взаємозаперечних світів — прози життя й поезії. Звідси стає зрозуміла й письменницька сатира — його сміх і гнів проти філістерського, самовдоволеного світу володарів життя — буржуа»*.

¹ Наливайко Д. Ернст Теодор Амадей Гофман // Наливайко Д., Шахова К. Зарубіжна література ХІХ ст. Доба романтизму. — Тернопіль, 2001.

Згадайте знамениту різдвяну повість-казку *«Лускунчик і Мишачий король»* (1816), яка переносить читачів із дійсності у світ сну головної героїні – Марі. Саме там, у царстві її сновидінь, і відбуваються основні події цього чарівного твору. Водночас, читаючи казки Гофмана, ми замислюємось і над проблемами реального життя. Сам автор дав читачам таку підказку до розуміння своїх творів: *«Я гадаю, що основа небесної драбини, по якій фантазія піднімається у вищі сфери, має бути так закріплена на життєвому ґрунті, щоб кожен міг піднятися драбиною слідом за автором. Тоді, як би високо не піднявшись у фантастичне царство, він все ж буде бачити, що це царство пов'язане з життям і є, власне, його чудесною частиною»*.

Серед найвідоміших творів Гофмана й інша повість-казка — *«Золотий горнець»* (1814), героєм якої є студент Анзелъм. Він, як і багато інших персонажів Гофмана, немов живе між двома світами, а читачу випадає стежити за тим, який же із цих світів остаточно завоює героя.

Особливе місце у творчості письменника займає повість-казка *«Крихітка Цахес на прізвисько Цинобер»* (нім. «Klein Zaches, genannt Zinnober»¹, 1818). Цей твір, як і *«Золотий горнець»*, відносять до *капрічо* — чарівних літературних казок з вельми складним загадковим сюжетом, який відповідно до принципів *capriccio* (італ. — каприз, примха) — інструментального імпровізаційного музичного твору — відзначається неочікуваними поворотами, химерною зміною епізодів і настроїв, загальною фантастичною образністю. Які ж саме несподівані повороти чекають на нас у казці про крихітку Цахеса? Що за химерні зміни там відбуваються? Про це дізнається той, хто прочитає цей напрочуд сучасний і світлий твір, який надихнув Валерія Шевчука на такий відгук: *«Коли читаєш цю казку, то відчуваєш срібне проміння, що огортає душу. Смуток навіпереміж із трохи зідеалізованим захопленням, лагідний гумор, іронія і поруч — нещадний сміх, безвихідь і щасливий кінець. Усе це, проте, дивно очищає читачеві душу, підносить її і викликає святе бажання стати кращим»*.

Ілюстрація Марини Пузиренко, харківської художниці, яка за оформлення казки Гофмана *«Лускунчик»* потрапила до списку кращих ілюстраторів світу

1. Поясніть, чому стаття про Гофмана має таку назву.
2. Розкажіть, хто такі філістери та музиканти в розумінні Гофмана.
3. На підставі чого Гофмана називають «універсальною людиною в мистецтві»?
4. Як ви розумієте вислів Гофмана про «небесну драбину»?

¹ *Zinnober* (нім.) — кіновар, або цинобра, мінерал класу простих сульфідів, пурпурового кольору.

До вивчення повісті-казки «КРИХІТКА ЦАХЕС НА ПРИЗВИСЬКО ЦИНОБЕР»

ЧИТАЄМО, РОЗМІРКОВУЄМО, ОБГОВОРЮЄМО...

1. Яким уперше перед читачем постає крихітка Цахес? За допомогою яких художніх засобів його зображає автор? Підтвердьте відповідь текстом.
2. Розкажіть, які зміни й через що відбуваються із цим персонажем.

Схему створено на основі ілюстрацій Дениса Гордеєва

3. Схарактеризуйте князівство, яким править Пафнутій. Дайте оцінку його правлінню.
4. Яке враження справили на вас заходи щодо запровадження освіти, запропоновані міністром Андресом? Як вони характеризують самого міністра, а також князя Пафнутія, який прийняв його пропозиції?
5. Чи можна вже за першим розділом твору зрозуміти, що події відбуваються у двох світах — реальному й фантастичному? Доведіть свою думку.
6. Знайдіть опис Бальтазара (розділ другий). Чим він виділявся з-поміж інших студентів? Чи можна стверджувати, що в портреті юнака відчувається авторське ставлення до героя? Аргументуючи відповідь, використовуйте цитати з твору.

7. Чому Бальтазар, на відміну від усіх, не захоплювався лекціями професора Моша Терпіна? А яке враження Мош Терпін справив на вас? Чи хотіли б ви навчатися в такого професора?
8. Розкажіть про першу зустріч Бальтазара та його друга Фабіана із Цинобером. Яке враження на них справив карлик?
9. Як Цинобера сприйняли мешканці Керепеса? Наведіть приклади з тексту.
10. Схарактеризуйте Цинобера (за розділами 2–5). Завдяки чому читач пізнає його характер?
11. Хто з персонажів виявився жертвою підступності потворного карлика?
12. Яку роль у творі виконує епізод про стрічку ордена Зелено-плямистого тигра? Чи можна сказати, що ця історія є яскравим зразком гофманівської іронії? Доведіть свою думку.
13. Завдяки чому і Бальтазар з Фабіаном, і читачі переконуються в тому, що Проспер Альпанус — таки не звичайнісінький лікар, а чарівник?
14. Як і за що Проспер Альпанус покарав Фабіана? Чи можна назвати його покарання справедливим?
15. Яку роль у розвитку подій казки мала зустріч Проспера Альпануса з панною Рожою-Гожою?
16. Чи погоджуєтесь ви з тим, що медичний висновок про смерть Цинобера є гротескним (див. статтю про гротеск у рубриці «До таємниць мистецтва слова»)?
17. Які інші ситуації, описані в казці, ви могли б назвати гротескними? У зображенні яких персонажів автор вдається до гротеску?
18. Розкажіть, у чому полягала таємниця Цинобера і як вдалося його позбавити чар.
19. Поміркуйте, чому саме Бальтазар із самого початку бачив фізичну й духовну потворність Цинобера. Чому саме йому вдалось врятувати князівство від зловісного карлика?
20. Заповніть у зошиті таку таблицю:

ДВОСВІТТЯ ПОВІСТІ-КАЗКИ «КРИХІТКА ЦАХЕС»

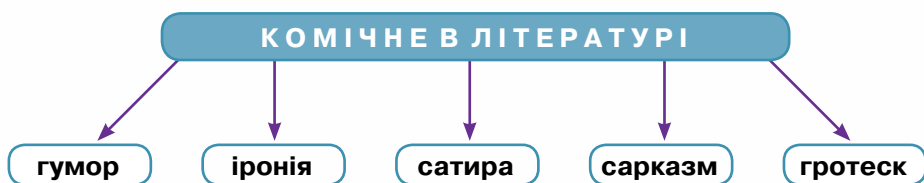
Два плани розгортання дії твору	
реальний	фантастичний
Дві групи персонажів	
філістери	ентузіасти

21. Що, на ваш погляд, символізують три вогнисто-червоні волоски на голві Цахеса?
22. Розгляньте схему «Основні персонажі твору», подану на попередній сторінці. Чому в центрі розміщені фігури Цахеса та Бальтазара? Визначте, яку роль у сюжеті твору відіграв кожен з названих персонажів.
23. Зверніть увагу, як завершення казки тлумачать літературознавці (див. уривок зі статті Кіри Шахової в рубриці «Зі скарбниці літературно-критичної думки» на с. 90). А як ви сприймаєте фінал історії про крихітку Цахеса?

До таємниць мистецтва слова

ПОНЯТТЯ ПРО ГРОТЕСК І СОЦІАЛЬНУ САТИРУ

З 8 класу ви вже знаєте про такі різновиди комічного в літературі, як *сатира, гумор, іронія, сарказм*. Пригадаймо, що *сатирою* називають різке висміювання недосконалості світу, людських вад. На відміну від *гумору*, який асоціюється з доброзичливою усмішкою, жартом, для сатири характерне гнівне засудження того, проти чого (або кого) її застосовують. Сатиру, спрямовану на викриття негативних явищ у житті суспільства, взаєминах людей, називають *соціальною*.

Особливим видом комічного в літературі є *гротеск* (від фр. *grotesque* — химерний, незвичайний, італ. *grotta* — грот, підземелля) — це художній засіб, який поєднує у фантастичній формі жахливе і смішне, потворне й високе та розкриває алогізм життєвих явищ.

Виникнення самого поняття пов'язують з археологічними розкопками, проведеними в Римі в XV–XVI століттях. Славний італійський художник Рафаель Санти та його учні знайшли в підземних гротах химерні настінні малюнки з поєднанням фантастичних рослинних і тваринних форм. Цей живопис назвали гротеском, надалі ж термін почали використовувати і в літературі.

Для гротеску характерне поєднання в одному предметі або явищі несумісних, різко контрастних якостей (комічного і трагічного, реального і фантастичного, світлого і зловісного). Так, «Гофман гротескно зображає малюка Цахеса на прізвисько Цинобер, наділеного рідкісною потворністю, оскільки той, за його словами, зовні “нагадує редьку”. Проте потворність сама по собі не є достатнім елементом гротеску, бо мусить взаємодіяти з контрастними, протилежними якостями та значеннями. Так, потворність Цинобера поєднується з бурхливим схваленням філістерами його гаданих “талантів” і навіть із закоханістю в нього миловидної Кандиди»¹.

Отже, від гумору та іронії гротеск відрізняється тим, що смішне й забавне в ньому невіддільне від страшного, зловісного. Це завжди згущення фарб, тяжіння до особливих, часто карикатурних форм. Гротеск широко використовується в сатиричних цілях.

¹ Ш а л а г і н о в Б. Романтичний словник: До історії понять і термінів раннього німецького романтизму. — К., 2010.

1. Пригадайте, що ви знаєте про такі різновиди комічного, як гумор, іронія, сарказм.
2. Чим сатира відрізняється від гумору?
3. Продовжте речення: «Соціальна сатира — це ...».
4. Поясніть, що таке гротеск.

ДІЗНАЄМОСЯ ПРО ВИДАТНУ ОСОБИСТІТЬ

Повість-казку «Крихітка Цахес...» ми маємо можливість прочитати українською мовою завдяки **Сидору САКИДОНУ (1896–1974)** — відомому перекладачу, у творчому арсеналі якого переклади з польської, чеської, сербської, німецької, словацької, македонської, болгарської та французької мов.

Узагалі ж є відомості, що він досконало володів тринадцятьма мовами. Сидір Сакидон перекладав твори братів Грімм, Карела Чапека, Браніслава Нушича, Йоганна Вольфганга Гете, Альберта Шаміссо, Ромена Роллана та інших авторів. Народився він 26 травня 1896 року в селі Перевали Володимир-Волинського повіту Волинської губернії в хліборобській родині. Проїшов горнило Першої світової війни, згодом вступив до Київського інституту народної освіти, потім учителював. Про його життєвий і творчий шлях відомо дуже мало — видно, далось взнаки те, що письменнику, як і багатьом українським патріотам, навісили образ ворога народу. Однак достеменно відомо, що його вважають визнаним майстром прозового перекладу. Отже, життєвий і творчий шлях Сидора Сакидона — одна з незвіданих ще сторінок української перекладацької школи, яка чекає на копітких дослідників.

У творчій майстерні письменника

ОСНОВНІ ОСОБЛИВОСТІ СТИЛЮ ГОФМАНА

У повісті-казці «Крихітка Цахес...» відображено специфіку стилю Гофмана. Так, характерною особливістю його творів є **двосвіття**. І тут перед читачем постає реально-побутовий світ, з його особливостями та проблемами, і романтично-фантастичний, у якому живуть феї і чарівники та відбуваються всілякі дива. **Ці два світи немов взаємопроникають один в одній, фантастичне часто переплітається з реальним.** Так, події повісті відбуваються у фантастичному князівстві Керепес, водночас автор дає читачеві яскраві ознаки німецької дійсності. Це і німецькі імена деяких персонажів, і назви страв (лейпцизькі жайворонки, рейнське вино), і згадки про німецьких діячів мистецтва та науки (Фуке, Кранаха Лукаса-старшого та інших). Письменник не випадково уточнює, що сюртук Бальтазара «пошитий майже на давньонімецький зразок», а Кандіда виходить йому назустріч «одягнена в давньонімецький дівочий убір» (тут і далі твір цитується в перекладі Сидора Сакидона). Фантастичне постійно немов вторгається в реальний світ (феї і чаклуни п'ють каву, у цілком реального Фабіана раптом коротшають рукава сюртука, а ректор, побачивши свого студента в новому одязі, подарованому магом, по-фантастичному швидко змінює свою негативну думку про нього). Отже, читач одночасно

перебуває і в тодішній німецькій реальності, й у фантастичній країні. «*Фантастика буденності і буденність найхімернішої фантастики*» — так влучно назвала цю особливість гофманівської поетики відома українська дослідниця Кіра Шахова¹.

Як ви пам'ятаєте, Гофман поділяв усіх своїх персонажів на дві нерівні частини, що ми можемо спостерігати і на прикладі «Крихітки Цахеса». Потворному і жорстокому світу Цахеса, який будь-що прагне до необмеженої влади, збагачення та здобуття всіляких нагород, автор протиставляє прекрасний світ мистецтва і любові, втіленням якого є Бальтазар. Цей поділ персонажів — також частина гофманівської концепції двосвіття. Крім того, для творчості Гофмана характерні так звані **герої-двійники**, тобто такі, сутність яких начебто роздвоюється. Таким є і крихітка Цахес. З одного боку, він видає себе за привабливого й всесильного (таким і постає в очах мешканців Керепеса, але ж це під дією чар), а з іншого — це маленьке страховисько, нікчемна істота, яка тільки присвоює результати праці інших і без трьох подарованих феєю волосин не являє собою анічогісінько.

Повість «Крихітка Цахес...» не випадково називають **майстерною сатирою на філістерське суспільство**. Адже казка пронизана різким висміюванням порядків, які в ньому панують. Із цією метою Гофман звертається до різноманітних художніх засобів: **гротеску, сатиричної фантастики, гіперболи, карикатури, іронії, контрасту**. Пригадайте, як карикатурно виглядає образ професора Моша Терпіна, який є представником тих псевдовчених, що перетворюють науку на суто бюрократичну справу.

Однак найефективнішим художнім засобом у творах Гофмана є **гротеск**. Особливо яскраво це виражено в повісті-казці «Крихітка Цахес...», яка *«повністю складається з образів-гротесків, гротескних ситуацій і вся є узагальненим гротескним образом німецької дійсності. Гротескне є карликове князівство Керепес, в якому розігрується дія, гротескні князі Пафнутій і Барсануф, їхній двір і бюрократія, гротескна політика Просвіти, яка була запроваджена князівським декретом...»*². Пригадаймо, які пропозиції подає князю Пафнутію щойно призначений міністр Андрес щодо запровадження освіти: *«Перш ніж розпочнемо Освіту, себто перше ніж вирубаємо навколишні ліси, зробимо ріку судноплавною, розведемо картоплю, направимо школи, понасаджуємо тополі та акації, навчимо молодь співати на два голоси вранішніх та вечірніх пісень, прокладемо шосе і накажемо прищепити вісну, треба буде вигнати з країни всіх людей небезпечних настроїв, що самі не слухаються розуму та й інших з глузду зводять»*. Усі до смішного безглузді й водночас до страшного жорстокі міркування одразу видають в особистості Андреса яскравого представника філістерів, готових з усього мати зиск.

Казка пройнята глибокою **символікою, що характерно для всіх творів Гофмана**. Наприклад, надзвичайно символічною є навіть думка міні-

¹ Шахова К. Е. Т. А. Гофман // Гофман Е. Т. А. Малюк Цахес. Твори. — Харків, 2012.

² Наливайко Д. Е. Т. А. Гофман // Наливайко Д., Шахова К. Зарубіжна література XIX ст. Доба романтизму. — Тернопіль, 2001.

стра про калічення крилатих коней. Вони асоціюються в уяві читача з Пегасом — символом поетичного натхнення. Обрізати крила цим чарівним створінням — це знищити їхню сутність, поставити їх у стайні — означає повністю позбавити сенсу існування. «Одомашнити й перетворити на корисних тварин» — звучить як страшний вирок світу фантазії і мрії, який уособлюють ці невинні істоти, але водночас це і вирок сміхотворній дурості таких горе-правителів, як Андрес. Глибоко символічною є остаточна перемога Бальтазара над Цахесом. Як зазначає український літературознавець А. Шамрай, це насамперед символ тієї естетичної необхідності, що визначає неминучі перемоги творчої думки над інертною вульгарністю, мертвою автоматичністю філістерського буття. Розмірковуючи над іншими символами твору, пам'ятайте, що *«романтичному символу притаманні недовомленість, загадковість і багатозначність»*¹.

Сергій Алімов.
Ілюстрація до повісті-казки «Крихітка Цахес...»

❖ А чи погоджуєтесь ви з таким трактуванням символіки, що розглядається?

Читачеві XXI століття

В Інтернеті можна знайти чимало цікавих матеріалів, які свідчать про невмирущий інтерес до особистості й творчості Гофмана. Так тим, хто хоче краще пізнати світ письменника, у пригоді стане **німецький портал ЕТА Hoffmann** (<http://etahoffmann.staatsbibliothek-berlin.de/suche/>), який містить багату базу оцифрованих джерел.

У 2012 році пошуковий **портал Google** відзначив 120-річчя балету «Лускунчик» святковим логотипом-дудлом на головній сторінці свого пошукача. (Роздивіться, кого й що зображено на ньому). А на **відеохостингу YouTube** можна знайти цікаві буктрейлери, присвячені твору «Крихітка Цахес...», зокрема створені українськими школярами. Зверніть увагу, на розміщений за такою адресою: <https://www.youtube.com/watch?v=hJSQGjcBKbs>

¹ Ш а л а г і н о в Б. Романтичний словник: До історії понять і термінів раннього німецького романтизму. — К., 2010.

Літературну спадщину Гофмана високо цінував **Іван Франко**. У листі від 5 квітня 1892 року він писав Михайлові Драгоманову про вплив німецького романтика на власну казкарську творчість: «...перший попхнув мене до сього жанру німець Гофман, котрого казки найбільше підходять іменно до такого роду, як моя “Без праці”». **Микола Бажан** присвятив великому романтику поему «**Гофманова ніч**». Серед найвідоміших перекладачів творів Гофмана — **Сидір Сакидон** та **Євген Попович**. Останнім часом у репертуарах багатьох театрів країни йде п'єса **Ярослава Стельмаха**, написана за мотивами повісті «**Крихітка Цахес**».

Афіша вистави «Крихітка Цахес» у Чернігівському молодіжному театрі

ЗІ СКАРБНИЦІ ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНОЇ ДУМКИ

Глибина психологічної обсервації¹ Гофмана межує з ясновидінням...

*Іван Франко, український письменник,
перекладач, громадський і культурний діяч*

Гофман був чарівником, який за виґрашки перетворював людей на звірів, а останніх навіть на радників пруського королівського двору...

*Генріх Гейне,
німецький письменник*

«Крихітка Цахес» має бути прочитаний як танок гротескних, пістрявих маріонеток, як прониклива і зла сатира, як гра між дійсністю і мрією.

*Фріц Мартіні,
німецький літературознавець*

Завершення чарівної історії літературознавці тлумачать по-різному. Одні вважають його песимістичним, бо поет Бальтазар — борець проти огидного «імітатора» Цахеса — після ганебної загибелі карлика в нічному горщику і свого одруження з красунею Кандіодою одержує в подарунок дім, сад і чудову кухню, яка сама варить і де ніщо не підгорає, — тобто ідеальне міщанське існування. А це ж для романтика сумний фінал. Інші, навпаки, вважають, що автор нагороджує героя після всіх незугарностей і катаклізмів свободою від матеріальних турбот і нормальним щасливим існуванням, як це часто буває в завершеннях фольклорних казок. Можливість розмаїтих багатозначних тлумачень — одна з невичерпних можливостей, що її дарує нам іронічна проза Гофмана, його капричо.

Кіра Шахова, українська дослідниця літератури

¹ Обсервація — книжн. спостереження, обстеження, вивчення.

 Підсумовуємо вивчене

1. Як ви розумієте слова сучасного українського письменника Валерія Шевчука, обрані епіграфом до статті про Гофмана?
2. Гротеском називають
  - A** різке висміювання недосконалості світу, людських вад
  - B** художній засіб, в основі якого — добродушна усмішка, жарт
  - B** художній засіб, який поєднує у фантастичній формі жахливе і смішне, потворне й високе та розкриває алогізм життєвих явищ
3. Чи можна твір Гофмана про крихітку Цахеса назвати гротескним? Аргументуйте свою думку.
4. Чи згодні ви з тим, що в повісті-казці «Крихітка Цахес» добре відчутна присутність самого автора? Обґрунтуйте відповідь.
5. Доведіть, що названий твір пронизано романтичною символікою.
6. Складіть план порівняльної характеристики Цахеса та Бальтазара.
7. Визначте основні проблеми, порушені автором у творі про Цахеса.
8. На конкретних прикладах розкрийте основні особливості художнього світу Гофмана.
9. Поясніть, чому твір Гофмана називають «майстерною сатирою на філістерське суспільство».
10. Розгляньте уважно розміщені в підручнику й електронному додатку репродукції ілюстрацій до твору. Яка з них вам видається найцікавішою? Чим саме?
11. Чи згодні ви з такими думками Агапія Шамрая та Кіри Шахової?
  - «Цахеси народжуються, цахеси живуть і процвітають лише завдяки нікчемності й вульгарності середовища, що їх породило».
  - «Гофман із своєю інтуїцією зробив із побаченого в сучасному йому житті точні прогнози й на майбутнє».
 Аргументуйте свою відповідь.
12. Видатний фізик Альберт Ейнштейн якось зазначив: «Логіка може привести Вас від пункту А до пункту Б, а уява куди завгодно». Уявіть, що у вас є можливість зустрітися з одним із персонажів твору Гофмана. З ким і про що ви б хотіли поспілкуватися? Чому саме з ним?
13. Які емоції викликало у вас читання та обмірковування твору Гофмана?
14. Продовжте одне з таких речень: «Особисто для мене цей твір виявився ...»; «Ця повість стимулювала мене замислитися над ...».
15. Напишіть твір-роздум на одну з тем: «Два світи в гофманівській повісті-казці «Крихітка Цахес...»»; «Моя зустріч із персонажем твору Гофмана»; «Символіка образу крихітки Цахеса»; «Чому саме Бальтазар рятує світ від Цахеса?».
16. Розгляньте й проаналізуйте підсумковий плакат до теми¹, поданий на наступній сторінці. Поміркуйте, які аспекти життя і творчості Гофмана він увиразнює. Розшифруйте символіку таких зображень: панорама у відкритому вікні; картина, розміщена праворуч від нього; обкладинка книжки; афіша вистави. Кого із зображених персонажів ви віднесли б до філістерів, а кого — до ентузіастів? Які деталі плаката нагадують про універсальність таланту Гофмана? Як стосуються творчості письменника крилатий кінь і метелики²? Чи відображено в плакаті основні особливості художнього світу автора «Крихітки Цахеса...»?

¹ Плакат створено на основі ілюстрації Нікі Гольц.

² *Метелик* — у європейському мистецтві символ душі, безсмертя й відродження, здатності до перетворення, оскільки небесне крилате створіння з'являється на світ з гусені. У германо-скандинавській міфології ельфи, духи повітря зображались у вигляді гарних маленьких чоловічків із крилами метеликів; у західноєвропейській традиції часто з крилами метеликів зображають і добрих фей.

17. Створіть на вибір: дудл, інфографіку, присвячені Гофману, буктрейлер або крос-сенса за твором «Крихітка Цахес...».

«Мистецтво нам надано, щоб не вмерти від істини...» (Фрідріх Ніцше)

Класична пластика, і контур строгий,
І логіки залізна течія —
Оце твоя, поезіє, дорога.

Микола Зеров, український письменник

ПРО ШКОЛУ «ЧИСТОГО МИСТЕЦТВА» В РОСІЙСЬКІЙ ПОЕЗІЇ ХІХ СТОЛІТТЯ

У різні часи існування словесного мистецтва письменники зверталися у своїй творчості до важливих соціальних і суспільно-політичних проблем, розповідали про сучасну людину з її надіями і хвилюваннями, розчаруванням і вірою у щасливе майбутнє.

Не стало винятком і ХІХ століття. У своїх творах митці цього періоду швидко відгукувались на актуальні явища дійсності, брали активну участь у літературній боротьбі. Водночас з'явився й інший напрямок розвитку літератури, орієнтований на теорію «*мистецтва заради мистецтва*». Ця творча концепція аж ніяк не перетиналася із політичними та суспільними сферами життя.

Ідеї «мистецтва для мистецтва» оформилися у самостійну теорію «чистого мистецтва» у середині ХІХ ст. Власне так зване «мистецтво для мистецтва» розпочало свою історію ще з часів Античності. А у середині ХІХ століття вона набула «нового дихання». Так, у Франції її прихильники — поети Шарль Леконт де Ліль (1818–1894), Теофіль Готьє (1811–1872), Жозе-Марія де Ередіа (1842–1905), Теодор де Банвіль (1823–1891) — об'єдналися у групу «Парнас» і надрукували три збірки «Сучасний Парнас». Назва групи «Парнас» походить від назви відомої гори у Греції, на якій, за уявленнями давніх греків, жили чудові музи мистецтва і сам бог поезії Аполлон. Сьогодні це слово асоціюється з мистецтвом, є символом поезії.

У Франції в 70-ті роки ХІХ ст. «парнасцями» почали називати поетів, які оспівували не щось буденне, а тільки справжню красу, природу і кохання. «Парнасці» ретельно «шліфували» кожен свій твір, кожен його рядок. Художня досконалість творів, прагнення відкривати нові поетичні обрії перетворили творчість представників цієї літературної групи на визначне художнє явище. «Парнасці» використовували культурні надбання попередніх епох і особливо захоплювалися романтизмом. Від романтизму вони успадкували його прагнення до екзотики, неприйняття сучасного їм світу, оспівування страждання й самотності. Водночас їх не влаштовував емоційний суб'єктивізм романтиків, які звеличували творчу розкутість митця. Не притаманна їм була й бунтівна сила романтизму. З презирством вони ставились й до моралізаторства деяких творів реалізму, стверджуючи, що висока моральність притаманна лише високому мистецтву.

Важливу роль у теоретичному обґрунтуванні концепції «чистого мистецтва» відіграв французький літератор **Теофіль Готьє**. У передмові до свого роману «*Мадемуазель де Мопен*» (1836) він сформулював основні принципи цієї теорії, суть яких зводилася до того, що мета, заради якої існує мистецтво, — це, власне, саме мистецтво.

«Чисте мистецтво» — це умовна назва низки естетичних концепцій, що об'єднані утвердженням самоцінності художньої творчості, незалежності мистецтва від політики, суспільних вимог, будь-яких виховних завдань.

Проаналізуємо, який же сенс вкладався у слово «чисте». На думку представників цього напрямку мистецтва, «чисте» — це, насамперед, духовно наповнене, досконале, ідеальне, абсолютно художнє. Пропагуючи естетику та красу, прихильники «чистого мистецтва» прагнули творчої свободи в ім'я утвердження принципів досконалого ідеалу мистецтва, «чистого», тобто незалежного від дріб'язкових потреб і політичних пристрастей. Вони вважали, що потрібно захистити поетичну своєрідність і чистоту ідеалів мистецтва.

Позиції «чистого мистецтва» своє безпосереднє відображення знайшли у поезії, адже це та сфера, де немає місця миттєвому, тимчасовому. Природа, любов, краса — от що має оспівувати лірика. Тому поети «чистого мистецтва» зверталися до світу філософських та психологічних проблем, відображали особисті переживання, красу та витонченість природи.

Віддаленість від життєвих проблем, протистояння «вічного» потребам дня, надчутливе художнє сприйняття природи — все це знаходить своє відображення у поезії «чистого мистецтва». Головні теми поезій — **природа, кохання, мистецтво** — розкриваються за допомогою таких особливостей поетики, як образність і музикальність, відточеність мови творів, нетрадиційність епітетів і порівнянь, домінування натяків і замовчувань.

Послідовники ідей «Парнасу» були і в Росії. Найяскравішими представниками «чистого мистецтва» в російській літературі вважаються **Федір Тютчев** і **Афанасій Фет**.

Федір Васильєв.
Тополі
(1870)

Творча спадщина Федора Івановича Тютчева (1803–1873) невелика — всього близько 400 віршів. За життя про його поетичне обдарування знало лише обмежене коло літераторів. Та й він сам не надавав особливого значення своїм віршам. Він був поетом не за професією, а за своїм призначенням.

Для розуміння всієї поезії Федора Тютчева важливе значення має вірш «*Silentium*»¹.

Федір Іванович Тютчев
(фото 1867)

Мовчи, заховуй од життя
І мрії, і свої чуття!
Нехай в безодні глибини
І сходять, і зайдуть вони,
Мов зорі ясні уночі:
Любуйся ними і мовчи.
Як серцю висловить себе?
Чи ж зрозуміє хто тебе?
Не зрозуміє слова він,
Бо думка висловлена — тлін.
Джерел душі не руш вночі:
Живися ними і мовчи.
В собі самому жить умій!
Є цілий світ в душі твоїй
Таємно-чарівливих дум;
Заглушить їх буденний шум,
І зникнуть, в сяйві дня мручи,
Ти слухай спів їх і мовчи!

Переклад з російської Миколи Вороного

Єдність зовнішнього та внутрішнього світу людини, його душевна глибина — ось що перебуває під пильною увагою поета.

Поетична думка у цьому творі зосереджена на самоцінності внутрішнього життя людини. Своім твором Ф. Тютчев проголошує, що людські почуття і переживання підкоряються тим самим законам світобудови, що і явища природи, і так само приречені на мовчання.

Кожна з трьох строф вірша несе своє певне смислове навантаження. Але всі ці частини об'єднані кінцевим рефреном «*мовчи*». У першій строфі поет застерігає читача від прагнення розповісти світові про свої почуття і думки. У другій строфі Тютчев розмірковує про те, чи зрозуміє тебе інша людина, — це вічне питання, тому що уявлення про життя, думки і почуття у всіх людей різні й суперечливі.

Енергійний і наполегливий заклик про мовчання уже змінюється холодним міркуванням, логікою:

Бо думка висловлена — тлін.
Джерел душі не руш вночі:
Живися ними і мовчи.

¹ *Silentium* (лат.) — мовчання.

Людина, вважає поет, — це цілий всесвіт, глибини свідомості і душі якого нескінченні. Поет закликає людину знайти гармонію у власній душі. Тютчев радить: *«І зникнуть, в сяйві дня мручи, Ти слухай спів їх і мовчи!»*

«Як безсила людська думка, так само безсиле й людське слово. Не дивно, що в одному із найдушевніших віршів Тютчев подає нам такі суворі поради», — зазначає поет Валерій Брюсов.

Художні образи Федора Тютчева народжувалися внаслідок миттєвих вражень, про які він розповідав своєю неповторною мовою. Оскільки для нього, за словами російського письменника і журналіста Івана Аксакова, жити — означало мислити. Він нічого не вигадував, а просто записував те, що бачив і відчував. Можливо, саме тому його поезія наповнена відчуттям гармонії світобудови. І, напевно, тому йому вдалося створити свою художню модель Всесвіту.

Поезія **Афанасія Афанасійовича Фета (1820–1892)** — яскравий зразок «чистого мистецтва», яке сповідує ідеали краси. Основні теми творчості митця — природа і кохання. Фета вважають неперевершеним майстром пейзажу; поет був до нестями закоханий у природу, чудово передавав її красу, барви, звуки, запахи. У ліриці Фета можна зустріти мальовничі картини усіх пір року і доби, та найбільше поетичних замальовок весни і ранку. Фетові пейзажі свіжі й нові, поет тонко деталізує картини природи, намагаючись пізнати її суть. Так, Тютчев у вірші, присвяченому Фету, назвав його улюбленцем Природи, якому дано під зовнішнім її покровом прозрівати саму «Велику Матір». Занурюючись у світ природи, Афанасій Фет шукав у ньому відповідність своєму душевному стану, тому милування ліричного героя краєвидами викликає у нього бентежне почуття закоханості, як, скажімо, у відомому вірші *«Я прийшов до тебе, мила...»*. Природа і любов у поезії Афанасія Фета поєднуються, становлять єдине ціле.

Найбільш довершеною часткою любовної лірики поета вважають твори, присвячені Марії Лазич, які створювалися поетом протягом 36 років. Серед них вірш *«Шепіт... Ніжний звук зітхання»*:

Шепіт... Ніжний звук зітхання.
Солов'їний спів...
Срібна гра і колихання
Сонних ручаїв.
Ночі блиск... Тремтіння тіней...
Тіні без кінця...
Ненастанні, дивні зміни
Милого лица...
У хмаринках — пурпур рози.
Відблиск янтаря...
І цілунків пал, і сльози,
І зоря, зоря!

Переклад з російської
Максима Рильського

Афанасій Афанасійович Фет
(фото 1860-і)

У цьому вірші Афанасія Фета йдеться про те, як на зміну ночі приходить світанок і в стосунках між закоханими після оспівчення настає ясність. Якщо ви уважно читали, то помітили, що у вірші відсутні дієслова; між тим, твір передає динаміку нічного життя природи і людських почуттів. Дія розвивається паралельно між людьми і природою, цей паралелізм є основним принципом будови вірша. Автор зобразив ніч як зміну багатозначних миттєвостей, як потік подій. У вірші «Шепіт... Ніжний звук зітхання...» повна ліричних подій літня ніч змальована як прелюдія, початок щастя і радісного дня нового життя.

Любовна лірика Афанасія Фета світла, ніжна і життєдайна; його вірші позбавлені відтінку трагічності, хоча й трапляються поезії, сповнені глибокого суму. Солодке хвилювання, щасливе страждання, радісні муки — усі ці переживання поєднують протилежні почуття, і саме так утверджується в ліриці Фета всеосяжна, всеперемагаюча сила кохання, вічна краса.

1. Поясніть, як ви розумієте, що таке «мистецтво для мистецтва».
2. Розкрийте поняття «чисте мистецтво».
3. Розкажіть, що вам відомо про літературну групу «Парнас».
4. Підготуйте мультимедійну презентацію про життя й творчість Федора Тютчева.
5. За допомогою конкретних прикладів доведіть, що Ф. Тютчев є представником поезії «чистого мистецтва».
6. У класі проведіть дискусію на тему «Чи потрібна лірика Федора Тютчева особистості XXI століття?».
7. Розкрийте тематику лірики Афанасія Фета.
8. На конкретному прикладі доведіть, що почуття ліричного героя віршів А. Фета суголосні стану природи.
9. Підготуйте повідомлення «Афанасій Фет і музика».
10. Прокоментуйте інформаційний плакат «Поезія “чистого мистецтва” в російській літературі XIX ст.».

Розвиток романтизму в США

Загалом можна твердити, що завдання, покладене на них історією, — створення національної літератури — американські романтики виконали.

Кіра Шахова

Як ви пам'ятаєте зі всесвітньої історії, у 1776 році було проголошено нову державу — Сполучені Штати Америки, яка утворилась у результаті боротьби американських колоній Англії за свою незалежність¹. Статус суверенної держави підтвердив і результат війни 1812 року². У національній свідомості американців запанувала віра у високу історичну місію країни, у створення нового суспільного устрою, в основі якого — свобода особистості та рівність усіх громадян. Більшість американців у майбутньому уявляли США ледве не раєм, де кожен завдяки наполегливій праці зможе сповна реалізувати свій потенціал і досягнути великого успіху в житті. Цей ідеал отримав назву «американська мрія» і значною мірою сприяв підняттю патріотичного духу народу. Водночас таке ідеалістичне бачення із часом розбивалось об сувору реальність: у державі, яка позиціонувала себе захисницею свобод, жорстко переслідували корінне населення та процвітало таке ганебне явище, як рабство. Саме протистояння поборників свободи й апологетів рабства і призвело до Громадянської війни між Північчю та Півднем (1861–1865).

Паралельно з формуванням США відбувається і становлення американської літератури, у якій відбилися усі суперечливі тенденції тогочасної дійсності: з одного боку, романтичні уявлення про країну-рай, з іншого — невдоволення антигуманною дійсністю. Перед американськими романтиками стояло завдання особливої ваги — створити національну літературу, яка відображала б глибоку своєрідність світу, що їх оточував.

Хронологічно межі американського романтизму не збігаються з межами європейського, їх визначають від кінця 10-х років і до початку 60-х років XIX століття або до закінчення Громадянської війни. Як зазначає українська дослідниця літератури К. Шахова, «американський романтизм продовжував і розвивав на новому матеріалі у своєрідних національних умовах традиції європейських майстрів, передусім

¹ Значну роль у формуванні США відіграла Американська революція (1775–1783) — так прийнято називати більш широку подію, ніж відому в європейській та пострадянській історіографії «Війну за незалежність США». Американська революція включає в себе не тільки конфлікт між 13 колоніями та урядом Великої Британії, а комплекс культурних, військово-політичних та економічних подій 1775–1783 років.

² Англо-американська війна (1812–1815), відома в англослов'янському світі під назвою війна 1812 року, — це війна між США і Великою Британією, спричинена втручанням останньої в торговельні справи США.

Вальтера Скотта і німецьких романтиків, зокрема Гофмана»¹. Значну роль у становленні філософських засад романтизму США відіграли твори французьких просвітителів та ідеї Французької революції, а також філософія трансценденталізму (про неї дізнаєтесь з матеріалу рубрики «Читачеві XXI століття»). На відміну від європейського романтизму, який уславився насамперед поетичними творами (Байрон, Міцкевич, Гейне та інші), американський представлено переважно прозою.

Дослідники виділяють два періоди в розвитку американської літератури.

ПЕРІОДИЗАЦІЯ ЛІТЕРАТУРИ АМЕРИКАНСЬКОГО РОМАНТИЗМУ

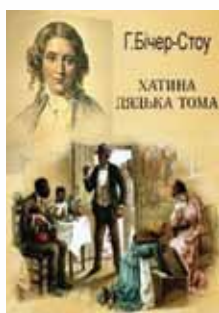
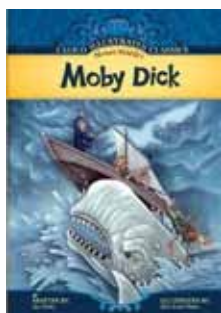
Назва періоду, хронологічні межі	
РАННІЙ РОМАНТИЗМ (кінець 1810-х – початок 1840-х рр.)	ЗРІЛИЙ І ПІЗНІЙ РОМАНТИЗМ (1840–1860-і рр.)
основна тематика	
боротьба за незалежність, освоєння континенту, життя індіанців	недосконалість людини і світу, трагізм людського буття, жахіття рабства, людська свідомість у різних її проявах
загальний настрій творів	
оптимізм, пов'язаний з героїчними часами боротьби за незалежність і вірою в грандіозні перспективи США	критичні настрої стосовно недосконалої дійсності
найяскравіші представники й основні жанри	
Вашингтон Ірвінг (новела), Джеймс Фенімор Купер (історико-пригодницький, морський роман)	Натаніель Готорн (психологічний роман, новела), Герман Мелвілл (морський роман), Гарієтт Бічер-Стоу (соціальний роман), Генрі Вордсворт Лонгфелло (вірші й поеми), Волт Вітмен (вірші й поеми)
Едгар Аллан По (детективні й науково-фантастичні оповідання)	

Слід відзначити, що ця класифікація є досить умовною. Так, у її межі не вписується творчість такого яскравого романтика, як **Едгар Аллан По**, який хронологічно є близьким і до письменників першого періоду, оскільки писав у 30–40-і роки XIX століття. Однак його твори за своєю світоглядною основою й загальним настроєм відповідають другому періоду. Саме тому багато хто з дослідників відносить його творчість до так званого **перехідного періоду**. У час розквіту американського романтизму розпочав свою письменницьку діяльність великий реформатор поезії **Волт Вітмен**, у чийй творчості поєднано і романтичні, і реалістичні елементи. Реалістичні риси також наявні й у творчості **Генрі Лонгфелло**. На відміну від багатьох представників другого періоду, твори цих обох письменників пронизують оптимістичні ноти.

¹ Шахова К. Американський романтизм // Наливайко Д., Шахова К. Зарубіжна література XIX ст. Доба романтизму. — Тернопіль, 2001.

Ньюелл Конверс Вайет.
Ілюстрація до роману Дж.-Ф. Купера
«Останній з могікан» (1919)

Обкладинки творів американських
письменників-романтиків

Одним із улюблених авторів сучасних читачів є **Джеймс Фенімор Купер**, який уславився серією історико-пригодницьких романів про Шкіряну Панчоху («*Піонери*», «*Останній з могікан*», «*Прерія*», «*Слідопит*», «*Звіробій*»). Письменник створив образ благородного індіанця, який втілює в собі всі найкращі риси індіанського народу (таким є Чингачгук, Великий Змій).

Отже, **романтики** — **творці національної літератури США**. Вони опоетизували красу американської природи. Так, Мелвілла називають співцем морської стихії, а зі сторінок творів Купера в усій своїй величчї постають предковічні американські ліси і безкраї прерії, якими подорожують його герої. Та головною заслугою цих письменників є те, що вони розкрили читачам багатобарвний світ уявлень і традицій індіанців, увиразнили найважливіші проблеми тогочасного американського суспільства. Слід відзначити, що видатні представники романтизму з глибокою повагою ставились до корінного населення континенту, обстоювали права поне-

волених народів. Своїми творами вони піднімали патріотичний дух молоді американської нації, сприяли подоланню непорозуміння між різними її представниками. Важливим є і те, що романтизм вивів літературу США на міжнародну арену, зацікавив світ творчістю американських письменників. Закінчення Громадянської війни ознаменовано утвердженням у літературі реалістичного напрямку.

1. Як ви розумієте, що таке «*національна література*»?
2. Чому романтиків називають творцями американської національної літератури?
3. Твори яких американських романтиків ви читали?
4. Проаналізуйте таблицю «Періодизація літератури американського романтизму». Поясніть, чому творчість Едгара Аллана По представлено окремою графою, а імена й прізвища Вітмена і Лонгфелло виділено іншим кольором?
5. Спираючись на матеріали рубрики «*Читачеві XXI століття*», розкрийте сутність трансценденталізму.

Читачеві XXI століття**ТРАНСЦЕНДЕНТАЛІЗМ ЯК ФІЛОСОФСЬКА ОСНОВА
ТВОРЧОСТІ АМЕРИКАНСЬКИХ РОМАНТИКІВ**

Важливу роль у розвитку американської літератури, і зокрема духовному становленні Волта Вітмена, відіграв *трансценденталізм*.

Трансценденталізм — напрям у філософії, у якому вивчається те, що лежить за межами досвіду, те, що неможливо пізнати, зважаючи на досвід. Буквально *трансцендентальний* означає «той, що виходить за межі» (від лат. *transcendens*).

У 1836 році ряд американських письменників і філософів об'єдналися у літературно-філософський «Трансцендентальний клуб», засновником якого став **Ральф Волдо Емерсон**¹. Головна ідея клубу — істину людина пізнає трансцендентно, тобто ґрунтуючись не на досвіді, а інтуїтивним шляхом.

**Трансценденталісти оптимістично дивились на світ
і обстоювали такі положення:**

- ❖ у Всесвіті панують закони всезагальної гармонії, тому абсолютною нормою є добро, а зло — лише тимчасове відхилення від такої норми;
- ❖ люди від природи є добрими і прагнуть до істини; шукати істину потрібно серцем, а не логікою;
- ❖ головне завдання кожної людини — моральне самовдосконалення;
- ❖ усі люди, незалежно від їхнього соціального становища, є рівними перед Богом;
- ❖ порятунком від бездуховності є близькість до природи, постійна праця, обмеження своїх матеріальних потреб.

Слід відзначити, що трансценденталісти не лише проголошували означені ідеї, а й намагались усілякими засобами втілювати їх у життя. Так, вони займали активну позицію в боротьбі проти рабства, беручи в ній участь і словом, і конкретними справами. Один із прихильників цієї філософії Генрі Торо, доводячи на практиці необхідність повернення до природи, понад два роки усамітнено прожив у лісі. Цим він прагнув показати, що людина, відмовившись від матеріальних благ і скориставшись благами природними, очищає і розум, і душу.

Трансценденталісти неоднозначно ставились до США. З одного боку, вони наголошували на великому призначенні новоствореної країни, з іншого — критикували буржуазний шлях її розвитку. Їх обурювали ті негативні тенденції, які з'явилися у житті американців: підміна духовних цінностей невгамовною жагою збагачення, нищення природи, корупція, поглиблення соціальної нерівності, взаємовідчуження людей.

¹ *Ральф Волдо Емерсон* (1803–1882) — американський поет і філософ, один з найвизначніших письменників і мислителів США.

Вольт Вітмен
Walter Whitman
(1819–1892)

Тільки сліпий не побачить, який дорогоцінний подарунок ваші «Листя трави». Мудрістю і талантом вони вищі й оригінальніші за все, що досі народжувала Америка.

Ральф Волдо Емерсон, американський поет і філософ

ЧУЖИЙ СЕРЕД СВОЇХ ЧИ ДЗЕРКАЛО АМЕРИКИ?

Як ви знаєте, далеко не до всіх письменників слава прийшла ще за їхнього життя. Саме до таких, свого часу не визнаних, митців належить і американець **Вольт Вітмен**. Сучасники поета вважали його ким завгодно: невігласом, який видає за вірші недолугі поєднання слів, кумедником, чиї дивацтва були викликані жагою самореклами, зухвальцем, що представив світові невдалі літературні спроби, претендуючи на визнання. Ким завгодно, але аж ніяк не талановитим митцем і новатором в поезії. Відомо, що Вітменові повертали його першу збірку віршів майже всі, кому він дарував її. А один іменитий поет навіть жбурнув «хуліганську» книжку у вогонь. І лише відомий американський філософ і поет Ральф Волдо Емерсон чи не першим розгледів у творінні свого співвітчизника справжній шедевр. Це була нині славнозвісна збірка «Листя трави».

Народився Вольт Вітмен **31 травня 1819 року** в родині фермера на острові Лонг-Айленд¹, неподалік Брукліна. У сім'ї Вітменів росло дев'ятеро дітей, і хоча батько майбутнього письменника наполегливо працював, прогодувати таку велику родину було важко. Тому вже на дванадцятому році життя Волту, який був старшим сином, довелось кинути навчання в школі й іти на заробітки. Трудову діяльність він розпочав посильним у юридичній конторі, потім працював у друкарні, з 18 років — учителем, а надалі захопився журналістикою та літературною творчістю.

Писати вірші Вітмен почав у добу, коли в США чекали на появу письменника, який зміг би виразити патріотичний дух молодої американської нації, сповненої творчої енергії та налаштованої на побудову демократичної країни, де найвищою цінністю буде свобода особистості. Таким співцем

¹ Старовинна індіанська назва цього острова — *Поменок*. Тому Вітмена часто називають «сивим поетом з Поменока».

патріотичного ентузіазму та національної гордості став Волт Вітмен. *«Усе життя, — писав він на схилі літ, — я неспвідомо прагнув виразити опосередковано чи прямо кипіння, стрімкий ріст, напруженість життя Сполучених Штатів, — переважні тенденції і події Дев'ятнадцятого століття, — у цілому дух мінливого світу, мого часу; бо до цього духу я був причетний, ці події викликали в мені жвавий інтерес: вони завершували собою величезну епоху... розчищаючи шлях новій, ще величнішій».*

У 1855 році побачила світ його поетична збірка *«Листя трави»* (*«Leaves of Grass»*), головним героєм якої є вселюдина — узагальнений образ, символ Людського в його найвищому розвитку. Водночас збірка стала символом американської мрії про справжню демократію, її твори є глибоко національними, у них яскраво відображено дух Америки, риси молодій американській нації. Книжку, яка містить вірші й поеми, Вітмен усе життя перевидавав, доповнюючи новими творами та вдосконалюючи. Символічно, що сам поет порівнював свою збірку то із собором, що пробивається до неба крізь риштування, то з деревом, яке нарощує кільця стовбура.

Під час Громадянської війни між Півднем і Північчю Вітмен приєднався до поборників свободи і працював санітаром у госпіталі. Війні він присвятив чимало творів, які спочатку вийшли окремою книжкою під назвою *«Бий, барабане!»* (*«Drum-Taps»*), а згодом усі вони ввійшли як окремий цикл у чергове видання *«Листя трави»*. Страшним потрясінням для Вітмена стало вбивство Авраама Лінкольна, шістнадцятого президента США, який став національним героєм і символом демократії¹. На його смерть поет відгукнувся чотирма віршами, одним з яких є *«О капітане!»* (*«O Captain! My Captain!»*). Це чи не єдиний у всій спадщині Вітмена римований вірш. Він став найулюбленішим для багатьох американців, про що, зокрема, свідчать численні аудіозаписи твору й коментарі, розміщені на YouTube та інших інтернет-ресурсах.

Вітмен увійшов в історію літератури як поет-новатор, **провідною темою творчості якого є краса життя й велич людини**, як особистість, яка посилає життєдайну енергію всьому людству й кожному читачеві, у тому числі й вам. Поет захоплювався масштабами економічного

Мірт Кунстлер. Виступ Авраама Лінкольна в Геттісберзі²

¹ Авраама Лінкольна вбили через 5 днів після капітуляції армії рабовласників. Його вбивство як страшну трагедію сприйняли всі поборники свободи.

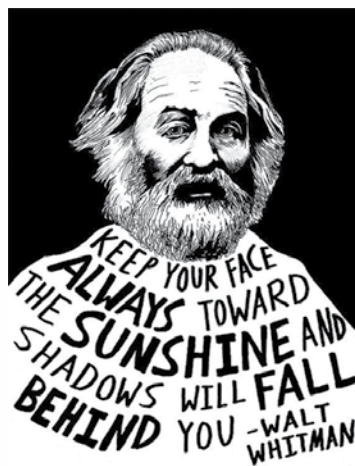
² Цей виступ увійшов в історію США як визначна історична подія. Лінкольн виступав під час Громадянської війни 19 листопада 1863 року на церемонії закладення Національного кладовища Солдатів. Американці були шоковані наслідками битви під Геттісбергом, яка принесла 51 тисячу жертв. Патріотична промова складалася всього з 272 слів і була проголошена за дві хвилини, однак справила величезний вплив на аудиторію. Президент надихнув усіх присутніх на подальшу боротьбу за Свободу і Демократію.

зростання країни та плодами технічної цивілізації, однак водночас добре усвідомлював, що, будуючи щасливе життя, аж ніяк не можна задовольнитись лише матеріальними благами. Так, увиразнюючи роль художньої літератури у формуванні особистості, він зазначав: *«Можуть заперечити, що загальне й звичайне економічне процвітання, добробут населення і забезпечення його матеріальним комфортом — це найголовніше, і цього досить. Можуть вказати, що наша республіка, перетворюючи дику місцевість на родючі ферми, прокладаючи залізниці, будуючи кораблі й машини, уже тим самим вивершує найвеличніші твори мистецтва, поеми тощо, і можуть спитати: хіба насправді це не корисніше для Америки, ніж висловлювання найбільших рапсодів, художників або літераторів? Я теж з гордістю і радістю вітаю ці досягнення, і все-таки відповідаю, що душа людини ніколи цим — і взагалі нічим подібним — не вдовольниться...»*. Ця думка великого американського барда є надзвичайно актуальною і для сучасних українців, які, продовжуючи боротьбу за Незалежність, будують молоду державу.

Величезною новацією Вітмена було те, що своїми віршами він фактично розбивав складені віками уявлення про поезію, руйнував давно усталені традиції її створення. Його творчість не вкладається в рамки якогось одного напрямку, в ній поєднано риси романтизму й реалізму. Нині його збірку, не прийняту сучасниками, називають *революційною*. Чому? Про це ви дізнаєтесь, мандруючи сторінками нашого підручника.

Марк Саммерс.
Волт Вітмен

Райан Шеффілд.
Графічний портрет
Волта Вітмена

1. Чому про Вітмена пишуть, що він був чужим в Америці?
2. Які асоціації викликає у вас вислів *листя трави*? Як ви думаєте, що він може символізувати?
3. Продовжте речення: *«Книга "Листя трави" — це ...»*.
4. Якщо ви вивчаєте англійську мову, перекладіть вислів Вітмена, розміщений на портреті письменника авторства сучасного американського художника Райана Шеффілда. Як ви його розумієте?

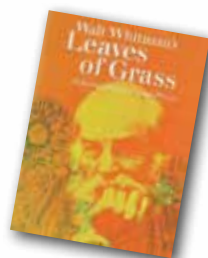

Читачеві XXI століття

Як же Волт Вітмен, який через сімейні обставини провчився лише кілька років у початковій школі, зміг вирости до поета-новатора? Звісно, світовий шедевр не може народитись на безплідному ґрунті. Річ у тім, що освіту Волт здобував самотужки протягом усього життя. Ще не заявивши про себе як про письменника, Вітмен намагався жадібно всотувати найрізноманітніші знання про світ. Він цікавився давніми цивілізаціями й міфами, багато читав з історії, етнографії. Майбутній поет захоплювався і геологією, і математикою, й анатомією, і новітніми теоріями розвитку землі, особливо ж любив астрономію (невипадково слово *космос* стало ключовим для його творчості). І зовсім не випадково в його «Пісні про себе» знаходимо справжній гімн різним наукам.

До вивчення уривків зі збірки «ЛИСТЯ ТРАВИ»

У творчій майстерні письменника

ПРО ЗБІРКУ «ЛИСТЯ ТРАВИ»

Цікаво, що головну книгу свого життя, яка побачила світ 1855 року в Нью-Йорку, Вітмен виготовив самотужки у друкарні, де він тоді працював. Поет видав її невеликим накладом за власний кошт, йому навіть довелося продати будинок, аби розрахуватися за витрати. Ця книжка складалась із передмови і 12 поем — без назв, без рим і звичного поділу на строфи. Протягом життя американський бард дев'ять разів перевидавав «Листя трави», доповнюючи збірку новими текстами та змінюючи композицію. Останній варіант містив понад 400 творів.

Що ж саме являла собою ця книжка? У ній *«відлунюють ідеї та події епохи аболіціонізму (боротьби проти рабства вихідців із африканського континенту), Громадянської війни між Північчю і Півднем. Вітмен славив красу та велич людини і природи, оспівав людей праці, виступив на захист знедолених і пригноблених. Вплив утопічних ідей і романтичних традицій поєднався у його творчості з реалістичною силою зображення життя й почуттів простого американця. Захоплення безмежними просторами і можливостями Америки тісно переплелось у поезії Вітмена з критикою і протестом проти насильства та расизму»*¹.

Всесвіт, який постає зі сторінок збірки, являє собою не хаотичне утворення, а *космос* у значенні, близькому до розуміння цього поняття греками: *природний світ як впорядковане гармонійне ціле*. Здавалося б, звичайні речі та події, пов'язані з будівництвом нової країни, стали предметом

¹ Михальська Н. Вітмен Волт // Зарубіжні письменники. — Тернопіль, 2006.

захоплення Вітмена. Невипадково багато його творів тяжіють до пісенної форми й мають у назві слово «*пісня*» («*Пісня про сокиру*», «*Пісня радості*», «*Пісня битого шляху*» та інші). У них звучать голоси різних людей, які немов зливаються в один-єдиний багатоголосий спів усієї Америки:

Чую — співає Америка, різні пісні я чую,
Співають робітники, кожен співає свою гучну і радісну пісню,
Тесля співає, вимірюючи дошку чи брус,
Каменяр співає, готуючись до роботи чи закінчуючи роботу...
.....
Кожен співає своє, те, що йому або їй тільки належиться,
Вдень — що належиться дневі, а надвечір міцні,
здружені хлопці гуртом
Співають на повен голос гучних, мелодійних пісень.

Тут і далі переклад з англійської *Леся Герасимчука*

Центральне місце у збірці займає поема «*Пісня про себе*» («*Song of Myself*»), у якій з найбільшою повнотою розкривається сутність вітменівського ліричного героя, його світогляд і найяскравіше виражається поетове бачення свого головного завдання — якомога повніше виразити себе. У центрі поеми, як і в багатьох інших творах збірки, — сам Волт Вітмен як конкретна людина, яка розповідає про себе:

Себе я прославляю, себе я оспівую,
І те, що приймаю я, приймете й ви,
Бо кожен атом, котрий належить мені,
так само належить вам.

Водночас, розповідаючи про свої інтереси й переживання, він позиціонує себе співцем не лише окремої особистості, а й багатьох людей, думки та почуття яких представляє. Так, поет стверджує:

Я — зі старих і молодих, настільки з дурних, як і з мудрих складений,
Байдужий до інших, завжди уважний до інших,
Материнство в мені та батьківство, дитина я і дорослий,
Я з грубого матеріалу і з матеріалу тонкого,
Один із народу, що складається з багатьох народів¹, у мені —
з них найменший, так само, як і найбільший,
І південець я, і північанин...

Зі сторінок «Листя трави» постає вся багатолика Америка з її преріями, лісами й ріками, з людьми, які представляють найрізноманітніші регіони, професії, вікові категорії, соціальні стани, раси та національні культури. Вітмен мріяв, щоб кожному, незалежно від раси, етнічної належності й соціального становища, жилося затишно в цій новонародженій державі. І щоб кожен відчував себе господарем у власній країні. Невипадково одним із центральних образів поезії Вітмена є **Демократія**:

Я називаю пароль одвічний, я знак даю: Демократія,
Клянусь, я не прийму нічого, що порівну всім не припало б!

¹ Мається на увазі американський народ, який утворено з представників різних народів.

Поняття демократії Вітмен пов'язує з мрією про ідеальний суспільний устрій, у якому немає місця класовій нерівності, експлуатації та бідності.

- ❖ Чому ж автор назвав свою збірку саме так — «Листя трави»? Із чим він пов'язує траву як художній образ? Можливо, у вас уже є якісь передбачення? Тоді поділіться своєю гіпотезою з однокласниками. А перевірити її ви зможете, прочитавши твори Вітмена й подальші матеріали підручника.

3 поеми «ПІСНЯ ПРО СЕБЕ»

6.

Спитала дитина: «Що таке трава?» — і повні пригорщі мені простягла.
Що відповісти дитині? Не більше за неї я знаю, що таке трава,
Може, це вдачі моєї прапор, із зеленої — барви надії — тканини зітканий.
А може, це хустинка від Бога,
Запашна, умисно нам зронена у подарунок, на згадку,
Десь у куточку й вензель власника, — щоб помітили ми, звернули увагу,
запитали — чия?

А може, трава — така ж дитина, зрощене зелене немовля.

А може, це ієрогліф такий самий,

Що означає: «Росту, де багато землі й де мало,

Між чорними та білими людьми;

Хай то буде канадець, вірджинець, конгресмен чи афроамериканець, —
всім даю я одне і однаково всіх приймаю».

А тепер вона ніби схожа на гарне, непідстрижене волосся могил.

Я буду ніжний з тобою, траво вруниста,

Може, ти ростеш із грудей юнаків,

Може, я полюбив би їх, якби знав раніше,

Може, ти проросла зі старих чи з немовляти, що недовго

було біля материнського лона,

Може, ти і є материнське лоно.

Надто темна трава ця, щоб рости з сивини старих матерів,

Вона темніша за безбарвні бороди стариків,

Затемна, щоб рости з блідо-рожевих піднебінь.

О, я чую нарешті мову стількох язичків,

І відчуваю, що не дарма вони проросли з піднебінь.

Шкода, що не можу я тлумачити натяки на юнаків і юнок умерлих,

І натяки на дідусів і бабусь, і немовлят, що недовго були

біля материнського лона.

Що ж, по-вашому, сталося з юнаками й старими?

Що, по-вашому, сталося з жінками й дітьми?

Вони живі й десь їм незле ведеться,

Найменший пагінчик свідчить, що смерті нема насправді,

Бо, якщо вона й з'являлась, то вела за собою життя, — смерть не чигає
в кінці шляху, щоб життя зупинити,

Смерть-бо гине при появі життя.

Усе рине вперед і вшир, ніщо не щезає,

І смерть — це не те, що гадають, — це краще.

Переклад з англійської *Леся Герасимчука*

ЧИТАЄМО, РОЗМІРКОВУЄМО, ОБГОВОРЮЄМО...

1. Яке враження справив на вас цей уривок із «Пісні про себе»? Чи вида-лось вам щось дивним, незвичним, незрозумілим або несподіваним?
2. Якими думками й настроями пронизано цей твір?
3. Використовуючи знання з історії США, проаналізуйте, як розкривається символіка образу трави в кожному з пояснень ліричного героя.
4. Якими художніми засобами користується автор, щоб наголосити на важливості образу трави?
5. Чому образ трави асоціюється саме з американським народом?
6. Спробуйте встановити зв'язок між образом трави й філософією трансценденталізму, яку сповідував Вітмен.
7. Своєю поезією автор немов запрошує нас погратися в пошуки філософських значень слова *трава*. А як би ви відповіли на запитання «Що таке трава?»?. Пофантазуйте на цю тему.
8. Якщо ви вивчаєте англійську мову, знайдіть в Інтернеті і прочитайте твір в оригіналі та порівняйте його з перекладами (із цією метою скористайтесь пам'яткою «Як порівнювати оригінал і переклад», розміщеною у електронному додатку). Чи вдалось перекладачам зберегти символіку, закладену в оригіналі? Обґрунтуйте свою думку.
9. Доведіть, що цей уривок написано верлібром (див. матеріали рубрики «До таємниць мистецтва слова» на с. 114–115).
10. Підготуйте виразне читання оригіналу або перекладу шостої частини «Поєми про себе».

У творчій майстерні письменника

«ЩО ТАКЕ ТРАВА?», або ЗАГАДКОВИЙ ОБРАЗ ТРАВИ

У світовій літературі трапляється чимало національно забарвлених флористичних образів: *сакура, бамбук, хризантема* — у японців, *калина, верба, мак* — в українців тощо. Цікаво, що найпоширенішими є образи дерев і квітів. Чому ж у поезії Вітмена з'являється образ трави і що саме він може символізувати?

Аналізуючи пояснення ліричного героя, важливо звернути увагу на різноманітні значення образу трави, які перегукуються з фактами американської історії. То що ж таке трава? Можливо, Вітмен підказує нам, що *трава* — це:

- ☞ **символ оптимізму, надії** («вдачі моєї прапор, із зеленої — барви надії — зітканий» (тут і далі переклад Леся Герасимчука) — саме з такими почуттями їхали до Америки переселенці;
- ☞ **символ подарованої Богом нової батьківщини** («хустинка від Бога, запашна, умисно нам зронена у подарунок...») — для багатьох переселенців Америка стала другою батьківщиною;
- ☞ **символ молодості, зародження життя** («дитина, зрочене зелене немовля») — американський народ є порівняно новим культурним утворенням;

- ❧ **символ демократичної рівності людей незалежно від національної та расової належності, соціального становища** («ієрогліф такий самий, що означає: *“Росту, де багато землі й де мало, між чорними та білими людьми; хай то буде канадець, вірджинець, конгресмен чи афроамериканець, — всім даю я одне і однаково всіх приймаю”*») — американське суспільство з початку свого існування будувалося за принципами мультикультуралізму й демократії;
  - ❧ **символ невмирущості життя** («*Найменший пагінчик свідчить, що смерті нема насправді, бо, якщо вона й з’являлась, то вела за собою життя, — смерть не чигає в кінці шляху, щоб життя зупинити, Смерть, бо гине при появі життя*»).
- ❖ А як думаєте ви? Чи погоджуєтесь із таким тлумаченням символіки образу трави? Обґрунтуйте свою думку.

Отже, проаналізувавши багатогранні прояви символіки образу трави, можна помітити, що всі вони об’єднані **одним загальним символом — образом молодого американського народу**, у лавах якого й зображає себе Вітмен. Саме трава, у якій немає ані розлогого коріння, ані пишної крони, але є листя, асоціюється зі швидкими темпами освоєння континенту переселенцями. Саме листочки трави, які пробивають землю кожної весни, є символом незмінного круговороту життя та вічного оновлення.

Джен Беттон.
Волт Вітмен:
«Листя трави»

Цікаво, що існують **різні версії пояснення назви збірки**. Як зазначає український перекладач творів Вітмена Лесь Герасимук, окремі вигадливі біографи й тлумачі поета пов’язують назву книжки *«Leaves of Grass»* із роками, коли Вітмен працював друкарем-складальником¹. Вони вважають, що *leaves* — то аркуші, а *grass* — професійною говіркою друкарів означало *учень складальника*. Одна з версій дає і таке тлумачення: *«Leaves of Grass»* — це гра слів, де слово *«leaves»* означає *«сторінки»* віршів Вітмена, а *«grass»* — образно позначає його спостереження над життям. Отже, виходить: *сторінки спостережень над життям*. Мабуть, сам Вітмен не випадково заклав у назву свого творіння несподіваність і багатозначність — напевно, він хотів, щоб читач, розгадуючи її, віднаходив усе нові й нові смисли. Адже поет, запрошуючи кожного, хто відкриє його книжку, до співтворчості, зазначав: *«Читач повинен брати на себе частину роботи — тією ж мірою, як я виконую свою. У книжці “Листя трави” я прагну не так утвердити чи розвинути ту чи іншу тему, як ввести тебе, читачу, в атмосферу цієї теми, цієї думки, щоб звідси ти уже сам рушив у свій політ»*. Отже, вирушаймо далі в політ, у який запрошує Волт Вітмен!

¹ Герасимчук Лесь. «З боротьби я книжку свою зробив...» // Портал «Український центр».

O CAPTAIN! MY CAPTAIN!

O Captain! my Captain! our fearful trip is done,
The ship has weather'd every rack, the prize we sought is won,
The port is near, the bells I hear, the people all exulting,
While follow eyes the steady keel, the vessel grim and daring;
But O heart! heart! heart!
O the bleeding drops of red,
Where on the deck my Captain lies,
Fallen cold and dead.

O Captain! my Captain! rise up and hear the bells;
Rise up—for you the flag is flung—for you the bugle trills,
For you bouquets and ribbon'd wreaths—for you the shores a—crowding,
For you they call, the swaying mass, their eager faces turning;
Here Captain! dear father!
This arm beneath your head!
It is some dream that on the deck,
You've fallen cold and dead.

My Captain does not answer, his lips are pale and still,
My father does not feel my arm, he has no pulse nor will,
The ship is anchor'd safe and sound, its voyage closed and done,
From fearful trip the victor ship comes in with object won;

Exult O shores, and ring O bells!
But I with mournful tread,
Walk the deck my Captain lies,
Fallen cold and dead.

O КАПІТАНЕ!

О капітане! Батьку! Страшна скінчилась путь!
Всі бурі витримав наш корабель, сміливців лаври ждуть.
Вже близько причал, і радо кричать нам люди, і дзвони дзвонять,
І дивляться всі на могутній киль, на бриг одважний і грізний.

Але... О серце! Серце! Серце!
О кров червона! Кров!
Де батько впав на палубі,
Упав і захолов!

О капітане! Батьку! Встань і кругом подивись!
Для тебе дзвони й горни звучать, для тебе стяги звились,
Для тебе квіти, й вінки в стрічках, і натовп на узбережжі,
Тебе, колишучись, кличе він, тебе побачить жадає!

О, зляж мені на руку!
Який це сон зборов
Тебе, о батьку мій, що враз
Ти впав і захолов?

Мій капітан безмовний, уста німі, похололі,
Не чує він моєї руки, лежить без пульсу, без волі.
В порту безпечно стоїть корабель після тяжкої дороги.
Скінчив наш бриг шалений біг, добився перемоги!

Дзвоніть, радійте, береги!
А я в жалобі знов
Піду туди, де батько мій
Упав і захолов.

Переклад з англійської *Василя Мисика*

ЧИТАЄМО, РОЗМІРКОВУЄМО, ОБГОВОРЮЄМО...

1. Яким настроєм пронизано цей твір?
2. Пригадайте факти з історії Громадянської війни в США і, спираючись на них, розшифруйте значення таких художніх символів: корабель, капітан, бурі, тяжка дорога, натоп на узбережжі.
3. Визначте ідею вірша.
4. Простежте, за допомогою яких риторичних прийомів поет передає трагізм ситуації.
5. Прослухайте мелодекламацію оригіналу вірша і/або його перекладу за такими посиланнями: <https://www.youtube.com/watch?v=xoWiDtlfSdg>
<https://www.youtube.com/watch?v=OfOfO—6EWZ4>
Проаналізуйте виконавську майстерність читця. Чи вдалось йому передати настрої оригіналу? Чи відповідає цьому завданню музичне оформлення читання? Якщо бажаєте, порівняйте обидва виконання.
6. Порівняйте, як у перекладі передано перші чотири рядки оригіналу.
7. Поміркуйте, про який приз ідеться в оригіналі, й чому перекладач саме так відтворив цей уривок.
8. Підготуйте виразне читання оригіналу або перекладу вірша.

У творчій майстерні письменника

ОСНОВНІ ОСОБЛИВОСТІ СТИЛЮ ВОЛТА ВІТМЕНА

Вітмен перевернув світ поезії з ніг на голову. Вітмен здійснив справжню революцію в поезії. Поезія Вітмена — це несподіванка, яка мала ефект вибуху. Творчість Вітмена — це бунт проти справжньої поезії. Цими та подібними фразами рясніє критична література про американського поета. Чим же він настільки приголомшив читацьку публіку?

Збірка «Листя трави» створена на засаді **нових поетичних принципів**. Насамперед слід відзначити, що Вітмен заговорив до свого читача доволі грубою, на перший погляд, зовсім не поетичною мовою. Якщо раніше шанувальники поезії звикли чути ритмічно організовані рядки, написані одним із відомих віршованих розмірів, то твори Вітмена були зовсім іншими. У його поетичній системі не знайшлося місця ані старій звичній рими, ані розміру, ані чітко визначеному ритму. Вітмен, нехтуючи суворим чергуванням наголошених і ненаголошених складів, використав **вільний вірш**, який підпорядковувався лише ритмічному диханню оратора, що звертається до великої аудиторії. Свою ідею він пояснював так:

«Я зберігаю ритм, але не зовнішній, розмірений: короткий склад, довгий склад, схожий на ходу кульгавого каліки. Морські хвилі не набігають на берег точно по хвилинах, і вітер не розхитує верхівки сосен із судомною регулярністю, однак і в шумі води, і в диханні вітру є свій прекрасний ритм...».

Кожен рядок його поезії — це чітко сформульована й завершена думка. У своїх текстах Вітмен досить часто використовує *питальні та окличні конструкції, повтори*. Отже, поет удався до **риторичних прийомів**, розрахованих на зацікавлення і пробудження до дій широких мас.

Однією з найхарактерніших особливостей Вітменового стилю є велике **перелічування предметів, явищ, осіб, географічних назв і подій, що утворює своєрідний каталог**:

Я до всіх рас і каст належу, до всіх рангів і релігій,
Я фермер, механік, митець, джентльмен, моряк, квакер,
В'язень, закоханий, скандаліст, адвокат, лікар, священник.
(«Пісня про себе»)

Звідси і назва такого прийому — **каталогізація**. Навіщо поет вдається до каталогізації? Насамперед з метою викликати в читача враження всеосяжності картини Всесвіту, грандіозності масштабів буття й можливостей людини, радості життя в його найрізноманітніших проявах.

Перших читачів шокував і **різностильовий словниковий склад «Листя трави»**. Якщо поети-романтики послуговувались вишуканою мовою художнього стилю, якою писали Байрон і Шеллі, то Вітмен використовує слова і вислови, належні до різних стилів. Поряд із манірними іноземними запозиченнями та філософськими термінами він уживає і жаргонну лексику, і діалектизми, і навіть просторіччя. Так поет намагався поєднати у своїй творчості реалістичне начало (поетична мова — відображення життя таким, яким воно є) з романтичним світобаченням.

Незвичним для сучасників було і те, що в поемах, які входять до збірки, **повністю відсутній сюжет**. Читацькій увазі Вітмен пропонує не ланцюг подій, а монологи, вигуки, монтаж образів, видінь, вражень. Автор немов запрошує читача йти поруч із ним крок у крок, відчувати звуки та рухи, вдивлятися у барви і форми й у власній уяві відкривати світ «Листя трави».

Вітмена також називають **засновником урбаністичної традиції в американській поезії**, адже він першим наперекір смакам тогочасної публіки описав місто з його домами, верстатами, фабричними трубами та поїздами. Читачі, звиклі до поезії, яка зображає ідилічні пейзажі, оспівує жіночу красу, були шоковані гучногосими картинами життя промислового міста, що поставали зі сторінок вітменівських творів:

«Ра-зом!» — кричать вантажники, розвантажуючи кораблі
Біля пристані, приспів матросів, що піднімають якір,
Бамкання пожежного дзвону, крик «горить!», в одній веремії
Зливаються гуркіт помп і пожежних візків
із попереджувальними дзвінками та сигнальними вогнями.

(«Пісня про себе»)

НОВАТОРСТВО ВОЛГА ВІТМЕНА:

- відмова від традиційного віршування і розвиток *верлібру*;
- *відсутність сюжету* в поемах;
- широке залучення *риторичних прийомів*;
- *каталогізація* (перелік предметів, явищ, географічних назв, осіб і подій);
- збагачення поетичної лексики *різностильовими словами і висловами*;
- започаткування *урбаністичної поезії*.

ЗІ СКАРБНИЦІ ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНОЇ ДУМКИ

Осягаючи Вітмена, американці осягають себе.

Айвен Маркі, американський літературознавець

Він відкриває значні теми. Він — передвісник нової ери. Як особистість він є предтечею всього нетрадиційного. Він — стимул для героїчної та духовної еволюції людини, і, якщо він залишиться не поміченим Поезією, його гідно оцінить Філософія...

Оскар Вайльд, англійський письменник

Поети стверджують народи своїм словом і складають для них бойові гімни та колискові пісні. Вітмен був не тільки речником Америки. Він був її дзеркалом, у якому відбилися всі складні й суперечливі шляхи його країни. Це був поет справді національний.

Віталій Коротич, український поет і перекладач

В історії світової поезії є декілька книжок, які змінили весь напрям її розвитку, відкрили абсолютно нові виражальні засоби, навчили людей говорити про речі, які доти лишалися поза обговоренням. До таких книжок належить і «Листя трави».

Максим Стріха, український фізик, письменник і перекладач

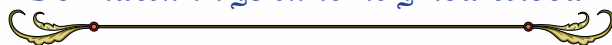
ДІЗНАЄМОСЯ ПРО ВИДАТНУ ОСОБИСТІТЬ

Один із перекладів вірша Вітмена «О капітане!» належить лауреату премії ім. М. Рильського **Василю МИСИКУ** (1907—1983). Як зазначає сучасний вітчизняний перекладач і перекладознавець Максим Стріха, доля цього визначного українського перекладача варта похмурого пригудницького роману, який багатьом здався б неймовірним. Василь Мисик яскраво дебютував спочатку з оригінальними творами (1920-і роки), потім з перекладами (на межі 1920–1930-х років)¹. У житті молодого завзятого письменника все складалось начебто добре. Однак у 1934 році сталася драматична несподіванка — Мисика помилково заарештували замість іншого письменника — Василя Минка, якого не виявилось вдома. Служителі влади не хотіли повертатися з порожніми руками й вирішили замість підозрюваного схопити зовсім не причетну людину зі схожими координатами. Дивом поет не потрапив до списку 28 розстріляних. Як пишуть біографи, відіграло роль те, що він не визнав своєї провини. Однак Мисика все одно було засуджено на п'ять років за вигаданою «побутовою» статтею. Це лише одна зі сторінок життєпису славетного перекладача, яка багато що говорить про його долю. А попереду ще були Друга світова війна, полон, німецький концтабір, участь у підпіллі, випадковий порятунок від розстрілу гітлерівцями й переслідування радянською владою.

Однак, незважаючи на це все, Василю Мисику вдалося подарувати українським читачам численні майстерні переклади, більшість із яких увійшли до книжки із символічним заголовком — «**Захід і Схід**» (1990). Адже письменник перекладав як твори європейських авторів (Бернса, Шекспіра, Байрона, Шеллі, Лонгфелло, Вітмена, Гете та інших), так і представників Сходу (Сааді, Рудакі, Гафіза, Хайяма та інших). Причому навіть з персько-таджицької мови Василь Мисик завжди перекладав з оригіналів, а не зі зроблених кимось підрядників.

До таємниць мистецтва слова

ПРО ВЕРЛІБР

Поетичну форму, до якої найчастіше вдавався Волт Вітмен, називають **верлібром**.

Верлібр (від фр. *vers libre* — вільний вірш), або **вільний вірш**, — це вірш, який не має рими та поетичного розміру, а ритм у ньому досягається лише наспівною інтонацією.

Як бачимо за визначенням, верлібр немов перебуває на межі між віршем і прозою, оскільки в ньому не зберігаються ознаки, характерні для традиційної віршованої мови: рима та розмір. Однак вірш ділиться на

¹ Стріха Максим. Український художній переклад: між літературою і націєтворенням. — К., 2006.

окремі рядки, наприкінці кожного з них відчутна пауза, а головне — такий поетичний твір виявляє певну ритміку. Цікаво, що вільний вірш був відомий ще до Вітмена — він бере свій початок у фольклорі (замовляння та інші форми неримованої чи зрідка римованої народної поезії). У художній літературі верлібр набуває розвитку в епоху Середньовіччя (насамперед у літургійній поезії), у творчості німецьких передромантиків і французьких символістів. Однак не можна сказати, що верлібр у XIX столітті вже був традиційною формою поезії. Саме Волта Вітмена вважають першим видатним творцем шедеврів верлібру.

В українській літературі до верлібру зверталися **Іван Франко**, **Михайль Семенко**, **Іван Драч**, **Василь Стус**, **Василь Голобородько** й багато інших поетів.

1. Поясніть, що таке верлібр. Чому говорять, що він немов перебуває на межі між віршами і прозою?
2. Хто з українських письменників писав верлібром?

УКРАЇНСЬКІ СТЕЖИНИ ЗАРУБІЖНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Збірка Волта Вітмена справила величезний вплив на розвиток української літератури. Одним із перших вітчизняних письменників, які звернулися до творчості американського барда, був **Іван Франко**. Вірші та поеми Вітмена в різні роки перекладали **Василь Мисик**, **Віталій Коротич**, **Лесь Герасимчук**, **Максим Стріха** та інші. Значну роль спадщина великого американця відіграла у формуванні **Павла Тичини**, особливо це позначилось на циклі віршів «**В космічному оркестрі**».

Вплив Вітмена також добре відчутний у творчості **Богдана-Ігоря Антонича**, для якого основною темою теж є «людина і Всесвіт». Як і американський класик, Антонич утверджував ідею невичерпного круговороту життя, його одвічного оновлення. Одним зі своїх учителів вважали Вітмена українські футуристи 20–30-х років, зокрема найяскравіший їх представник **Михайль Семенко**. А сучасний поет **Іван Драч** написав цілий цикл «**Вітменіана**», навіяний збіркою «Листя трави».

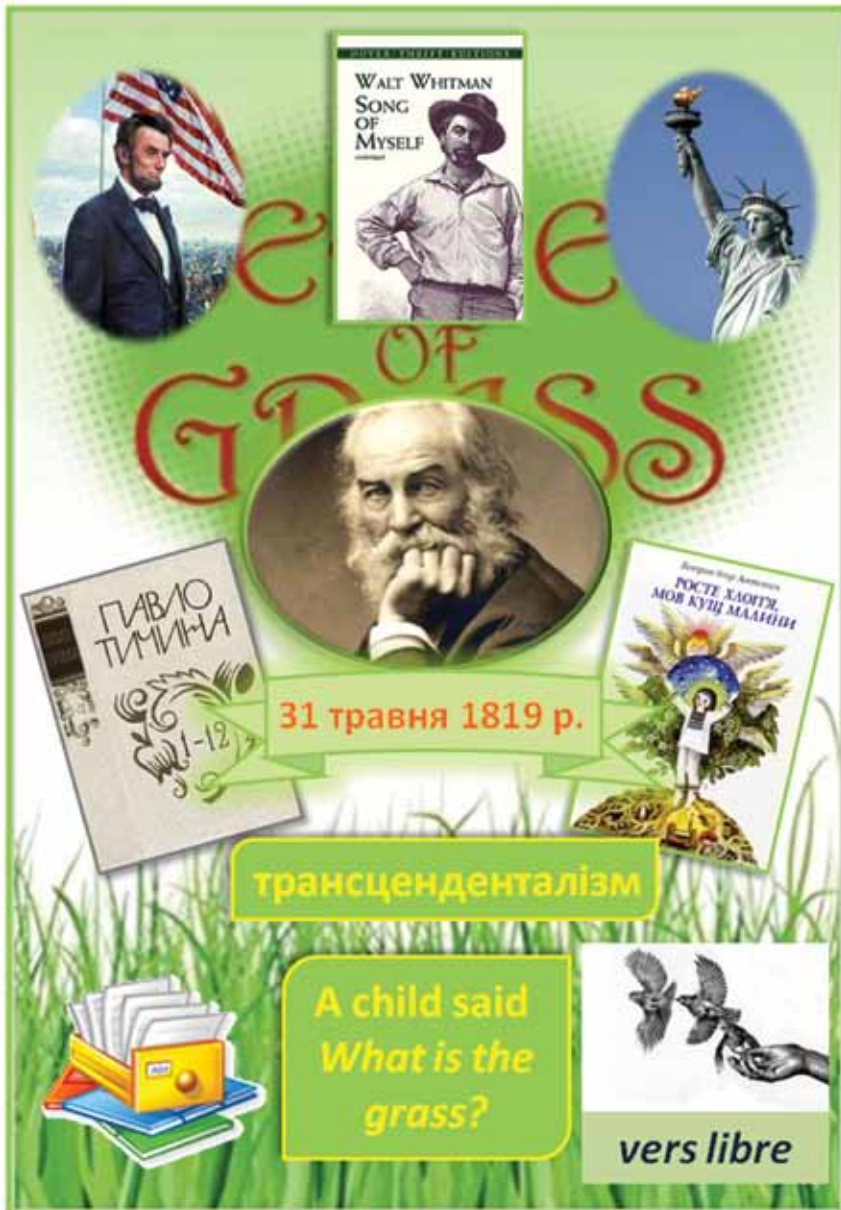
Читачеві XXI століття

Найбагатшим Інтернет-ресурсом, який запрошує нас помандрувати світом Волта Вітмена, є веб-сайт університету штату Айова з назвою «**WhitmanWeb**» (<https://iwp.uiowa.edu/whitmanweb/en/the-walt-whitman-archive>). Особливий інтерес представляє розміщений на сайті архів Волта Вітмена (<http://whitmanarchive.org>) — це електронний інструмент дослідження й навчання, легко доступний для всіх, хто цікавиться особистістю та творчістю поета. Архів спирається на бібліотечні ресурси не лише США, а й інших країн. У ньому представлено велику колекцію творів і листів Вітмена, біографічних матеріалів, аудіозаписів, портретів, літературно-критичних праць.

Підсумовуємо вивчене

1. Уявіть себе журналістом, який пише нарис про Вітмена. Яку назву й чому саме таку ви обрали б для своєї публікації?
2. Яким ви уявляєте ліричного героя творів Вітмена?
3. Проаналізуйте повноту і правильність такого запису: «Новаторство Вітмена полягає в розвитку верлібру, безсюжетності поем, використанні прийому каталогізації».
4. Пригадайте, хто ще з поетів і з якою метою використовував прийом каталогізації.
5. Продовжте речення: «Верлібр — це ...».

6. У світовій літературі існують різні переклади назви збірки В. Вітмена: «Листя трави», «Стебла трави», «Пагінці трави». Який з перекладів найкраще відповідає художній концепції поета? Обґрунтуйте свою думку.
7. Чи можна вірш «О капітане!» назвати художньою сторінкою з величної і трагічної історії США? Обґрунтуйте свою думку.
8. Поясніть, чому Вітмена називають дзеркалом Америки, а його збірку «Листя трави» — революційною книжкою.
9. Підготуйте повідомлення на тему «Вплив Вітмена на українську літературу».
10. Як ви думаєте, які факти з української історії заслуговують на те, аби увійти до українського варіанта «Пісні про себе»? Який флористичний символ ви поклали б в основу такого твору? Чому?
11. Якщо у вас виникне таке бажання, спробуйте написати «Пісню про себе» (віршами або прозою).
12. Розглянувши інформаційний плакат, розміщений на попередній сторінці, пригадайте найцікавіші факти з життєпису поета. Який зв'язок існує між статуєю Свободи і творчістю Вітмена? Які асоціації у вас викликає французьке «*vers libre*»? Обкладинки яких книжок і чому розміщено на плакаті? Поясніть, чому одна з них займає центральне місце. Про що нагадає зображення каталогу? Яке значення для розуміння задуму автора «Листя трави» має запитання, наведене мовою оригіналу? Як воно пов'язане зі словом *транскенденталізм*?
13. Зробіть на вибір дудл, буктрейлер, мотиватор або постер, присвячений Волту Вітмену, головне завдання якого — зацікавити творчістю поета.

ПІДСУМОВУЄМО ВИВЧЕНЕ В РОЗДІЛІ

1. Обґрунтуйте, чому цей розділ має таку назву.
2. Розкрийте гуманістичні цінності доби романтизму.
3. Розкажіть про особливості романтизму Німеччини.
4. Поясніть, чому Гофмана називають найяскравішим представником гротескної течії в романтизмі.
5. Розкрийте особливості сюжету й композиції повісті «Крихітка Цахес».
6. Чи могли б ви назвати повість-казку «Крихітка Цахес» яскравим зразком романтичного твору? Обґрунтуйте своє твердження.
7. Підготуйте повідомлення на тему «Федір Тютчев — поет-філософ і тонкий лірик».
8. Доведіть, що лірика А. Фета — це поезія «чистого мистецтва».
9. Об'єднайтеся у групи та виконайте одне із завдань: укладіть збірку віршів Ф. Тютчева та А. Фета, прокоментуйте свій вибір; виконайте ілюстрації до віршів Ф. Тютчева та А. Фета; підготуйте мультимедійну презентацію (відеоряд) із музичним супроводом за одним із віршів Ф. Тютчева або А. Фета.
10. Разом із учителем підготуйте сценарій літературно-музичного вечора, присвяченого поезії Тютчева та Фета. Проведіть цей захід у класі.
11. Розкрийте особливості розвитку романтизму в США.
12. Поясніть, у чому полягає новаторство Волта Вітмена.
13. Складіть асоціативне гроно до словосполучення «Листя трави».
14. Усно доповніть таке речення: «*Вір Вітмена ... називають реквіємом, тому що ...*».
15. Підготуйте повідомлення про одного із перекладачів (*на ваш вибір*), завдяки праці якого ви читали твори із цього розділу.
16. Прокоментуйте епіграфи до цього розділу.
17. Який із уміщених у цьому розділі творів справив на вас особливе враження і чому?

«Золоте століття» роману

Роман — це дзеркало, з яким ідеш по великій дорозі. То воно відображає блискить небосхилу, то брудні калюжі і вибоїни.

*Фредерік Стендаль,
французький письменник*

Велика життєдайна сила роману, що помножує наше існування, дає нам волю й обдаровує щедрими перевтіленнями.

*Хосе Ортега-і-Гассет,
іспанський філософ*

ЧИТАЮЧИ СТОРІНКИ ЦЬОГО РОЗДІЛУ, ВИ ЗМОЖЕТЕ:

- ♦ *дізнатися* про історію виникнення роману як літературного жанру, його ознаки і різновиди;
- ♦ *зрозуміти*, що таке стиль письменника та який роман називають поліфонічним;
- ♦ *відкрити для себе* творчість Фредеріка Стендаля, Гюстава Флобера, Федора Достоєвського й Оскара Вайльда;
- ♦ *розібратися*, у чому полягає «теорія двох розрядів», на які діляться люди, і в чому її небезпека;
- ♦ *відповісти на запитання*: «Чи можна вбити заради блага інших?»;
- ♦ *замислитися*, що таке справжня краса

«Дзеркало, з яким ідеш по великій дорозі», або Про роман у літературі ХІХ століття

- ✓ Згадайте, який твір називають романом.
- ✓ Які романи ви вже читали?
- ✓ Які з них запам'ятались найбільше і чому?

Романіст став не тільки психологом і соціологом, він мусить бути тепер і природознавцем, і промисловцем, і лікарем, і юристом, і ремісником, і хліборобом, щоб зрозуміти, заглибитися і відтворити надто диференційоване суспільство, всюди найти явища істотні і відмежувати їх від менш важливих.

Іван Франко

ПРО ФОРМУВАННЯ ЖАНРУ РОМАНУ, ЙОГО ОЗНАКИ ТА РІЗНОВИДИ

Як літературний термін слово «роман» уперше використав англійський літературознавець Джордж Патенхем у праці «Мистецтво англійської поезії» у ХVІ ст. Спочатку цим словом називали будь-які віршовані твори, написані деякими європейськими мовами, зокрема французькою, італійською, іспанською. Згодом так починають називати прозові твори зі специфічною любовною тематикою.

Роман (від фр.) — літературний жанр; великий за обсягом, складний за будовою епічний твір, у якому широко охоплені життєві події, глибоко розкривається історія формування характеру одного або багатьох персонажів.

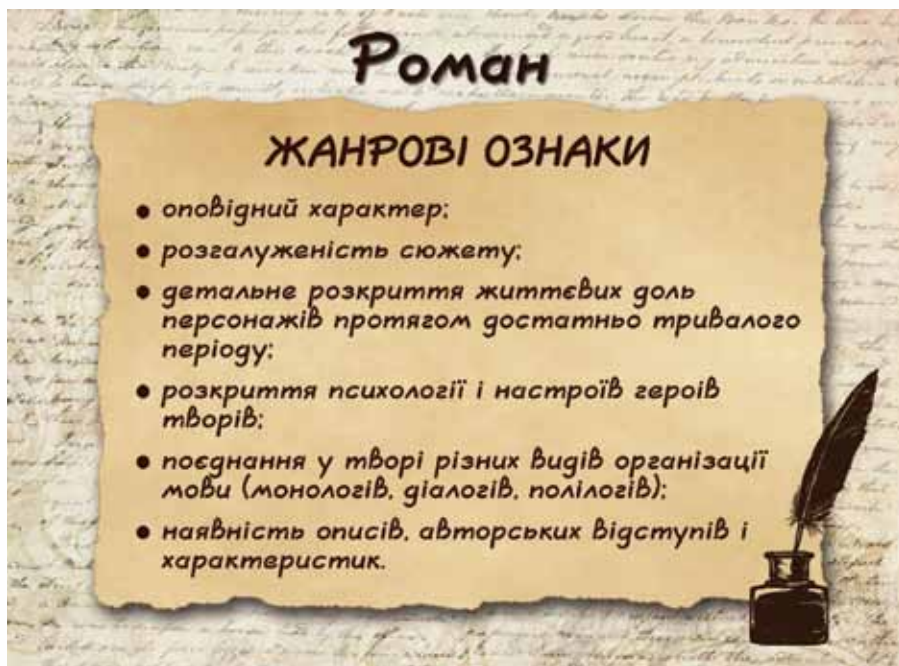
Роман є найбільш рухомим, відкритим для змін жанром. Динамічність романної структури проявляється по-різному, оскільки жанрові форми роману відображають авторське світосприйняття, змінюючись щоразу залежно від конкретного задуму твору.

У Європі жанр роману встиг пройти багатівіковий шлях розвитку: від найпростіших форм античного і середньовічного роману, гігантських за своїм розмахом творів епохи Відродження, романів класицизму і просвітництва ХVІІ–ХVІІІ століть до вершинних творів свого «золотого» ХІХ століття і сучасних взірців. Протягом всієї історії письменники прагнули перетворити роман на широке, всеосяжне відображення центральних проблем індивідуального та суспільного життя, ставили за мету розкрити основні явища своєї епохи.

- ✎ Першими зразками романів, у яких через висвітлення особистісних історій героїв подався аналіз історичного життя зображуваної епохи, були романи епохи Відродження — «Гаргантюа і Пантагрюель» Франсуа Рабле і «Дон Кіхот» Сервантеса.

- ❖ Роман XVII–XVIII століть у різних своїх різновидах був кроком уперед порівняно з романами епохи Відродження з погляду більшої правдоподібності подій, що висвітлювалися, наближення до повсякденних «прозаїчних» реалій, природності зображення героїв. Проте роман XVII–XVIII століть утратив ту народність і той грандіозний масштаб, що був властивий творам Рабле і Сервантеса.
- ❖ Роман XVII–XVIII століть також не виявив широти зображення подій і явищ. Низка видатних романістів цієї епохи, зокрема **Даніель Дефо, Генрі Філдінг, Вальтер Скотт, Вольтер і Дені Дідро**, проклали для розвитку цього жанру нові шляхи, водночас вони не досягли енциклопедичної широти творів великих романістів Відродження.
- ❖ У XIX столітті історичні обставини склалися інакше. Роман переживає своє **«золоте століття»**. Властиве великим романістам минулого прагнення перетворити роман на дзеркало найважливіших процесів суспільного життя та історичної боротьби отримало яскраве вираження в романах цього періоду.

Досліджуючи теорію роману, Іван Франко пов'язував зміни, які відбуваються у цьому жанрі, із суспільним і культурно-історичним процесом, що дають письменнику нові теми, нове ідейне спрямування.

Єдиної класифікації різновидів роману немає.

За ідейно-художнім змістом романи поділяють на:
**соціальний; філософський; соціально-психологічний;
сімейно-побутовий; пригодницький; історичний; фантастичний** та інші.

Слід зазначити, що такий розподіл не є зовсім коректним, оскільки один і той самий твір може об'єднувати ознаки кількох різновидів. Наприклад, бути водночас і соціальним, й історичним, і філософським.

Романи також розрізняють залежно від літературних епох і течій, у межах яких вони були створені, наприклад середньовічний роман «Дон Кіхот».

Також розрізняють романи за часом розгортання сюжету:

історичний (розкриваються минулі події); **сучасний** (висвітлюються теперішні події); **про майбутнє** (зображаються передбачені автором події, наприклад у науково-фантастичному романі).

ПРО НАЦІОНАЛЬНУ СВОЄРІДНІСТЬ РОМАНУ ХІХ СТОЛІТТЯ

У Європі у другій половині ХІХ століття настав час активних соціальних перетворень і швидкого розвитку промисловості. Наукові відкриття другої половини ХІХ ст. змінювали усталені погляди на навколишню природу, доводили її взаємозв'язок з людиною. Все це сприяло народженню нового способу мислення. Швидкий науковий прогрес захоплював письменників, озброював їх новими уявленнями про навколишній світ. Головне питання, що стало провідним в літературі другої половини ХІХ ст., — це питання про відносини особистості і суспільства. Якою мірою суспільство впливає на долю людини? Що потрібно робити, аби змінилися людина і світ? Такі питання розглядаються у різних творах літератури цього періоду.

До середини ХІХ століття у світовій культурі остаточно утверджується **реалізм**. Постановка і відбиття у художній творчості гострих соціальних проблем, свідоме прагнення дати свою, часто критичну, оцінку негативним явищам навколишнього життя — ці особливості реалізму відображаються у літературних творах. У центрі уваги письменників-реалістів не просто факти, події, люди і речі, а ті загальні закономірності, що відбуваються в житті.

Реалії життя висунули перед романом ХІХ століття головне його завдання — зображення широкої і багатогранної картини суспільного життя, аналіз складних і суперечливих взаємин особистості і суспільства. За визначенням французького письменника Стендаля, роман став «*дзеркалом, з яким ідеш по великій дорозі*».

ХІХ століття в історії світової літератури можна назвати «**золотим століттям**» роману. Звернення до духовних пошуків людини, зображення боротьби неординарної особистості із законами суспільства, а також вивчення психології окремого героя, прагнення дати ґрунтовний аналіз дійсності — ці та інші теми розкриваються на сторінках романів різних письменників різних національних традицій. Але особливого розвитку у цей період набувають французький, англійський (вікторіанський) і російський романи. Прояв національних особливостей роману залежить від тих історичних умов, у яких розвивалося мистецтво тієї або іншої країни.

Французький роман

У Франції на зміну республіканському ладу, встановленому революцією 1848 року, приходить імперія Наполеона III (1852–1870). Франко-пруська війна (1870–1871) і буржуазна революція 1870 року остаточно ліквідують монархію і приводять до відновлення буржуазної республіки. Миттєвим відгуком на ці значні події суспільного життя стали реалістичні твори французької літератури.

Поступово Париж здобуває репутацію європейської столиці мистецтв. Французька мова стає дедалі популярнішою, нею спілкуються найбільш освічені люди з різних країн. Усе це вплинуло на те, що французька література поступово завойовувала своїх численних шанувальників і послідовників у різних країнах.

На літературному небосхилі Франції XIX століття засяяло ціле сузір'я письменників, чії твори, розкриваючи особистісні моменти життя літературних персонажів, реалістично відображали проблеми всього суспільства.

У своїх романах письменники Франції, насамперед **Оноре де Бальзак**, **Фредерік Стендаль** і **Гюстав Флобер**, розкривали історичну обумовленість своїх персонажів, закономірність їхнього світогляду і поведінки, відображали боротьбу з минулим і розуміння теперішнього, міркували про подальші перспективи розвитку суспільства. Усе це й визначало роль французького соціально-психологічного роману XIX століття у світовій літературі.

Англійський (вікторіанський) роман

В Англії другої половини XIX століття панує вікторіанська епоха (пов'язана з правлінням королеви *Вікторії* (1819–1901)). У цей час Англія була провідною промисловою країною з розвиненим капіталізмом. Англійські письменники у своїх творах намагалися вирішити актуальні проблеми сучасного життя, перемогти зло і несправедливість шляхом перевиховання своїх читачів. Провідною темою в літературі стало викриття суспільного побуту вікторіанської епохи, насамперед вищих прошарків англійського суспільства. Реалістичний роман в Англії представлений творчістю двох найбільших прозаїків — **Чарльза Діккенса** і **Вільяма Теккерея**.

Вікторіанський роман має особливості. На відміну від французького роману, він *набагато дидактичніший*. Тому вікторіанські романісти частіше зверталися до *роману виховання*, що показує зростання людини, набуття нею життєвого досвіду і місця в житті. У XIX столітті благоприсстойність стає безумовною особливістю вікторіанської літератури. Уявлення про «добрі манери», властиві більшості читаючої публіки, вплинули на уявлення про літературну пристойність. Герой англійського роману, зазвичай, не кидає виклик суспільству, а просто бажає пристосуватися до нього якомога безболісніше. Вперше героями літературних творів, починаючи з романтичної епохи, стають діти і підлітки. Наприклад, цілу галерею дитячих образів створив у своїх романах Чарльз Діккенс.

Російський роман

У середині XIX століття в Росії настає потужний громадський підйом, спричинений виникненням революційної ситуації в кінці 50-х — початку 60-х років і скасуванням кріпацтва у 1861 році. У країні відчувалася гостра потреба в змінах, у різних шарах суспільства обговорювалися можливі шляхи розвитку країни.

Російська література другої половини XIX століття продовжує реалістичні традиції. Проблеми особистості, тиску на неї навколишнього середовища, дослідження глибини людської психіки стають головними в літературі цього періоду. У російській літературі другої половини XIX століття провідним жанром стає роман, який вбирає в себе основну соціальну проблематику епохи. Проблема героя, що шукає шляхів оновлення життя, стала провідною в російській літературі цього періоду. Особливої популярності набувають твори двох великих російських романістів — Федора Достоєвського і Льва Толстого.

Отже, роман у XIX столітті певною мірою підсумував широку, універсальну картину суспільства і суспільних звичаїв і піднявся на таку художню висоту, що романіст, за визначенням Бальзака, став справжнім «істориком» свого часу.

1. Розкажіть про формування роману як жанру літератури.
2. Розкрийте, що спричинило розвиток роману XIX століття. У чому полягає його національна своєрідність?
3. За допомогою прикладів із уже відомих вам романів прокоментуйте інформаційний плакат, поданий на с. 120.

До таємниць мистецтва слова

ПОНЯТТЯ ПРО ІНДИВІДУАЛЬНИЙ СТИЛЬ ПИСЬМЕННИКА

Безумовно, що сучасній людині добре знайоме слово «стиль». Адже виглядати стильно, мати власний стиль сьогодні є однією з ознак успішності особистості.

Але це поняття у різні часи тлумачилося неоднаково.

Так, за часів Давньої Греції стилем називали гостру паличку для письма на восковій табличці. Поступово це слово набуло переносного значення, позначаючи почерк, особливості письма людини. До середини XVII століття поняття «стиль» використовувалося для вираження особливостей мови. Наприкінці XVIII – початку XIX століть стиль розглядався як властивість не тільки літератури, а й інших видів мистецтв. У XIX столітті письменники вживали цей термін для позначення індивідуальної мовленнєвої манери митця.

Як зазначає український дослідник Дмитро Наливайко, стиль — це «формотворче начало, певний внутрішній закон художньої творчості, що визначає ритм і композицію, характер образотворчості й

інтонацію, всю складність «художньої мови» творів». У літературознавстві розрізняють *широке* і *вузьке розуміння поняття стилю*. У широкому сенсі *стиль* — це загальні особливості літературних напрямів, наприклад: стилі романтизму, реалізму.

Вузьке розуміння поняття стилю — це індивідуальний стиль письменника або стиль окремого твору.

Отже, кожний письменник виробляє свій, притаманний тільки йому, *індивідуальний стиль*.

Стиль письменника — сукупність усіх художніх особливостей творчості митця (ідейно-тематичних, жанрових, мовних), що вирізняють його серед інших.

В індивідуальному стилі письменника відображаються його світогляд, освіченість, життєвий досвід, особливості культури і національної традиції, а також ті соціальні умови, у яких розвивається його творчість.

Індивідуальний стиль став характерною особливістю письменників-романістів XIX століття.

1. Поясніть, що таке індивідуальний стиль письменника.
2. Прокоментуйте слова французького ученого XVIII століття Жоржа-Луї Бюффона: «Стиль — це сама людина».

Фредерік Стендаль

Stendhal

(1783–1842)

Літературна діяльність Стендаля виникла з його любові до активного життя і керувалася цієї любов'ю.

*Густав Лансон,
французький літературознавець*

«СПОСТЕРІГАЧ ЗА ЛЮДСЬКИМИ ХАРАКТЕРАМИ»

По-різному складаються долі письменників... Зокрема, один з найвідоміших французьких літераторів XIX століття **Анрі-Марі Бейль**, який писав свої твори під псевдонімом **Фредерік Стендаль**, за життя не мав успіху ані в літературних критиків, ані в читачів. Можливо, тому якось він написав: «Письменнику необхідна така ж відвага, як і

солдату: перший має так само мало думати про критиків, як другий — про шпиталь». Після смерті письменника французькі газети розмістили лише коротке повідомлення про те, що на кладовищі Монмартр відбувся похорон «маловідомого німецького поета Фрідріха Стендалля». На надгробку, як і просив Стендаль, італійською викарбувані слова: «Анрі Бейль. Міланець. Жив, писав, кохав».

Життя Фредеріка Стендаля було наповнене неординарними подіями та яскравими враженнями. Він займався політикою й дипломатією, літературою й мистецтвом, відчув велике кохання і розчарування, відвідав багато європейських країн, був знайомий з багатьма видатними людьми свого часу і, головне, незважаючи на всі перепони, пізнав радість творчості. Тому не дивно, що в автобіографічному романі «Життя Анрі Брюляра» він написав: «Літературна слава — це лотерея. Я витягнув білет з виграшним номером».

Автобіографія, нотатки мандрівника, твори про музику й живопис, архітектуру й театр, історію та політику — це далеко не повний перелік творчої спадщини цієї людини. Але найбільшого успіху Стендаль досяг, безумовно, у літературі. Разом з іншими письменниками він став засновником соціально-психологічної прози.

Стендаль — це літературний псевдонім. Мандруючи Німеччиною, Анрі-Марі Бейль якось зупинився в невеличкому містечку з назвою Штендаль, яке так йому сподобалося, що він вирішив усі свої твори видавати саме під цим ім'ям.

Майбутній письменник народився на півдні Франції, у місті Греноблі. Батько й дід Стендаля, як і більшість французької інтелігенції XVIII століття, були захоплені ідеями Просвітництва. Але з початком Французької революції (1789) їхні погляди суттєво змінилися. Оскільки родина мала певні статки, радикальні дії революції злякали її. Батькові Стендаля навіть довелося переховуватися. 1796 року Анрі Бейль вступив у Центральну школу Гренобля, у якій захопився математикою та літературою. Успішно закінчивши школу, після невдалої спроби вступити до Політехнічного училища в Парижі, що готувало військових інженерів й артилерійських офіцерів, Стендаль був зарахований в армію Наполеона й вирушив до місця служби в Італію, яка на все життя увійшла в його серце.

В армії він прослужив більше двох років, проте йому так і не довелося взяти участь у жодному з боїв. 1802 року Стендаль подав у відставку й повернувся до Парижа із твердим наміром стати письменником.

У столиці він наполегливо студіює філософію, літературу й англійську мову. Але, вивчаючи науки, він змушений був думати і про заробіток. Тому 1805 року він повертається на військову службу. Із цього часу він неперервно роз'їжджає Європою з армією Наполеона. Кар'єра Бонапарта, однієї з найяскравіших особистостей своєї епохи, була предметом захоплення й наслідування для багатьох. Не дивно, що в кожному з романів Стендаля можна помітити, яку важливу роль у долях його літературних персонажів відіграє Наполеон Бонапарт. Адже слава Наполеона надихала й самого Анрі Бейля.

1812 рік став переломним не тільки у світовій історії, а й у житті Стендаля. 29-річний інтендант наполеонівської армії Анрі Бейль брав участь у поході на Російську імперію. Він вважав себе визволителем Росії від рабства, бачив і героїзм простого народу, який захищав свою землю, і жорстоке свавілля царської влади. Відчуваючи відразу до війни, він був, з одного боку, радий, коли Наполеон оголосив, що залишає Москву, з іншого боку, Стендаль переживав страшенне розчарування в імператорі-дезертирі. *«Я не розумів Бонапарта. Наполеон не розумів Росії. Урок жорстокий!»* — писав він.

1814 року, отримавши відставку, Стендаль повертається до своєї улюбленої Італії. Він зачитується поемами Байрона, у яких бачить прояв соціального протесту, видає книгу *«Рим. Неаполь і Флоренція»* (1817), де намагається схарактеризувати Італію, її політичну систему, устрій, культуру та національний характер. Проте 1820 року розпочинаються масові переслідування італійських карбонаріїв, членів таємного товариства, які боролися за конституційні зміни в Італії, її незалежність від іноземного панування. Деякі із знайомих Стендаля були заарештовані. Тому він вирішує повернутися до Парижа й одразу занурюється в атмосферу бурхливої політичної і літературної боротьби.

Повернення на французький престол династії Бурбонів — *Реставрація*, як прийнято називати цей соціально-політичний устрій, що характеризувався консерватизмом і лицемірством, викликало спротив у Стендаля. Оскільки він виріс і сформувався як особистість в умовах революції, то не зміг сприйняти затхлої атмосфери Франції того часу: країна буквально була наповнена поліцейськими, донощиками й інформаторами. Приїхавши до Парижа, Анрі Бейль відкрито вступив у боротьбу лібералів з реакцією.

Оскільки життя в столиці було дороге, Стендаль змушений був заробляти літературною працею. Першим його твором, надрукованим після повернення до Парижа, став трактат *«Про кохання»* (1822), у якому письменник зробив спробу схарактеризувати різні прояви кохання, поширені в тих чи інших верствах населення й у різні історичні епохи.

1826 року Стендаль пише перший свій роман — *«Арманс»*, у якому зображає сучасну йому Францію, її «вищий світ». Проте і цей твір не приносить письменнику слави. Особисті справи Стендаля приводять його у відчай. У цей час йому пропонують скласти путівник по Риму. Стендаль з радістю погоджується і в короткий термін у формі оповідання про мандри в Італії невеличкої групи французьких туристів пише книжку *«Прогулянки Римом»* (1829).

Враження від Рима лягли в основу новели *«Ваніна Ваніні»* (1829). *«Молодь — надія вітчизни»*, — писав Стендаль у щоденнику. Його цікавило, що надає молоді новий світовий устрій, як він змінює їхній внутрішній світ і духовні цінності. У тому ж році Анрі Бейль починає писати роман *«Червоне і чорне»*.

Письменник був переконаний, що необхідно створювати нову літературу, літературу для багатьох, а не для обраних. Така література, на

думку Стендаля, має бути схожа на трагедії й історичні хроніки часів Шекспіра, для яких характерні природність і близькість до правди життя. Прагнення до точності він вважав першим обов'язком письменника. «У мене тільки одне правило – бути зрозумілим. Якщо я не буду зрозумілим, весь мій світ буде знищений», — писав Стендаль. Цей естетичний принцип насамперед був реалізований у двох відомих романах — «Червоне і чорне» (1830) і «Пармський монастир» (1839).

«Я — спостерігач за людськими характеристиками», — якось відповів Стендаль на запитання про те, що він робить. У цій формулі міститься головна особливість творчості письменника.

Анрі-Марі Бейль писав свої твори, як він сам зазначав, лише для «невеликої кількості щасливців». Сподіваємося, що в це коло потрапите і ви, читачі ХХІ століття...

1. Які події вплинули на формування світогляду Стендаля? Обґрунтуйте свою відповідь.
2. Розкажіть, яку роль у житті Стендаля зіграла особистість Наполеона.
3. Розкрийте естетичні погляди письменника.
4. Поясніть, як ви розумієте такий вислів Стендаля: «...я ніколи не відокремлював художника від мислителя, як не можу відокремити художньої форми від художньої думки».
5. Прокоментуйте назву цієї статті й епіграф до неї.

До вивчення роману «ЧЕРВОНЕ І ЧОРНЕ»

У творчій майстерні письменника

З ІСТОРІЇ СТВОРЕННЯ РОМАНУ «ЧЕРВОНЕ І ЧОРНЕ»

В основі сюжету роману «Червоне і чорне» лежить реальна історія, описана у кримінальній хроніці «Судової газети», яку Стендаль вважав необхідним документом для вивчення сучасного йому суспільства. Прототипом головного героя роману Жульєна Сореля стала молода людина з провінції Антуан Берте, який 1827 року був засуджений і страчений за вбивство своєї коханої. Стендаль був знайомий з родиною, у якій Берте служив учителем, знав він і місця, де відбулися трагічні події.

Повертаючись з Італії до Парижа взимку 1827–1828 рр., письменник зупинився в Греноблі, де й дізнався про справу Берте. Цей кримінальний процес став основою роману «Червоне і чорне», над яким письменник почав працювати в березні 1829 року. Тому в підзаголовку твору автор уточнює: «Хроніка ХІХ століття». Слово «хроніка» позначає тут правдиву оповідь про Францію епохи Реставрації.

Спочатку в традиціях жанру роману-біографії твір мав назву «Жульєн». Але згодом Стендаль змінює назву на «Червоне і чорне». Отже, книжка із символічною назвою стає дослідженням сучасного суспільства в цілому.

ЧИТАЄМО, РОЗМІРКОВУЄМО, ОБГОВОРЮЄМО...

1. Поділіться своїми враженнями від прочитаного.
2. Розкрийте історію створення роману.
3. Поясніть значення епіграфа до роману — слова одного з ідеологів французької революції Жоржа Жака Дантона: «Правда, сувора правда».
4. Розшифруйте кроссенс. Підготуйте зв'язну оповідь на тему кроссенса.

5. Розкажіть, які стосунки були в головного героя з його родичами. Як ви вважаєте, що їх спричинило? Поясніть свою думку.
6. Чому, на вашу думку, Жульєн вирішив стати священиком? Аргументуйте відповідь прикладами з тексту.
7. Розкрийте роль особистості Наполеона Бонапарта в житті головного героя.
8. Поясніть, чому Стендаль вирішив все ж таки змінити назву свого роману.
9. Складіть асоціативний ланцюжок на тему «Жульєн Сорель — це ...». Висловіть своє ставлення до цього героя.
10. Прокоментуйте пояснення Стендаля до створеного ним образу: «Жульєн зовсім не такий лукавець, яким він вам здається...».
11. Порівняйте ставлення Жульєна Сореля до пані де Реналь і до Матильди де Ла-Моль. Поясніть мотиви поведінки героя.
12. Прокоментуйте слово Жульєна Сореля в суді.
13. Підготуйте розгорнуту відповідь на тему «Шлях наверх і падіння особистості Жульєна Сореля».
14. На прикладі роману Стендаля обґрунтуйте характерні ознаки соціально-психологічного роману.
15. Підготуйте власний кроссенс на тему прочитаного твору.

У творчій майстерні письменника

ЖУЛЬЄН СОРЕЛЬ:
ЗАКОНОМІРНІСТЬ ПОЯВИ ПОДІБНОГО ГЕРОЯ

Жульєн Сорель — дещо більше ніж сучасний головний герой роману, який стягує вузол інтриг і сформований причетністю до різноманітних соціальних сфер. Вся сутність сучасного йому світу начебто втілюється в його індивідуальній долі. З цього погляду Жульєн Сорель новий і для французької літератури, і для самого Стендаля.

Начебто майже все вдається Жульєну. Він закохує в себе пані де Реналь; він стає необхідним маркизу де Ла-Молю; він кружить голову його дочці, біжить з нею, стає шевальє і офіцером, без п'яти хвилин женихом. Але кожного разу картковий будиночок руйнується, оскільки, наче поганий актор, він переграє, або зовсім виходить з ролі. [...] Він взагалі занадто пристрасний, занадто поривчастий, занадто честолюбивий, занадто гордий.

[...] Він сам ристалище, арена боротьби між «цивілізацією» і «природою». Він — саме породження свого часу і дзеркало цього часу.

Отже, з одного боку, Жульєн — типовий сучасний француз, який перестав бути самим собою, а з іншого — особистість, індивідуальність, яка не вміщується у межі нав'язаної ролі.

За Дмитром Затонським, українським літературознавцем

Читачеві ХХІ століття

Цікаво, що в психології та медицині є термін «синдром Стендаля». Ним позначається психічний розлад унаслідок сильного емоційного впливу на людину витворів мистецтва. Синдроми цього розладу — запаморочення, прискорене серцебиття, паніка й навіть галюцинації, які можуть виникати там, де міститься багато предметів мистецтва й історичних артефактів, під час їх розгляду або через спробу ознайомитися з більшою їх кількістю за короткий час.

Синдром Стендаля 1979 року дослідила й описала лікар-психіатр із Флоренції (Італія) Грацієлла Магеріні. Вона помітила, що багато хто з туристів, які відвідують Флоренцію, піддаються паніці й декілька днів не можуть повернутися до нормального стану. На її думку, ризикують відчути цей синдром насамперед люди освічені, які усвідомлюють цінність мистецтва, але є дуже вразливими, з добре розвинутою уявою, яку вони, на жаль, погано контролюють.

Цей синдром отримав свою назву завдяки Фредеріку Стендалю, який у книжці «Неаполь і Флоренція: подорож з Мілана в Реджіо» (1817) описав свої враження після відвідування церкви Святого Хреста у Флоренції, що славиться могилами відомих людей і фресками видатного італійського живописця Джотто ді Бондоне.

Більшість українських читачів відкривали для себе роман Ф. Стендаля «Червоне і чорне» завдяки перекладу **Елизавети СТАРИНКЕВИЧ (1890–1966)**. Літературознавець і літературний критик, вона з кінця 1930-х років перекладала багато творів французьких авторів (Оноре де Бальзака, Еміля Золя, Гі де Мопасана, Фредеріка Стендаля). 1940 року в Києві вийшов виконаний Елизаветою Іванівною перший український переклад роману «Червоне і чорне».

На жаль, як і багато хто з українських перекладачів за радянських часів, Елизавета Старинкевич 1949 року зазнала гонінь у період масштабної ідеологічної кампанії проти української інтелігенції, якій влада закидала недотримання принципу «*пролетарського націоналізму*», «*космополітизм і низькопоклонство перед заходом*». Метою такого зорганізованого цькування інтелігенції було розколоти її, посіяти в суспільстві зерна антисемітизму, укріпити процеси русифікації й ідеологічної ізоляції країни.

ЗІ СКАРБНИЦІ ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНОЇ ДУМКИ

Здійснювалося багато спроб пояснити назву роману, і тут важко дати цілком однозначну відповідь. Але гадається, що «червоне» і «чорне» — це контрастний прояв непримиримості двох світів — світу Реная, Вально, Костанеда, Фрилера і світу Жульєна Сореля.

Дмитро Затонський, український літературознавець

У «червоне» і «чорне» можна вкладати будь-який смисл: «червоне» можна розуміти як лють, убивство, бунт, особливий стан духу, і майже так само можна розуміти «чорне» — варто лише заглянути у словник, щоб побачити необмежені можливості, які мова пропонує читачу на вибір. Даючи таку назву своєму твору, Стендаль прагнув, вочевидь, надати свободу своєму читачу, спрямовував його уяву на шляхи, близькі його власному розумінню життя, епохи і процесів, які в ній відбуваються.

Символічна невизначеність назви зумовила її потужність, завдяки якій вона містить усі скарби, наявні в романі.

Борис Рейзов, дослідник європейської літератури XVIII–XIX ст.

За конфліктом Жульєна Сореля зі своїм часом і суспільством стоїть масштабний конфлікт історичних епох, який постійно цікавив Стендаля. І не випадково одне з найпоширеніших «розшифрувань» назви роману засновується на порівнянні й конфлікті епох: червоне — символічний колір доби революції та наполеонівських війн, чорне — уніформа священика, у яку обрядився Жульєн Сорель, — символ епохи Реставрації та Священно-го союзу.

Дмитро Наливайко, український літературознавець

Підсумовуємо вивчене

1. Прокоментуйте інформаційний плакат на тему «Фредерік Стендаль. «Червоне і чорне»». Запропонуйте свій плакат на цю тему.

2. Розкрийте значення підзаголовка роману «Хроніка XIX століття».
3. Обґрунтуйте закономірність появи у французькій літературі XIX століття такого літературного героя, як Жульєн Сорель.

4. Розкрийте еволюцію духовного прозріння головного героя.
5. Розробіть сторінку Жульєна Сореля для якоїсь соціальної мережі. Продумайте, який статус персонажа ви використаєте, які характерні для нього вислови доберете, які вподобання персонажа зазначите й чому. Чи використаєте ви ілюстрації до твору художників різних епох?
6. Схарактеризуйте та порівняйте жіночі образи в романі «Червоне і чорне».
7. Визначте головну тематику, характерну для соціально-психологічного роману:
  - конфлікт між людиною і суспільством;
  - різні аспекти взаємодії людей;
  - влада, політика і людина;
  - особистість і побут, що її оточує.
8. Проаналізуйте особливості сюжету роману Стендаля.
9. Поясніть смисл символічної назви роману.
10. Самостійно знайдіть в Інтернеті і порівняйте обкладинки видань твору Ф. Стендаля, зроблені в різних країнах. Які з них, на вашу думку, є цікавішими, оригінальнішими або більш наближеними до тексту? Поясніть свою точку зору.
11. Запропонуйте власний варіант обкладинки твору або опис її ескізу.
12. Напишіть твір на одну з тем:
  - «Лицемірство — єдина його зброя, або У чому полягає трагедія головного героя роману?»;
  - «“Червоне” і “чорне” в житті Жульєна Сореля»;
  - «Над чим мене змусив замислитися роман Ф. Стендаля “Червоне і чорне”?».

Гюстав Флобер Gustave Flaubert (1821–1880)

Життя Гюстава Флобера — це історія творчої особистості, яка принесла себе в жертву заради задоволення єдиної пристрасті: писати літературні твори.

Бернард Фоконьє, французький письменник

«Я — ЛЮДИНА-ПЕРО...»

Усі, які знали його особисто або докладно ознайомилися з його біографією, одноставно стверджують, що в житті цього французького письменника було не так уже й багато особливих подій: кілька цікавих подорожей і коротких романів, досить відлюдне життя й весь час робота, робота, робота... Він не чекав на особливе натхнення, а сідав за письмовий стіл і працював. Своє життя він цілковито присвятив творчості та пошукам досконалої форми у своїх літературних працях.

Але, можливо, тому він і став одним з найвідоміших письменників не лише Франції, а й Європи?

Гюстав Флобер народився 12 грудня 1821 року в родині головного лікаря невеликого міста на півночі Франції — Руана, що розташувалося на берегах річки Сени. У будинку при лікарні минули його дитячі роки. Цілими днями слухав він старовинні народні перекази, що розповідала йому няня. Майбутній письменник зберіг у пам'яті на все життя і спогади про свого сусіда, який читав йому багато книжок, зокрема славнозвісного «Дон Кіхота».

А ще із самого дитинства Флобер захоплювався театром. Разом зі своєю сестрою Кароліною він влаштував домашній театр. Діти розігрували різні вистави, готували афіші, запрошували глядачів — знайомих і сусідів. Слід зазначити, що інтерес до театру Гюстав Флобер зберіг на все життя.

Писати Флобер розпочав дуже рано. Його перші твори, що мали переважно наслідувальний характер, були нав'язані уроками історії, які його дуже цікавили, і, безумовно, прочитаними художніми творами. А читав він багато й залюбки. Мігель де Сервантес, Франсуа Рабле, Вільям Шекспір, Жан-Батіст Мольєр, лорд Байрон, Віктор Гюго, Вальтер Скотт та багато інших авторів на все життя стали улюбленими письменниками Флобера.

1832 року Флобер вступає до Королівського колежу Руана. Але замріяний і незалежний за своєю натурою, він насилу мирився з установленими порядками в навчальному закладі. Згодом він зізнавався, що під час уроків почасти занурювався у свої мрії, подумки мандруючи невідомими екзотичними країнами. Цікаво, що в колежі разом з товаришем Флобер починає випускати рукописний часопис «*Мистецтво і прогрес*».

1840 року Флобер закінчує навчання в колежі й здійснює свою мрію: вирушає в першу велику подорож. Він відвідує Піреней та Корсику. Своє захоплення юний Флобер довіряє щоденнику.

Повернувшись на батьківщину, майбутній письменник за наполяганням батьків вступив на юридичний факультет Паризького університету, який йому не судилося закінчити. У нього проявилася страшна хвороба — епілепсія, що вплинуло на всю його подальшу долю. Розпочинаючи з 1844 року, тобто з двадцяти трьох років, він оселяється в маленькому маєтку Круассе поблизу Руана, який купив його батько, щоб прожити там майже все життя. «*Відлюдник із Круассе*» — так називали його друзі. Під цим ім'ям він увійшов і в історію літератури. Флобер присвячує своє життя творчості, і тільки епізодичні наїзди письменника в Париж і зустрічі з побратимами по перу дещо урізноманітнюють його відлюдне життя.

У січні 1845 року Флобер закінчив першу редакцію роману «*Виховання почуттів*». Цей твір посів важливе місце в ранній творчості письменника. У ньому з особливою силою позначилися його романтичні настрої, юнацькі мрії та роздуми. Оскільки в душі Флобера існували дві особистості — романтика й реаліста, у цьому творі він сподівався укласти між ними перемир'я. Але із цього нічого не вийшло; «*Я схибив*», — констатував автор. Французький письменник Андре Моруа сказав про це так: «*Флобер мріяв примирити обидві півкулі свого мозку, ...легше було б написати дві книжки...*». Роман так і не був опублікований.

На початку лютневої буржуазно-демократичної революції 1848 року у Франції, метою якої було встановлення громадянських прав і свобод, Гюстав Флобер висловлює бажання в тій чи іншій формі послужити Республіці: він вступає до лав Національної гвардії, мріє присвятити себе службі як секретар посольства. Але згодом те, що відбувається навколо, викликає в нього недовіру й іронію. Він не розуміє сенсу подій, що розгортаються, бачить тільки їх вульгарний бік і врешті-решт розчаровується. *«Усе це дуже безглуздо», «Важко уявити собі щось більш буржуазне або більш нікчемне», «Республіканці, реакціонери, червоні, сині, триколірні — усі змагаються в дурості»,* — ділиться Флобер у листах своїми враженнями про цей історичний період.

Розгубленість і навіть відчай від неможливості знайти сенс у тому, що відбувається, — з таким почуттям у листопаді 1849 року Флобер вирушає в подорож на Схід. Ця мандрівка стала великою подією в особистому житті Флобера, вона тривала до травня 1851 року. Флобер побував у Каїрі, Александрії, Дамаску, Бейруті тощо. Його листи періоду подорожі рясніють не тільки враженнями від чудового колориту Сходу, а й роздумами про роль літератури та сенс власного життя, що яскраво відображають справжню сутність письменника. *«Ось чого нам не вистачає, — розмірковує письменник, — внутрішнього імпульсу, суті, самої ідеї сюжету. [...] Ми стаємо вченими, археологами, істориками, медиками, майстрами на всі руки і знавцями. Яке все це має значення? Де ж серце, натхнення, витoki? Звідки йти і куди прямувати?».*

Після повернення з подорожі у вересні 1851 року Флобер розпочинає роботу над своїм головним романом *«Пані Боварі»*, який був завершений лише 1856 року. Ця робота вимагала від нього величезних зусиль. Листи Флобера в цей час рясніють такими одкровеннями: *« [...] Псую величезну кількість паперу. Скільки помарок! Фраза так зволікає! Що за диявольський стиль!»; «Роблю начерки, закреслюю, збиваюся...»; «Я часто по кілька годин шукаю якийсь слово...».*

Карикатура «Флобер
препарує мадам Боварі»
(1869)

Флобер з гострим бодем ставився до своєї самотності, але вважав її неминучою. В одному з листів 1867 року він написав: *«Цілі тижні я проводжу і словом не обмінявшись із живою істотою, і в кінці тижня не можу пригадати жодного дня, якогось факту».* Але такі жертви не були марними. 1850–1860-ті роки стали вершиною творчості Гюстава Флобера. За цей час створено три великі реалістичні романи: *«Пані Боварі»* (1856), *«Саламбо»* (1862) та другий варіант *«Виховання почуттів»* (1869). Це не тільки високохудожні твори, а й справжні документи свого часу.

Життя Гюстава Флобера припинилося 8 травня 1880 року через інсульт. Залишилися нереалізованими письменницькі ідеї та плани...

«Я — людина-перо, я існую через нього, заради нього», — говорив Флобер. Він щодня підтверджував ці слова наполегливою працею. Погодьтеся, що така вірність своїй справі життя викликає безумовну повагу.

1. Прокоментуйте назву цієї статті й епіграф до неї.
2. Поясніть, чому Флобера називали «відлюдником із Круассе».
3. Підготуйтеся до розгорнутого повідомлення про життя й творчість Г. Флобера.

Літературні нотатки подорожнього

Незважаючи на те, що сам Гюстав Флобер не дуже шанував Руан, у якому мешкав, і багато сумних картин життя у провінції він змальовував саме з нього, у цьому невеличкому місті Нормандії на півночі Франції ім'я письменника увіковічено в кількох об'єктах.

Так, крім двох пам'яток, у місті діє музей письменника, поєднаний з музеєм історії медицини. Про Флобера тут нагадує маленька кімната, де він народився, деякі рукописи й особисті речі.

Також у рідному місті письменника на річці Сені 2008 року був збудований найвищий підйомний міст у світі (його загальна висота становить 91 метр), який носить ім'я Гюстава Флобера. Конструкція мосту теж доволі незвична — він вертикально підйомний. Тому і має назву «міст-ліфт». Авторами проекту незвичного мосту були архітектори **Мішель Віржоло** та **Емерік Зублен**.

Міст Гюстава Флобера в Руані

До вивчення роману «ПАНІ БОВАРИ»

У творчій майстерні письменника

З ІСТОРІЇ СТВОРЕННЯ РОМАНУ «ПАНІ БОВАРИ»

1849 року письменник вирушає у велику подорож на Схід (Єгипет, Палестина, Сирія, Турція тощо). Повернувшись із подорожі влітку 1851 року, 19 вересня того ж року Флобер розпочинає роботу над романом «*Пані Бовари*», що тривала п'ять років. Підзаголовок, який обирає письменник для свого твору, — «*Провінційні звичаї*» — свідчить, що він задумав правдиво описати те, що «*оточує його безпосередньо*». Своє завдання Флобер сформулював так: «*передати вульгарність точно й водночас просто*».

Існують різні версії щодо витоків задуму та прототипів твору. Сам же письменник писав про це так: «*“Пані Бовари” — це вимисел. Усі персонажі цієї книжки вигадані, і навіть Йонвіль-Лаббеї — місце неіснуюче,*

так само як і Ріель тощо. Якби я писав портрети, то вони були б менше схожі, оскільки я зображав би особистості, а я хотів, навпаки, відтворити типи».

Працюючи над сюжетом, письменник зізнавався, що навіть відчував фізичне страждання: «Я відчуваю біль, від якого майже непритомнію». Відомо, що письменник працював іноді до п'ятнадцяти годин на добу, відточуючи свій стиль.

Флобер вирізнявся надзвичайною вимогливістю до кожного слова. Одна сторінка протягом 5 днів або 25 сторінок за 6 тижнів, ціла ніч у пошуках вдалого епітета — це факти напруженої творчої роботи письменника над романом.

У пошуках «правильного слова» («*mot juste*») Флобер зізнавався: «Мене захоплюють, переслідують мої уявні персонажі, точніше, я сам стаю ними. Коли я описував отруєння Емми Боварі, у мене в роті був справжній присмак миш'яку».

Під час роботи над романом Флобер неодноразово переробляв його. Рукопис твору, що зараз зберігається в муніципальній бібліотеці Руана, складає 1788 виправлених і переписаних сторінок. Кінцевий варіант, який також там можна побачити, містить лише 487 сторінок.

Читачеві XXI століття

Восени 1856 року роман «Пані Боварі» вийшов друком у журналі «Ревю де Пари». І хоча видавець зробив у творі суттєві правки й вилучив декілька сцен, чим природно викликав обурення у Флобера, однак усе це не врятувало роман. Влада оголосила твір «непристойним» і заборонила його. На письменника очікував справжній скандал. Автора й редакторів журналу звинуватили у приниженні суспільної моралі й притягли до судової відповідальності.

Після сенсаційного судового процесу, що став одним із найвідоміших літературних поєдинків на юридичній ниві, Флобера було виправдано. Проте всі ці дії лише підбурили читацький інтерес до твору. Сам письменник пізніше зазначав, що «процес цей створив мені величезну рекламу». 1857 року роман був виданий окремо без купюр у двох томах й одразу став одним з найулюбленіших творів у багатьох країнах світу.

1864 року Ватикан офіційно включив «Пані Боварі» до переліку заборонених книжок, так само, як і його ж роман «Саламбо».

ЧИТАЄМО, РОЗМІРКОВУЄМО, ОБГОВОРЮЄМО...

1. Поділіться своїми враженнями від прочитаного роману.
2. Розкрийте історію створення та публікації цього твору.
3. Поміркуйте, чому роман розпочинається з історії Шарля, опису його шкільних років, юнацтва, і лише потім ми дізнаємося «історію життя» Емми. З якою метою це робить автор?

4. Поясніть, у чому полягає основний смисл життєвих ідеалів Емми Боварі. Під впливом яких обставин і вражень сформувався «ідеал життя» головної героїні? А ви сприймаєте такі ідеали? Аргументуйте свою думку.
5. Простежте за текстом, як Емма поводить себе з дочкою. Як це її характеризує?
6. Проаналізуйте, як через індивідуальне бачення різних персонажів автор подає портрет головної героїні. Якою її бачать інші персонажі? А якою бачите її ви?
7. Поміркуйте, у чому полягає причина розчарування Емми в подружньому житті.
8. Дайте порівняльну характеристику чоловічих персонажів роману. Яку роль вони відіграють для розуміння почуттів і прагнень головної героїні? Обґрунтуйте свою відповідь.
9. Проаналізуйте особливості сюжету та композиції роману.
10. За допомогою конкретних прикладів підтвердіть чи спростуйте думку сучасного українського дослідника Ігоря Лімборського про те, що письменник «принципово ламає пряму лінію розвитку сюжету і відкидає хронологічну послідовність у композиції. Він зосереджується на психологічному зображенні самої особистості, її свідомості, через яку постають інші герої твору».
11. Як ви вважаєте, що стало безпосередньою причиною самогубства головної героїні? Аргументуйте свою позицію.
12. Розкрийте роль образу пана Оме в романі. Як ви вважаєте, чому Флобер закінчує твір не розповіддю про смерть Емми, а докладним описом життя цього персонажа? Поясніть свою відповідь.
13. Проаналізуйте, як психологічні деталі допомагають розкрити внутрішній світ головних героїв твору.
14. Розв'яжіть кроссенс і підготуйте за ним зв'язну розповідь.

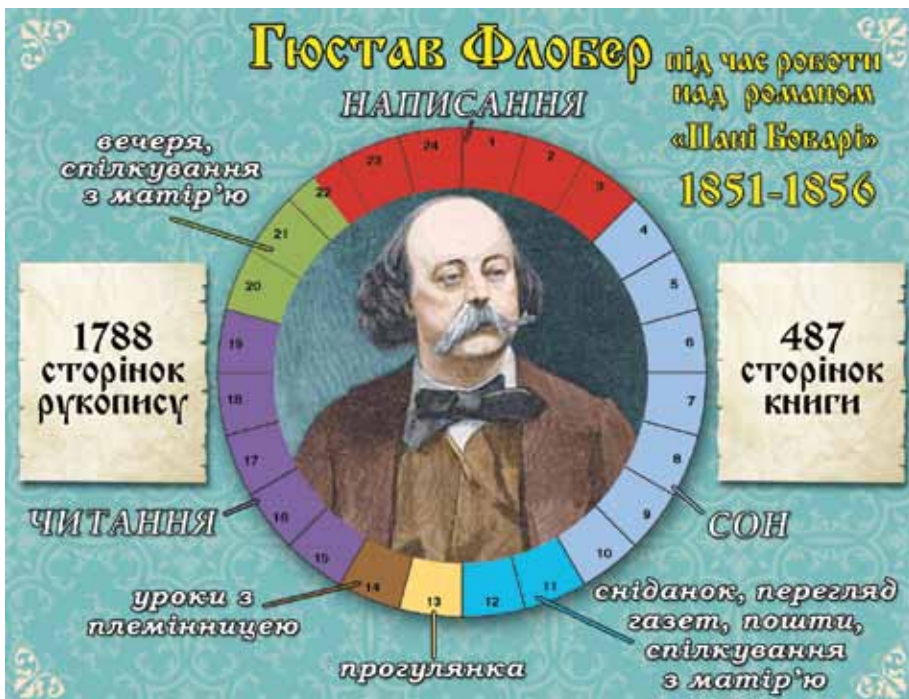

Читачеві ХХІ століття

«Усе натхнення, — стверджував Флобер, — полягає в тому, аби щодня в один і той самий час сідати за роботу». Так, зокрема, працюючи над романом «Пані Боварі», Флобер дотримувався такого розпорядку дня: свій твір він писав уночі, тоді, коли ніхто й ніщо не заважає, щоб навіть найменший шум не відволікав його від творчості.

Дізнатися докладно про розпорядок дня письменника вам допоможе ця інфографіка, укладена на основі інфографіки Info we trust.

У творчій майстерні письменника

ПРО «ОБ'ЄКТИВНИЙ МЕТОД» ГЮСТАВА ФЛОБЕРА

«Про що завгодно можна написати гарно й можна написати погано», — такого принципу дотримувався Флобер у своїй зрілій творчості.

У романі «Пані Боварі» він писав про те, що не викликало в нього ні симпатії, ні тим більше захоплення. Автор «Пані Боварі» ставив перед собою завдання з «людської гнилі створити твір мистецтва», зробити цікавим для читачів середовище обмежених і вульгарних провінційних обивателів. До того ж відмовившись від арсеналу літературних засобів і форм, якими користувались його попередники. [...]

Працюючи над романом «Пані Боварі», Флобер розробляв свій «об'єктивний метод» [...]. Виступаючи проти суб'єктивізму романтиків, у яких автор стає центром твору, він ратує за усунення авторської присут-

ності із твору. Він вважає, що автор має бути у творі, як Бог у світобудові: всюди і ніде.

Усунення автора з твору не треба розуміти прямолінійно, в абсолютному значенні. Таке усунення в принципі неможливе, бо автор є творцем того художнього світу, що постає в романі чи в поемі, у драмі чи в ліричній поезії. Йшлося, власне, про заміну форми авторської присутності у творі: замість прямої і відвертої в романтиків та Бальзака, маємо у Флобера «приховану присутність», що не допускає прямого самовияву. Але це мало величезне значення для художнього ладу твору, вело до радикальних змін у його структурі.

Роман «Пані Боварі» мав бути твором, у який автор *«не вкладає самого себе»*. Це передусім означало, що письменник всьому давав об'єктивно-образне втілення, не вдаючись до різнорідних відступів і коментарів, не виказуючи своїх емоцій і уникаючи оцінок, що мав робити сам читач. З погляду Флобера, будь-які відступи й «декларації» — свідчення художньої безпорадності митця.

*Зі статті Дмитра Наливайка
«Роман, що започаткував новітню прозу»*

ПРО ТЕ, ЩО ТАКЕ БОВАРИЗМ

Жуль де Готье назвав боваризмом світогляд тих, хто намагається *«уявити себе іншим, ніж він є насправді»*. У характері майже кожної людини можна виявити елемент боваризму. *«У кожному нотаріусі можна виявити уламки поета»*. Емма за своєю природою — це боваризм у чистому вигляді. Вона могла б знайти просте, але справжнє щастя, присвятивши себе турботам про дочку, про будинок, спробувавши потроху змінити свого чоловіка, який любить її і тому пішов би назустріч її побажанням; вона тягнеться до поезії і могла б насолоджуватися поезією навколишньої природи, поезією сільського життя. Однак Емма не бажає бачити того, що її оточує. Вона мріє про зовсім інше життя і не бажає жити тим життям, яке їй надане. У цьому їй вада; у цьому ж була і вада Флобера. [...]

Проте, мені здається, що романтик Флобер невпинно говорив би у відповідь на це: *«Але ж хіба може людина відмовитися від спроб перетворити своє повсякденне життя, від спроб наблизити його до своїх мрій?»*. Одвічна суперечка: *«Пані Боварі — це я»*. Справді, пані Боварі — це будь-хто з нас. Флобер тільки констатує факти, він не пропонує рішень.

З есе Андре Моруа «Гюстав Флобер»

Читачеві XXI століття

Завдяки роману Флобера у психологію та медицину увійшов термін **«боваризм»**. Ним характеризують такий психічний розлад, коли людина не здатна провести межу між реальним й уявним світом, унаслідок чого підміняє справжні події та явища вигаданими історіями зі світу власних фантазій. Цей термін увів французький філософ **Жульєн де Готье** на честь головної героїні роману «Пані Боварі».

Творчість Гюстава Флобера до масового українського читача прийшла 1930 року. У двотомник творів письменника увійшли переклад роману «**Пані Боварі**», здійснений з російської мови **Ольгою Бублик-Гордон**, і роман «**Саламбо**» в перекладі **Максима Рильського**.

Як зазначає сучасний вітчизняний дослідник Тарас Кияк, існують свідчення, що в 1930-х роках над перекладом «Пані Боварі» працював відомий український письменник, знавець французької мови **Валер'ян Підмогильний**. Але, на жаль, як багато хто з української інтелігенції тих часів, він був розстріляний, і про подальшу долю перекладу роману Флобера нічого невідомо.

1955 року вийшов друком перший в Україні переклад з оригіналу роману Флобера, здійснений **Миколою Лукашем**, якого часто називають справжнім «*Моцартом українського перекладу*».

ЗІ СКАРБНИЦІ ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНОЇ ДУМКИ

...неперервна боротьба із самим собою — ось що постійно супроводжує творчість Флобера. Цей борець за реалізм не любить реальність і ненавидить світ обивателів.

Генріх Манн, німецький письменник

Своїми творами він прагнув говорити правду про життя, якої люди не знають або вдають, що не знають, відмовившись при цьому від будь-яких втішаючих ілюзій. [...] І потрібні були письменникові постійні надзусилля, щоб цю правду життя перетворити у справжнє мистецтво. Так народжувалася чудова й гірка проза Гюстава Флобера, реаліста й водночас романтика, одного з найкращих майстрів художнього слова у французькій і світовій літературі.

Дмитро Наливайко, український літературознавець

Вихований на традиціях реалістичних романів Стендаля і Бальзака, Флобер, у свою чергу, збагатив реалізм новими художніми відкриттями. [...] Однак найяскравішою особливістю художньої манери письменника є те, що він сам називав «французьким стилем». Пояснюючи це поняття, Флобер досить точно сформулював співвідношення змісту і форми в мистецтві: «*Форма не плащ, а плоть думки... немає прекрасних думок без прекрасної форми і навпаки*».

Юрій Султанов, український педагог, літературознавець

...це воістину велика жінка, гідна насамперед жалості, і, незважаючи на систематичну суворість автора, який докладає всіх зусиль, щоб не бути присутнім у своєму творі й виконувати функції ляльководи в театрі маріонеток, усі мислячі жінки будуть вдячні автору за те, що [...] він наділив цей двоїстий характер ошадливістю і мрійливістю, які утворюють досконалу істоту. [...] Книжка ця надзвичайно збуджує думку, здатна навіть товстенну книгу міркувань.

Шарль Бодлер, французький поет

Підсумовуємо вивчене

1. Розкрийте суть «об'єктивного методу» Г. Флобера. Проілюструйте його за допомогою конкретних прикладів з роману.
2. Поясніть, як ви розумієте слова Флобера про свою героїню: *«Мабуть, моя бідна Боварі цієї миті страждає у двадцяти французьких селищах водночас»*.
3. Сучасна українська дослідниця О. Єременко зазначає: *«Хвороба, описана Г. Флобером, не обмежена в часі і просторі, на неї може захворіти кожний, хто, як і героїня твору, прагне будувати своє життя, егоїстично орієнтуючись суто на свої мрії та потреби. У цьому й полягає причина неослабної читацької зацікавленості безсмертним твором французького генія»*. Чи можете ви погодитися з цим твердженням? Обґрунтуйте свою думку.
4. Розкрийте, у чому полягає особливість реалізму Флобера порівняно з реалізмом інших письменників, твори яких ви читали.
5. *«Пані Боварі — це я»*, — стверджував письменник. Поясніть, як ви розумієте ці слова.
6. Підготуйте повідомлення на тему «Еволюція образу Емми Боварі в романі Г. Флобера».
7. Розкажіть про українські стежини роману «Пані Боварі».
8. Оберіть висловлювання, вміщене в рубриці *«Зі скарбниці літературно-критичної думки»*, і проілюструйте його конкретними прикладами з роману.
9. Підготуйте мультимедійну презентацію або фотоколаж про екранізації творів Г. Флобера і покажіть вашу роботу в класі.
10. Які вислови письменника, наведені у рубриці *«Цитати для душі»*, що подана в електронному додатку, вас переконали одразу, а які — змусили замислитися?
11. Підготуйте самостійно рубрику *«Мистецькі передзвони»*, присвячену Г. Флоберу.
12. Прокоментуйте інформаційний плакат за вивченою темою.

13. Напишіть твір на тему «Мрії і реальність у романі Г. Флобера «Пані Боварі»».
14. У парах підготуйте (на власний вибір) інформаційний плакат / постер / мотива-тор / ескіз дудла / кроссенс / буктрейлер за романом Г. Флобера «Пані Боварі».

Федір Михайлович
Достоевський
Фёдор Михайлович
Достоевский

(1821–1881)

Людина є таємниця. Її треба розгадати, і якщо будеш її розгадувати все життя, то не кажи, що втратив час. Я займаюсь цією таємницею, бо хочу бути людиною.

Федір Достоевський

PRO ET CONTRA

Дискусії навколо імені цього письменника не вщухають... Своїх читачів він вражає майстерністю заглиблення в найпотаємніші куточки людської душі, але деякі його погляди викликають просто обурення. Його художніми творами зачитуються в усьому світі, вони входять у різноманітні топ-переліки текстів, без яких не можна уявити сучасну освічену людину, і водночас його імперські й антисемітські висловлювання нещадно критикуються в сучасному цивілізованому світі й озвучуються думки про заборону його творчості у школі.

Сучасники письменника називали його пророком, здатним «зазирнути в майбутнє», його твори й сьогодні вважають «екологічним попередженням людству». Один з найвідоміших у світі фізиків Альберт Ейнштейн говорив: «Якщо ви запитаете, хто викликає зараз у мене найбільший інтерес, то я відповім: Достоевський!.. Достоевський дає мені більше, ніж будь-який науковий мислитель...». Німецький філософ і психолог Фрідріх Ніцше визнавав, що Достоевський був єдиним автором, який став частково і його вчителем, а не менш відомий психолог Зігмунд Фрейд навіть порівнював російського письменника із самим Шекспіром...

Отож, з'ясуємо разом: який він насправді — **Федір Михайлович Достоевський**, і чи варто нам сьогодні читати його твори...

Федір Михайлович по лінії батька належав до старовинного дворянського роду Ртицевих. Прізвище Достоевських бере свій початок в Україні, мальовничому Поділлі: одному з пращурів цього роду за доблесне служіння батьківщині було подаровано село Достоево в Подільській губернії (територія теперішньої Білорусі), яке за тих часів належало

Російській імперії. Дід Ф. Достоевського по лінії батька був українським священиком у селі Війтівці поблизу Немирова (нині Вінницька область України).

Сам же майбутній письменник Федір Достоевський народився в Москві **30 жовтня (11 листопада) 1821 року**. На жаль, хвороби, злидні, смерті стали першими враженнями маленького Федора, під впливом яких і формувався його незвичний погляд на навколишній світ. Напевно, саме тому поняття «бідний» у його творах набуває філософського значення, виявляючи «хвороби» всього сучасного йому суспільства.

І хоча сім'я Достоевських жила небагато, батьки робили все можливе, щоб усі восьмеро дітей здобули пристойну освіту. Тому інтерес до читання й радість пізнання нового майбутній письменник відчув ще в ранньому дитинстві. Сімейні читання й вечори історії, які влаштовував батько, заняття в одному з приватних московських пансіонів — усе це сприяло ґрунтовній підготовці дітей до вступу у вищі навчальні заклади.

1837 року Федір Достоевський успішно вступає до одного з найкращих навчальних закладів тогочасної Росії — військового інженерного училища. Але це був вибір його батька, а не самого Федора. Військове життя повністю суперечило його інтересам. Тішили лише книжки, за якими хлопець проводив більшу частину вільного часу. У 17 років Достоевський вже добре знав твори Гомера, Мігеля де Сервантеса, Вільяма Шекспіра, Олександра Пушкіна, якого майже всього читав напам'ять. «Його начитаність дивувала мене», — згадував товариш по навчанню Дмитро Григорович. В училищі оформилися й перші літературні задуми майбутнього письменника.

1843 року, після закінчення навчання, перед Достоевським відкривалася перспектива блискучої військової кар'єри, однак він обрав інший шлях. 1844 року Федір Михайлович приймає рішення про звільнення зі служби, вирішивши повністю присвятити себе літературній творчості. Він береться за художні переклади. Так, у 1844 році з'являється перша друкована праця Достоевського — переклад роману Бальзака «Євгенія Гранде». Але переклади не зовсім відповідали його головній меті — стати письменником.

Він увійшов у літературу, написавши роман «Бідні люди». Публікація роману в січні 1846 року принесла йому миттєву славу. Тема «маленької людини» в його романі набула нового звучання: письменник показує, що «зло світу» існує не стільки в соціальній нерівності, скільки в самій людині, в її гордині й пихатості.

Так, уже в першому романі Ф. М. Достоевського виявилися найважливіші риси творчої манери письменника: **зосередженість на внутрішньому світі героя, його душевних суперечностях.**

Тема непередбачуваності людської природи знайшла своє втілення і в наступних творах: «Двійник», «Білі ночі», «Хазяйка».

1847 року відбулася подія, яка суттєво вплинула на подальші події життя й творчості письменника. Ф. М. Достоевський знайомиться з Михайлом Буташевичем-Петрашевським, затятим прихильником

революційних рухів, пристрасним шанувальником ідей французьких соціалістів-утопістів. Письменник починає відвідувати щотижневі збори гуртка «петрашевців», на яких розглядалися важливі проблеми політичного життя країни (скасування кріпосного права, реформа суду й цензури), зачитувалася заборонена література. Ф. Достоевський стає активним учасником цієї групи. Однак згодом владі стало відомо про існування гуртка, і 23 квітня 1849 року багато хто з «петрашевців» був заарештований, серед них і Ф. Достоевський. Разом з іншими він був засуджений до смертної кари. Але в сам момент страти, коли приречені вже стояли на ешафоті під прицілом солдатів, смертну кару за наказом царя Миколи I було замінено на чотири роки каторжних робіт і подальшу службу рядовим у Сибіру. Усе життя «*пронеслося раптом у голові, як у калейдоскопі, швидко, як блискавка... Навіщо така наруга? Ні, з людиною не можна так чинити*», — згадував Федір Михайлович ці хвилини свого життя. Душевний стан людини, яка переконана, що через кілька хвилин вона помре, через 18 років письменник майстерно покаже в романі «*Ідіот*».

Наступні роки, проведені на каторзі, а згодом і на службі, сильно вплинули на світогляд письменника, стали справжньою школою пізнання психології людської поведінки. Пережиті душевні й фізичні потрясіння сприяли ясному розумінню того, що зло не можна побороти, якщо людина сама не зможе знайти і зберегти в собі людину. Складна гама почуттів — від відчаю до віри — згодом відобразилася в трагічній сповіді — книзі «*Записки з Мертвого дому*» (1860–1862), що вразила читачів мужністю та силою духу її автора.

1861 року виходить новий роман Ф. М. Достоевського «*Принижені і знедолені*», сама назва якого сприймалася критикою як символ усієї творчості письменника.

З кінця 60-х років Ф. М. Достоевський видає нові романи. Це «*Злочин і кара*» (1866), «*Ідіот*» (1868), «*Біси*» (1870–1871), «*Підліток*» (1874–1875) та останній роман, у якому підбиває своєрідний підсумок творчої діяльності, — «*Брати Карамазови*» (1879–1880).

Письменник був, як завжди, повний нових творчих планів, коли 28 січня (9 лютого) 1881 року його життя раптово обірвалося...

Своїм нащадкам Федір Достоевський, на жаль, залишив не тільки свої твори, які розкривають читачу насамперед психологію людини, а й роздуми й вислови, що містять вочевидь неприпустимий зміст. Так, у своїх публіцистичних працях, публічних промовах і приватних бесідах письменник не приховував своєї нелюбові до «іногородців» і неправославних вірян; він уважав Російську імперію найвеличнішою державою у світі, а існування інших слов'янських культур — перешкодою на шляху її процвітання.

Але хоч який спротив викликали б у нас ці або інші думки, кожного письменника ми насамперед оцінюємо через його твори. І Федір Михайлович Достоевський не є винятком. Сподіваємося, що вам вдасться зрозуміти, чому навіть у нашому, такому інформаційно насиченому, ХХІ столітті він залишається тим російським письменником, твори якого в усьому світі читають найбільше.

1. Розкажіть, що вам відомо про Ф. М. Достоевського.
2. Які події життя і творчості письменника справили на вас особливе враження й чому?
3. Обґрунтуйте, як роки, проведені на каторзі, вплинули на світогляд письменника.
4. Прокоментуйте хмару слів «Федір Достоевський». Запропонуйте свій варіант хмари.

5. Напишіть есе «Слово про Ф. М. Достоевського».

УКРАЇНСЬКІ СТЕЖИНИ ЗАРУБІЖНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

В Україні інтерес до творчості Достоевського виник ще за життя письменника. Так, **Іван Франко** не раз згадував Достоевського у своїх статтях, називав його (поряд з Л. Толстим) найгеніальнішим російським письменником, відзначивши, що саме «в глибині та тонкості психологічного аналізу, в тій несхибній яснозорості у сфері найтемніших глибин людської душі лежить безсмертна вартість тих письменників». Інші видатні представники української літератури, зокрема **Ольга Кобилянська**, **Михайло Коцюбинський**, також високо цінували талант Федора Михайловича й неодноразово відзначали його безсумнівний вплив на розвиток рідної літератури.

Відомий український письменник уже зовсім іншого покоління **Олесь Гончар** зазначав, що творчість Достоевського закликає людину до найсуворішої моральної відповідальності, до глибокого самопізнання.

До вивчення роману «ЗЛОЧИН І КАРА»

У творчій майстерні письменника

ПРО ІСТОРІЮ СТВОРЕННЯ РОМАНУ «ЗЛОЧИН І КАРА»

Дослідники творчості письменника припускають, що задум роману «Злочин і кара» виник ще тоді, коли Ф. М. Достоевський перебував на каторзі. Однак виношування задуму такого роману-сповіді тривало ще шість років. Його докладний план, що був складений лише у вересні 1865 року, письменник виклав у листі до видавця Михайла Каткова: *«Це психологічний звіт одного злочину. [...] У повісті моїй є натяк на ту думку, що отримане юридичне покарання за злочин набагато менше лякає злочинця, ніж думають законодавці, почасти тому, що він і сам його морально вимагає».*

Перш ніж твір з'явився в тій остаточній редакції, яку ми і читаємо, авторський задум неодноразово змінювався. Обрана форма твору — «звіт» убивці — уже не задовольняє письменника, його захоплює *«розповідь від себе, а не від героя»*, і в листопаді 1865 року Ф. Достоевський спалює написане й починає все заново.

Перші розділи нового роману вийшли в журналі «Російський вісник» у січні 1866 року, а вже в грудні публікацію «Злочину і кари» було закінчено.

ЧИТАЄМО, РОЗМІРКОВУЄМО, ОБГОВОРЮЄМО...

1. Поділіться своїми враженнями від прочитаного.
2. Розкажіть, що нам стає відомим про головного героя з перших сторінок роману. Зверніть увагу на портрет й опис інтер'єру помешкання Раскольникова. Як вони допомагають виразити внутрішній стан героя?
3. Розкажіть, хто такий Мармеладов і як він познайомився з головним героєм твору. Що найбільше вразило Раскольникова в сповіді Мармеладова? Свою відповідь підтвердьте цитатами з тексту.
4. Порівняйте образ Мармеладова з образом гоголівського Башмачкіна («Шинель»). Що їх об'єднує, а чим вирізняється герой Достоевського? Аргументуйте свою відповідь конкретними прикладами.
5. Чим відрізняється герой Достоевського від інших відомих вам образів «маленької людини»? Свою відповідь підтвердьте прикладами з тексту.
6. Використовуючи текст твору, розкрийте, у чому полягає сутність «теорії Раскольникова». До якого розряду людей, на ваш погляд, відносить себе головний герой? Висловіть своє ставлення до цієї теорії.
7. Проаналізуйте душевний стан і поведінку Раскольникова в момент злочину. Підтвердьте свою відповідь прикладами з тексту.

8. Розкажіть, що відбувається з головним героєм після скоєного злочину. Як ви думаєте, у чому причина такого стану героя?
9. Чому, на вашу думку, головний герой бере таку активну участь у долі Мармеладова, допомагає його родині? Що відбувається в цей час у душі Раскольникова? Свою відповідь підкріпіть прикладами з тексту.
10. Простежте за текстом, як до «теорії Раскольникова» ставляться Порфирій Петрович, Разуміхін, автор.
11. Схарактеризуйте образи Свидригайлова та Лужина в романі. Яке враження справили на вас ці герої? Що об'єднує їх з головним героєм? Свою відповідь аргументуйте.
12. Розкрийте значення образу Соні Мармеладової у творі. Що так притягує головного героя до неї? У чому подібність і відмінність між цими персонажами? Висловіть своє ставлення до цієї героїні.
13. Виразно прочитайте сцену читання Євангелія героями твору та розкрийте її символічне значення.
14. Поміркуйте, що вплинуло на рішення Раскольникова покаятися й з'явитися з повинною.
15. Прокоментуйте слова Раскольникова: «Я просто вбив: для себе вбив, для себе самого...». Чи можна вбити «просто»?
16. Розкрийте сенс фіналу роману.
17. Проаналізуйте душевний стан Раскольникова під час перебування на каторзі. Чи спокутує він провину за скоєне? Чи змінюється його ставлення до свого злочину? Аргументуйте свою думку.
18. Уважно розгляньте інформаційний плакат і за його допомогою зробіть психологічний портрет головного героя роману.

* Інформаційний плакат створено на основі кадру з фільму «Злочин і кара» (1969); в ролі Раскольникова — *Георгій Тараторкін*.

19. Прокоментуйте, як ви розумієте такі рядки роману: «Вони хотіли говорити, і не могли. Сльози бриніли в їхніх очах. Вони обоє були бліді й виснажені; але в цих хворих і блідих обличчях уже сяяла зоря оновленого майбутнього, справжнього воскресіння до нового життя, їх воскресила любов, серце одного містило невичерпні джерела життя для серця іншого».

До таємниць мистецтва слова

ПОНЯТТЯ ПРО ПОЛІФОНІЧНИЙ РОМАН

Особлива організація художнього тексту, яка полягає в тому, що в межах одного літературного твору всі персонажі рівноправно з його автором у властивій їм мовленнєвій манері представляють свій погляд на навколишній світ, називається *поліфонією* (багатоголоссям) твору.

Термін «*поліфонія*» (від грец. слів *poli* і *phonia* — численний і звук, голос) був запозичений у дослідників музичної творчості й уведений у літературознавство видатним ученим Михайлом Бахтіним у його роботі «*Проблеми творчості Достоевського*» (1929). Дослідник наголошував: «*Множинність самотійних і незлитих між собою голосів і свідомостей, справжня поліфонія повноцінних голосів справді є основною особливістю романів Достоевського. [...]*

Достоевський — творець поліфонічного роману. Він створив суттєво новий романний жанр. Саме тому його творчість не вкладається в жодні рамки, не підкоряється жодній із тих історико-літературних схем, які ми звикли накладати до явищ європейського роману».

Головною особливістю поліфонічного роману є відсутність будь-якого домінування авторського погляду на світ. Автор у такому творі — це лише один з рівноправних учасників *діалогу* (або *полілогу*), який ведуть герої, що виказують своє «слово про світ», невіддільне остаточної авторської оцінки.

1. Поясніть, як ви розумієте, що таке поліфонія твору.
2. Прокоментуйте думку літературознавця М. М. Бахтіна про романи Ф. М. Достоевського.
3. За допомогою конкретних прикладів обґрунтуйте, чому роман Ф. М. Достоевського дослідники вважають поліфонічним романом.

У творчій майстерні письменника

«ДВІЙНИКИ» РАСКОЛЬНИКОВА

Ненависть Раскольников до Лужина і Свидригайлова, здавалося б, безумовно, мала бути послана йому «во спасіння». Але чи так це?

Нездоланна сила тяжіння Раскольника до Свидригайлова — це менш за все страх перед тим, що той дізнався, підслухав таємницю вбив-

ства. Сила ця виникла ще до розкриття таємниці. Свидригайлов «підслухав», «підгледів» замисел Раскольника. П'ятдесятирічний, зовнішньо впевнений у собі Свидригайлов причарував юнака своєю таємницею — таємницею збереження «спокійної совісті» в злочині.

Свидригайлов — своєрідний біс Раскольника. Він виникає немов з марення (Раскольникову щойно снилася вбита стара, яка глузує з нього). «Невже це продовження сну?» — ось його перша думка. А потім раптом Раскольников засумнівався, чи взагалі був Свидригайлов. Він пізнає у Свидригайлові своє, тому сильніше і ненавидить його, хоча (тому ж) і тягнеться до нього.

Але чи не своє вгадує він ще в Лужині, який навіть до столиці приїхав не лише через справи свої, але теж за «новеньким». І хоча Лужин маніакально служить «мільйону», а Раскольникову треба лише «дозволити думку», але «думка» ця і «мільйон» купуються, по суті, однією і тією ж ціною: платять за них одні й ті ж самі — «слабкі».

І Лужин виявляється раптом не ворогом Раскольника, а лише його соціальним соратником і суперником, хай неприємним, бездарним, але таким, який самим фактом свого існування є карикатурою теорії Раскольника, викриваючи її сутність. Саме це насамперед і драгує Раскольника. Злочини раскольникових дають змогу лужиним виступати «стовпами суспільства».

Між Раскольниковим, Лужиним і Свидригайловим, які ненавидять, бояться і зневажають один одного, — справді є «спільна риса». Це — «*возлюби насамперед самого себе*». Це — «*я і сам хочу жити, а то краще вже й не жити*». Це — «*все дозволено*». Це — «*арифметика*», «*кров по совісті*», «*запрошення до вбивства*».

За **Юрієм Карякіним** (з роботи «Достоевський і Апокаліпсис»)

Мистецькі передзвони

Популярність романів Ф.М. Достоевського сягнула і Японії. Віддав шану улюбленому письменнику і відомий художник з країни висхідного сонця **Осама Тедзука**. 1959 року він намалював японський комікс — манга «Злочин і кара». О. Тедзука, у цілому зберіг сюжет роману, водночас сильно змінив його кінцівку і додав кілька персонажів з своїх попередніх творів. Так само, як і в романі Ф.М. Достоевського, головний герой манги вбиває і грабує стару лихварку, пояснюючи свій вчинок власною теорією злочина.

Обкладинка
манги
«Злочин і кара»

ЗІ СКАРБНИЦІ ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНОЇ ДУМКИ

Достоевський... у деякі хвилини ближчий нам, ніж ті, з ким ми живемо і кого любимо, — ближчий, ніж рідні та друзі. Він — товариш у хворобі, спілльник не тільки в добрі, а й у злі, а ніщо так не зближує, як спільні недоліки. Він знає найпотаємніші наші думки, найзлочинніші бажання нашого серця. Нерідко, коли читаєш його, відчуваєш страх від його всезнання, від цього глибокого проникнення в чужу совість. У нього трапляються таємні думки, яких не наважився б висловити не тільки другу, а й самому собі... Книжочку Достоевського не можна читати: їх треба пережити, вистраждати, щоб зрозуміти. І потім вони вже не забуваються... У звичайних дрібницях життя відкриваються такі глибини, такі таємниці, про які ми ніколи не підозрювали.

Дмитро Мережковський, російський письменник і філософ

Достоевський був відчайдушним аналітиком, але водночас він чудово умів створити живий синтез. Він умів розділити людину на частини, він умів і поставити її на ноги, і зробити її героєм драматичного дійства.

Анрі Барбюс, французький письменник і громадський діяч

За своєю майстерністю, розумінням людей, своєю здатністю до співчуття він був одним із таких письменників, з якими кожен митець хоче зрівнятися, якщо тільки може.

*Уільям Фолкнер, американський письменник,
лауреат Нобелівської премії*

Пісумовуємо вивчене

1. Розкрийте сенс назви роману «Злочин і кара».
2. Визначте кульмінаційну подію в романі «Злочин і кара». Свою відповідь обґрунтуйте.
3. Подумайте, з якою метою Ф. М. Достоевський зобразив свого героя людиною, що гостро переживає чужі страждання.
4. Чи згодні ви з твердженням відомого дослідника творчості Ф. М. Достоевського Юрія Карякіна про те, що «"теорія двох розрядів" — навіть не обґрунтування злочину. Вона сама вже і є злочин». Аргументуйте свою думку.
5. Підготуйте розгорнуте повідомлення на тему «Біблійні теми і мотиви в романі Ф. М. Достоевського».
6. Подумайте, чи випадково, на ваш погляд, Раскольников став убивцею не тільки старої лихварки, а ще й Лизавети, і що через нього мало не загинув Миколка.
7. У класі проведіть дискусію за романом «Злочин і кара» на тему «Так ким же є Раскольников: страждальцем за людство чи недолугим Наполеоном?».
8. Якщо вам подобається читати детективи або ви є прихильником творчості популярного російського письменника, справжнього друга України, Бориса Акуніна, проведіть самостійне дослідження на тему «Образи і мотиви роману "Злочин і кара" Ф. Достоевського у творі Б. Акуніна "Ф. М."». Про результати свого дослідження розкажіть у класі.
9. Поміркуйте, у чому таємниця такої популярності творів Ф. М. Достоевського в усьому світі.

Оскар Вайльд
Oscar Wilde
(1854–1900)

- ✓ Що вам відомо про Оскара Вайльда? Літературу якої країни представляє цей письменник?
- ✓ Пригадайте, які твори О. Вайльда ви читали. Чим вони вам запам'ятались?

Бажаєте знати, у чому полягає найбільша драма мого життя? — Вона у тому, що генія свого я вклав у власне життя, і тільки талант — у мої твори¹.

Оскар Вайльд

КОРОЛЬ ЕСТЕТИЗМУ

Оскар Вайльд — талановитий і самобутній англійський письменник ірландського походження. Багатьом читачам він відомий як автор чарівних казок, роману *«Портрет Доріана Грея»*, низки цікавих п'єс; як митець, який понад усе в житті цінував красу й чинив спротив сірій буденності; як епатажний чоловік, котрий шокував громадськість своєю зухвалою поведінкою та вигадливими костюмами; і, звичайно, як непересічна, оригінальна особистість, парадоксальність, афористичність думок якої ще нікому не вдалося перевершити. Один з таких парадоксів: *«Генія свого я вклав у власне життя, і тільки талант — у мої твори»* — визначив і життєвий шлях письменника.

Шлях цей розпочався **16 жовтня 1854 року** в Дубліні, столиці Ірландії. **Оскар Фінгал О'Флагерті Вілс Вайльд**² народився в національно свідомій родині ірландських патріотів. Батько — Вільям Вайльд — був відомим лікарем-офтальмологом, за невтомну працю королева Вікторія призначила його придворним окулістом і надала дворянський титул. У вільний час Вільям Вайльд вивчав ірландські етнографічні й архітектурні пам'ятки. Мати — Джейн Франческа Елджі — письменниця, дослідниця ірландського фольклору, активна громадська діячка, яка відкрито закликала до боротьби за визволення батьківщини від британського панування та увійшла в історію під псевдонімом **Сперанца** («Надія»). Батьки

¹ Існує й інша версія цього афоризму: *«Літературі я віддав лише свій талант, генія ж свого віддав розмові»*.

² Повне ім'я письменника.

письменника були різнобічно обдарованими людьми, багато працювали, друкувалися у пресі, вели світське життя. Вони любили трьох своїх дітей, опікувалися їхнім вихованням та освітою (Оскар був другою дитиною в сім'ї, першим — його брат Уїллі, третьою — сестра Ізола, яка померла малою).

Будинок Вайльдів завжди був відкритим для гостей, у літературному салоні леді Вайльд збиралися письменники та художники, у колі яких і формувалися погляди майбутнього короля естетів. Оскар Вайльд змалку вирізнявся непересічною пам'яттю, любов'ю до книжок і замилюванням у гарних речах, що оточують людину. Уже в дитячі роки він читав в оригіналі Есхіла, захоплювався античною поезією, якою його зацікавила мати (вона досконало володіла давніми мовами). Юний Оскар обоожнював свою матір, від неї він успадкував аристократизм, любов до мистецтва й літератури. Леді Вайльд покладала на свого молодшого сина найсміливіші надії, та й хлопчик виявляв неабияку обдарованість. Із семи років він навчався в Королівській школі Портера, де, посівши перше місце з грецької мови, здобув право на стипендію в найвідомішому навчальному закладі Ірландії — Трініті-коледжі. Навчання в Трініті також позначилося для Оскара цілою низкою успіхів, вершиною яких стало присудження йому однієї з найпрестижніших нагород — золотої медалі Берклі.

У 1874–1878 роках Оскар Вайльд — студент Оксфордського університету. В Оксфорді Вайльд перейнявся поглядами свого викладача й мислителя **Джона Рескіна**, якого дослідники вважають «*центральною фігурою в історії естетики й літературної критики XIX століття*». Оскару Вайльду були близькими критичні погляди викладача щодо англійського суспільства, яке він уважав убогим, ницим, позбавленим духовності й почуття прекрасного. Як і Рескін, Вайльд шукав ідеал у минулому, в індивідуальній творчій праці. Понад усе в мистецтві ставив вільну уяву і красу, а не точне відтворення дійсності, яке вважав копіюванням, позбавленим естетичної вартості. Та майбутній письменник не погоджувався зі своїм наставником, що закони мистецтва пов'язані з мораллю, бо «*як на нас, — скаже Вайльд, — закони мистецтва не збігаються із законами моралі*». Тут Оскар наслідував іншого свого оксфордського викладача — **Волтера Пейтера**, який розвивав думку про те, що мистецтво існує для мистецтва й не потребує жодних пояснень.

Останній рік навчання в Оксфорді приніс Оскару перший значний літературний успіх — премію Ньюдігейта за поему «*Равена*». Майбутній письменник уперше відчув смак слави. Він не пов'язував своє майбутнє з університетом. Розповідають, що під час однієї студентської вечірки Оскар, ніби між іншим, передбачив свою долю: «*Господь знає, що я не буду деканом поважного Оксфорда. Я стану поетом, письменником, драматургом. Я так чи інакше буду знаменитим...*».

Вайльд у дитинстві
(фото
середини XIX ст.)

В університетські роки під впливом своїх наставників Вайльд захопився *естетизмом*. Наголошуючи на цьому, Оскар взявся жваво змінювати власну зовнішність. Це було і викликом лицемірному вікторіанському суспільству, і своєрідною саморекламою («*Найбільша праця уяви для митця — створити перше самого себе, а тоді вже свою публіку*», — говорив Вайльд). Короткі бриджі, шовкові чорні панчохи, вільна сорочка з відкладним комірцем, незвичайного кольору краватка, пов'язана бантом, оксамитовий піджак із соняшниковою квіткою в петличці, часто лілея в руках, довге волосся із завитими локонами — таким часто бачимо Вайльда на фотопортретах. Додайте ще високий зріст, широкі плечі, кремезну статуру (більше схожим був не на естета, а на атлета) та незмінну іронічну посмішку. Екстравагантна зовнішність Вайльда стала ознакою естетичного протесту, яка привертала до нього велику увагу (навіть більше, ніж рання творчість, — у 1881 році Вайльд власним коштом видав книгу «*Поезія*», що швидко розійшлася й мала успіх). Консервативне вікторіанське суспільство смакувало двозначні чутки про дивакуватого поета, сина Сперанци, а відомий сатиричний журнал «Панч» висміював його в карикатурах, та сам Оскар поблажливо ставився до цих випадів — вони тільки примножували його славу. «*Карикатура — це данина, яку посередність платить генію*», — відповідав він.

Оскар Вайльд був гарним і дотепним співрозмовником, він добре володів мистецтвом усного розповідання. Дослідники стверджують, що Вайльд говорив іноді навіть цікавіше, ніж писав, а за свої неочікувані й блискучі парадокси отримав титул «*Принц Парадоксу*». Афористичні висловлювання Вайльда одразу підхоплювалися й розносилися аристократичним Лондоном, «крихтами зі столу Вайльдової дотепності» жила не одна літературна кар'єра. Про Вайльда говорили усюди, він ставав надзвичайно популярною особою, і врешті-решт його проголосили вождем усього естетичного напрямку, та й сам молодик після закінчення Оксфорда присвоїв собі звання «*професора естетики*».

У 1882 році Оскар Вайльд здійснює тривалу поїздку до США й Канади, де виступає з лекціями на мистецькі теми. Повернувшись до Англії, Оскар Вайльд одружився з Констант Ллойд, яка народила чоловікові двох синів.

Оскар Вайльд не полишає літературної творчості. Деякий час він працює редактором у журналі «*Жіночий світ*» (1887–1889), пише багато рецензій, статей, есеїв (зокрема програмових, що зібрані у книзі «*Наміри*»). Видає фантастичне оповідання «*Кентервільський привид*» (1887), збірки казок «*Щасливий принц*» (1888) і «*Гранатовий будиночок*», роман «*Портрет Доріана Грея*» і збірник оповідань «*Злочин лорда Артура Севіля*» (усі три книги — 1891 року).

Та найбільший успіх і визнання приносять Вайльду його п'єси («*Віяло леді Віндермір*» (1892), «*Жінка, не варта уваги*» (1893), «*Саломея*» (1893), «*Ідеальний чоловік*» (1895), «*Як важливо бути поважним*» (1895). На жаль, разом зі славою та матеріальним статком до Вайльда прийшла біда. Про його непристойну поведінку ширилися чутки, його

популярність в аристократичних колах падала. У 1895 році за аморальну поведінку письменника було засуджено до двох років ув'язнення. «Король естетів» опинився за ґратами. У тюремній камері О. Вайльд написав сповідь «*З глибини*», у якій розповів про власне сходження «до глибин». Після звільнення Оскар Вайльд під чужим ім'ям вимушений був оселитися у Франції, він терпів матеріальну й духовну скруту, його здоров'я похитнулося. 1898 року анонімно виходить останній прижиттєвий твір Оскара Вайльда — «*Балада Редінзької в'язниці*». На запитання, чому він не пише, опинившись на волі, Вайльд відповів: «*Я писав, коли не знав життя; тепер, коли я знаю, що таке життя, я не маю що писати. Життя не можна писати, життя можна тільки жити*». Оскар Вайльд помер 1900 року в Парижі. Так скінчилося яскраве й буремне життя «короля естетизму». Французький письменник **Жан Кокто** скаже про нього: «*Оскар Вайльд дорого заплатив за те, що був Оскаром Вайльдом. Але бути Оскаром Вайльдом — вершина розкоші*».

1. Поясніть, як ви розумієте епіграф до статті про письменника.
2. Хто вплинув на формування художніх поглядів Оскара Вайльда?
3. У яких жанрах писав Оскар Вайльд? Назвіть найвідоміші твори письменника.
4. Пригадайте, як О. Вайльд ставився до своїх карикатур. Уважно роздивіться деякі з них, що представлені в колажі. Які особливості вдачі письменника вони увиразнюють?

5. Поясніть, як ви розумієте слова Жана Кокто, що бути Оскаром Вайльдом — це «вершина розкоші».

У творчій майстерні письменника

ПРО ІДЕЙНО-ЕСТЕТИЧНІ ПОГЛЯДИ ОСКАРА ВАЙЛЬДА

Ім'я Оскара Вайльда в історії світової культури міцно пов'язане з **естетизмом** — літературно-мистецькою течією, яка виникла в Англії у 80–90 роках XIX століття. Основними принципами цієї течії було сповідування теорії «*мистецтва заради мистецтва*» та визнання Краси найвищою цінністю буття. Естетизм виник як заперечення цінностей вікторіанського суспільства, його самовдоволеності, обмеженості, не-свободи, лицемірства. Ідеології вікторіанської доби митці-естети проти-

Обрі Бердслі.

Ілюстрація до «Саломеї»
(1894)

ставляли гедоністичний¹ світогляд. Окрім того, естетизм у мистецтві виступав проти реалізму, звинувачуючи його в позбавленні людини індивідуальності й одухотворення. Фундамент англійського естетизму заклав письменник і теоретик мистецтва **Джон Рескін**. Його ідеї розвивали наступники — головний ідеолог естетизму, мистецтвознавець **Волтер Пейтер**, художник **Обрі Бердслі**, письменник **Джордж Мур** та ін. Найповнішою мірою естетизм розвинувся у творчій спадщині Оскара Вайльда.

«Я був символом мистецтва та культури свого століття. Я зрозумів це на світанку своєї юності, а потім змусив і своє століття зрозуміти це», — зазначав письменник. Ще на початку літературної діяльності, завершуючи у 1882 р. лекційне турне по Америці, Вайльд у лекції «*Ренесанс англійського мистецтва*» наголошував, що справжній сенс життя слід шукати в мистецтві. Пізніше він сформулював й інші теоретичні принципи, які узагальнив та виклав у збірці критичних есеїв «*Наміри*» («*Intentions*», 1891).

Основні ідейно-естетичні погляди Оскара Вайльда можна звести до таких положень.

ЕСТЕТИЗМ ОСКАРА ВАЙЛЬДА

- ✦ мистецтво самодостатнє
- ✦ мистецтво первинне, життя лише імітує його
- ✦ мистецтво вище за мораль
- ✦ мистецтво має приносити задоволення
- ✦ мистецтво має передавати власні враження
- ✦ навіювання, таємниця, недомовленість — основа мистецтва.

✦ **Мистецтво самодостатнє** (мистецтво не виражає нічого, окрім самого себе. Воно живе своїм власним життям, підкоряється власним законам).

✦ **Мистецтво первинне, а життя лише імітує його** (мистецтво «не можна вважати зовнішнім мірилом схожості з дійсністю. Воно скоріше покривало, ніж дзеркало»).

¹ **Гедонізм** — ідеалістичний напрям в естетиці, за яким насолода, приємність є найвищим благом, метою життя.

- ❧ **Мистецтво вище за мораль** (тому, хто споглядає прекрасне, мораль не потрібна: «Картина не має жодного іншого сенсу, окрім власної краси»).
- ❧ **Мистецтво має приносити задоволення** (завдання кожного художника «полягає просто в тому, щоб захоплювати, приносити задоволення... Ми зовсім не хочемо, — писав Вайльд, — щоб нас мучили й доводили до нудоти оповідями про справи нижчих класів»).
- ❧ **Мистецтво має передавати власні враження** (основним завданням і письменника, і критика є суб'єктивно-ідеалістичне відображення дійсності: «Що об'єктивнішим нам видається твір, то більше він суб'єктивний»).
- ❧ **Навіювання, таємниця, недомовленість — основа мистецтва** (справжня трагедія художника полягає в тому, що він здійснює свій ідеал занадто повно, у такому разі ідеал позбавляється дива й таємниці; творчість «своєю незавершеностю набуває завершеності у Красі»).

Своєрідним підсумком, квінтесенцією змісту основних положень естетичних поглядів Оскара Вайльда стала передмова до роману «Портрет Доріана Грея», що містить 25 блискучих афоризмів автора.

До вивчення роману «ПОРТРЕТ ДОРІАНА ГРЕЯ»

У творчій майстерні письменника

ПРО ІСТОРІЮ НАПИСАННЯ РОМАНУ «ПОРТРЕТ ДОРІАНА ГРЕЯ»

Роман «Портрет Доріана Грея» був написаний Оскаром Вайльдом усього за три тижні. Уперше він був опублікований у липневому номері журналу «Lippincott's Monthly Magazine» за 1890 рік. А в квітні наступного, 1891 року «Портрет Доріана Грея» вийшов окремим виданням зі значними доповненнями. Окрім дрібних вставок, письменник додав шість нових розділів і невеличку передмову.

«Спочатку я хотів написати про молодого чоловіка, що продає душу за вічну молодість; ця ідея має давню літературну історію, але я надав їй нової форми», — писав Вайльд своєму редактору про початковий задум твору.

ПРО СЮЖЕТ ТВОРУ

Вершина проповідуваного Вайльдом естетизму — роман «Портрет Доріана Грея». Фантастичний рушій сюжету — портрет головного героя. Спромігшись з портретової ласки на вічну молодість, спокушений чарами філософії «нового гедонізму», що його проповідує лорд Генрі Воттон, з яким Доріан познайомився в майстерні художника Безіла Голворда, — юнак віддається в житті самим насолодам, тягар моральної відповідальності перекладаючи на свій портрет. Зухвало-егоїстичні парадокси лорда Генрі, зневага його до всякої вульгарності (до якої він залучає і співчуття

та страждання вкупі з бридотою), культ молодості, краси й насолоди, що не знає морального стриму, — стають і Доріановою філософією. Жадливий до розкошів і нових незвичних вражень, він свій дім обставляє з великою пишнотою, колекціонує старовинні гобелени й рідкісні парфуми, коштовне каміння й екзотичні музичні інструменти, вчащає до різних притонів і вдається до потайних пристрастей, запропащує не одне чуже життя, не зупиняється навіть перед убивством свого друга-митця... Але, пустившись морального берега, він пускається й тієї сили, що не дає людині потонути; знудженість життям, духовне спустошення — то тільки перші ознаки заплати. Руйнівні збудники, що діяли всередині Доріана, у нього в душі, знищують врешті-решт і його тіло, коли він добиває в образі портрета решту свого «я». У житті його шалька занадто різко хилилася в один бік — «золота рівновага» настала лише зі смертю.

Автор так сказав про свій роман: *«Справжня мораль його твору полягає в тому, що всяке надужиття, так само, як і самозреченість, тягне за собою покару. Тобто, — конкретизує Вайльд, — художник, Безіл Голворд, надмір обожнюючи фізичну вроду, як це робить більшість художників, помирає від руки того, в чийй душі він породив страхітливу і безтямну марнославність. Доріан Грей, живучи в самих тільки чуттєвих насолодах, пробує вбити сумління і в цю мить убиває самого себе. Лорд Генрі Воттон намагається бути тільки спостерігачем у житті і під кінець виявляє, що ті, хто уникає битви, ще глибше зранені, аніж ті, хто бере в ній участь».*

*За Ростиславом Доценком,
українським перекладачем і літературознавцем*

Генрі Кін.
З ілюстрацій до роману
(1925)

Станіслав Плуценко.
З ілюстрації до роману
(1996)

ЧИТАЄМО, РОЗМІРКОВУЄМО, ОБГОВОРЮЄМО...

1. Яке враження на вас справив роман? Які епізоди найбільше запам'яталися? Чому?
2. Уважно роздивіться ілюстрації до роману Вайльда, вміщені на сторінках цього розділу, а також в електронному додатку до підручника. Установіть епізоди, які вони відображають. Чи такими ви уявляли персонажів твору?
3. У чому полягає особливість передмови до роману? Які проблеми в ній порушує автор? Поясніть, як ця частина твору пов'язана з основним текстом роману Вайльда. Прочитайте й прокоментуйте кілька афоризмів з неї.

4. Опишіть портрет Доріана Грея, яким ви його побачили на початку роману. Що особливого було в роботі художника? Як ставляться до портрета художник Безіл Голворд, лорд Генрі Воттон, Доріан Грей?
5. Яке бажання охопило Доріана, коли він уперше побачив свій портрет? Як ви думаєте, що вплинуло на таке прагнення юнака?
6. Схарактеризуйте образ художника Безіла Голворда. Що найбільше він цінував у житті? Як ставився до мистецтва? Ким для художника був Доріан Грей? Поясніть, чому Безіл стверджував, що його майбутнє, як митця, залежить від Доріана Грея.
7. Схарактеризуйте образ лорда Генрі. Яку філософію сповідувала ця людина?
8. Наведіть приклади парадоксальних висловлювань Генрі Воттона. Поясніть, як ви їх розумієте. Які з них приймаєте? А які не приймаєте?
9. Як ви думаєте, чому лорд Генрі обирає Доріана Грея об'єктом свого експерименту?
10. Розкажіть про стосунки Доріана Грея і Сібіл Вейн. Як ви думаєте, чому Доріан так швидко розчарувався у своїй коханій? Як це характеризує юнака?
11. Як і через що змінювався портрет Доріана Грея? Знайдіть і прочитайте фрагмент, у якому описуються перші зміни на портреті героя. Коли вони відбулися? Якою була Доріанова реакція?
12. Уважно роздивіться ілюстрації Владислава Єрка до роману Оскара Вайльда. Як художник відобразив зміни, що відбулися з Доріаном? Зверніть увагу на деталі портрета, його тло.

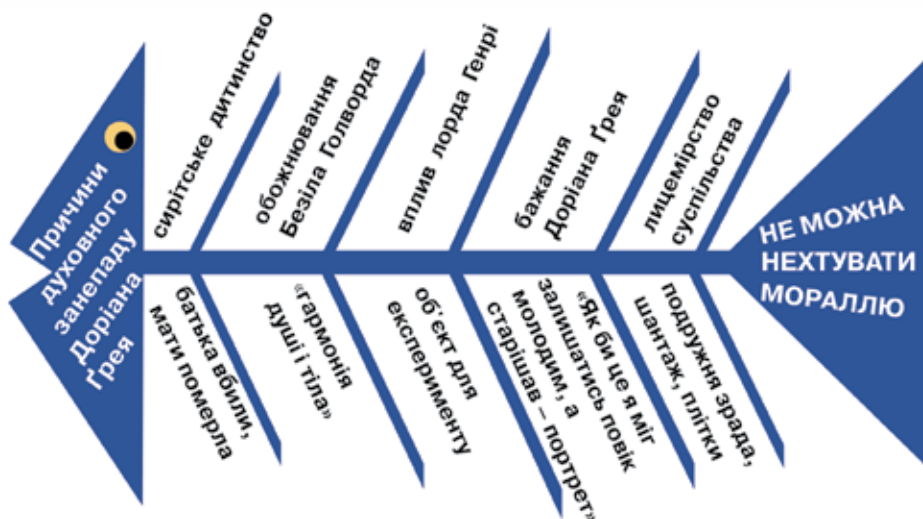

Владислав Єрко.
Ілюстрації до роману
(2012)

13. Чому Доріан Грей вирішив заховати свій портрет? Як ви думаєте, чому місцем таємного зберігання портрета стає колишня дитяча кімната юнака?
14. Виразно прочитайте, як Доріан каявся в жорстокості до Сібіл (розділ VIII). Як ви думаєте, з якою метою автор уводить у текст цей опис?
15. Прокоментуйте захоплення і пристрасті Доріана Грея. Яку своєрідність особистості Доріана розкривають ці почуття?
16. Які злочини учинив Доріан Грей? Як ви вважаєте, чи була в Доріана можливість змінитися?
17. Використовуючи інформаційний плакат, поданий на наступній сторінці, схарактеризуйте образ Доріана Грея. Підтвердьте прикладами з тексту риси вдачі юнака. Зробіть висновок про символічність портрета героя.

18. Спираючись на схему-фішбоун¹, прокоментуйте причини духовного занепаду Доріана Грея. Зробіть висновок.

19. Поясніть сенс назви твору.

У творчій майстерні письменника

ПРО ЖАНРОВИЙ РІЗНОВИД РОМАНУ «ПОРТРЕТ ДОРІАНА ГРЕЯ»

Як можна було б визначити жанровий різновид роману, яким є «Портрет Доріана Грея»? Це не реалістичний, не психологічний і не розважально-кримінальний твір, хоч елементи того й іншого в ньому є. Не можна, звичайно, назвати його й суто фантастичним. Найбільше відповідає

¹ «Фішбóун» (риб'яча кістка) — схема, за допомогою якої встановлюються причинно-наслідкові зв'язки того чи іншого проблемного явища. *Голова риби* — проблема; *верхній ряд кісток* — причини виникнення досліджуваної проблеми; *нижній ряд* — факти, що ілюструють визначені причини; *хвіст* — висновок.

історія, яку переконливо і барвисто розповідає автор, жанру філософського роману-притчі. У ньому є постановка та рішення естетичних і морально-етичних проблем, є повчання, як це годиться для притчі (що його так, до речі, не любив Вайльд). Звичайно, це лише приблизне визначення, надто багато в романі такого, що дає змогу порівнювати його з іншими жанровими різновидами великої прози, наприклад з інтелектуальним романом, де складна або парадоксальна думка, ідейна суперечка відіграють головну роль. Не можна не враховувати і символічного значення твору, і його особливу насиченість тим, що можна назвати естетизмом Вайльда. Це багатогранне висвітлення теми краси в мистецтві та житті, її переможної, а подекуди і згубної влади. Краса в усіх її іпостасях, усіх формах, у тому числі самому словесному стилі розповіді, насичує й перенасичує рядки книжки. Саме слово «краса» і його похідні згадуються багато десятків разів. Можна стверджувати, що естетизм — як літературна течія — не породив більш виразного і значного твору, якому випало б довге життя, ніж цей роман.

За Кірю Шаховою, українською дослідницею літератури

УКРАЇНСЬКІ СТЕЖИНИ ЗАРУБІЖНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Перший український переклад творів «короля естетизму» з'явився в 1916 році, Вайльдові афоризми переклав письменник і громадсько-політичний діяч **Осип Назарук**. Незабаром друком вийшла і перша розвідка про Оскара Вайльда письменниці й літературного критика **Івanni Федорович** (більш відомої під псевдонімом **Дарії Віконської**). За перші десятиліття ХХ століття українською мовою вийшло до десятка невеликих книжок Вайльда, чимало друкувалося й на сторінках періодики (казки, оповідання, поезія, драма «Саломея»).

На подальшій долі українських перекладів творів Оскара Вайльда фатально позначилися обставини трагічного ХХ століття. Так, український письменник і перекладач, один із найталановитіших прозаїків «розстріляного відродження» **Валер'ян Підмогильний** перекладав «Портрет Доріана Ґрея», коли за надуманим звинуваченням сталінського режиму «у терористичній діяльності» відбував покарання в Соловецькому таборі особливого призначення. На превеликий жаль, цей рукопис втрачено, а його автора, як і ще понад тисячу інших в'язнів, було страчено в урочищі Сандармох у 1937 році. Найбільшою подією української «вайльдїани» стала поява «Портрета Доріана Ґрея» у віртуозному перекладі колишнього політв'язня **Ростислава Доценка** (1968).

За радянських часів в Україні також виходили казки Оскара Вайльда, їх переклав **Ілько Корунець**. За часів незалежності твори Оскара Вайльда перекладали **Олег Зуєвський** (поезії), **Оляна Рута** («Поезія у прозі»), **Максим Стріха** («Балада Редінзької в'язниці»)¹.

¹ Використано матеріали статті Максима Стріхи «Оскар Вайльд на тлі українських сюжетів» // Всесвіт. — 2007. — № 3–4.

ДІЗНАЄМОСЯ ПРО ВИДАТНУ ОСОБИСТІСТЬ

Ростислав Іванович ДОЦЕНКО (1931–2012) — відомий літератор, критик, перекладач, літературознавець, лауреат премій ім. Максима Рильського та ім. Миколи Лукаша, учасник Українського руху Опору.

Усе життя і творчість Ростислава Доценка пройшли під гаслом української ідеї, за що митець тяжко був покараний радянським тоталітарним режимом. Зокрема під час навчання на українському відділенні філологічного факультету Київського університету був заарештований за антирадянські висловлювання й поширення творів «буржуазно-націоналістичних» авторів та засуджений до виправно-трудових таборів. Уже після звільнення працював редактором зарубіжної літератури у видавництві «Дніпро», виконав значну роботу з укладання 12-томної збірки творів Дж. Лондона. Окремими книгами в перекладі Ростислава Доценка вийшли романи **«Портрет Доріана Грея»** О. Вайльда, **«Останній з могікан»** Ф. Купера, **«Великі сподівання»** Ч. Діккенса, **«Оповідання і памфлети»** Марка Твена та інші твори. У 80-х роках ХХ століття Ростислав Іванович перейнявся Ірландією, його цікавила близькість до України її історичної долі, національно-визвольна боротьба, фольклорні та культурні традиції. Доценко публікує критичні статті та перекладає видатних ірландських письменників, видає перекладні збірники ірландського фольклору.

Загальний Доценків доробок — кілька десятків перекладних книжок, понад сотня перекладів, розвідок та рецензій у періодиці, чимало енциклопедичних статей і більше тисячі афоризмів, які згодом увійшли до збірки **«Світлі думки проти ночі»**.

Ростислав Доценко був справжнім патріотом, виступав за сильну державу, вільну від рабства. Щоб вибратися з пастки, у якій опинилась Україна, проголосив «стратегічне надзавдання»: *«Треба мати органічне почуття більшоварності — інакше бо не протиснутись до лав передових націй у світі»*.

ЗІ СКАРБНИЦІ ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНОЇ ДУМКИ

Оскар Вайльд... Варто лише нам тільки почути це ім'я, як ми вже відчуваємо, що його слова, які услід за цим будуть процитовані, здивують і приведуть нас у захват. Із письменників, чий розквіт припав на 1890-ті роки, Вайльд — єдиний, кого досі читають усі. Різноманітні ярлики, які прищиплюють до цієї епохи («естетизм», «декаданс», «бердслієвський період»), не повинні приховувати того факту, що передусім вона пов'язана для нас з Вайльдом — блискучим, величним, готовим до падіння.

Річард Еллман, американський літературознавець

Складно собі уявити світ без Вайльдових фраз.

Хорхе Луїс Борхес, аргентинський письменник

«Портрет Доріана Грея» став «десятою казкою» Вайльда, — своєрідною вершиною, звідки відкривається краєвид на усе поле творчої діяльності та естетизм Вайльда.

Аатос Ояла, фінський літературознавець

Мистецькі перезвони

Роман «Портрет Доріана Грея» став найуспішнішим твором Оскара Вайльда. Він був екранізований більше 30 разів! Перша стрічка вийшла на широкі екрани в 1910, а одна з останніх була відзнята 2014 року. Данія, США, Німеччина, Велика Британія, Франція, Угорщина, СРСР ... Це далеко не повний перелік країн, чиї кіномитці представили оригінальні інтерпретації Вайльдового роману. Одним із найбільш титулованих вважається фільм режисера **Альберта Левіна** (США, 1945), який отримав Оскара та Золотий глобус. Цікаво, що до цього фільму художник **Айвен Олбрайт** спеціально намалював портрет Доріана Грея (спотворену версію). Тепер це полотно зберігається в Чиказькому художньому музеї.

До числа найкращих потрапила і кінострічка **Олівера Паркера** (Велика Британія, 2009). Її слоганом стали слова: «Молодий назавжди. Проклятий навіки».

Айвен Олбрайт.
Портрет Доріана Грея

Підсумовуємо вивчене

1. Назвіть батьківщину Оскара Вайльда. Що ви знаєте про цю країну? Уважно роздивіться репродукцію картини Ігоря Лисенка «Батьківщина Оскара Вайльда». Опишіть, що ви побачили на картині.

Ігор Лисенко.
Батьківщина
Оскара Вайльда

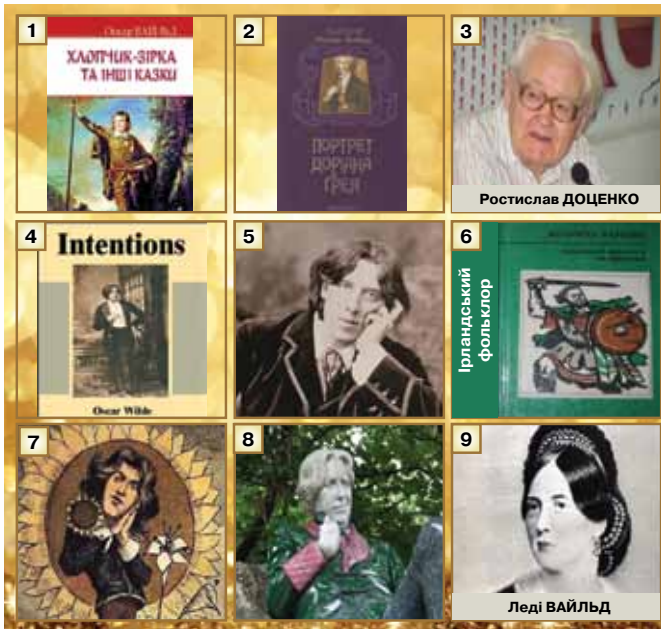
Поверніть підручник на 90° ліворуч. Що ви побачили тепер? Як ви думаєте, чому для своєї роботи художник використав такий прийом?

2. Оскар Вайльд уважав себе «символом мистецтва та культури свого століття». Чи погоджуєтеся ви з такою думкою письменника? Свою відповідь аргументуйте.
3. Продовжте думку: «Прочитавши роман Оскара Вайльда "Портрет Доріана Грея", я замислився (замислилася) над ... / був вражений (вражена) ... / звернув (звернула) увагу на ...».

4. З яким образом твору пов'язані чарівні перетворення? Яку роль у творі відіграє фантастика?
5. У літературних творах, написаних за законами естетизму, обов'язково мають бути присутніми твори мистецтва. Назвіть і прокоментуйте твори мистецтва у романі Оскара Вайльда.
6. Доведіть, що «Портрет Доріана Грея» — інтелектуальний роман. Елементи яких інших жанрових різновидів характерні для цього твору? Доведіть свою думку конкретними прикладами з тексту.
7. Прокоментуйте інформаційний плакат до роману О. Вайльда «Портрет Доріана Грея».

8. Розв'яжіть кроссенс. Складіть на його основі зв'язну розповідь про Оскара Вайльда. Запропонуйте свій варіант кроссенсу, присвяченого Вайльдові або його роману «Портрет Доріана Грея».

9. Використовуючи матеріал рубрик підручника й електронного додатку до нього, а також інформацію з інших джерел, підготуйте повідомлення про образ Оскара Вайльда в сучасній культурі. Зробіть висновок про популярність / непопулярність письменника.
10. Напишіть за романом Оскара Вайльда «Портрет Доріана Грея» творчу роботу на одну з тем: «У чому причини духовного падіння Доріана Грея?»; «Що є краса?»; «Як виховати красиву душу?».

ПІДСУМОВУЄМО ВИВЧЕНЕ В РОЗДІЛІ

1. Розкажіть, що вам відомо про роман як літературний жанр.
2. Які з представлених у цьому розділі творів справили на вас найбільше враження й чому?
3. Обґрунтуйте значення творчості Стендаля для розвитку психологічної прози XIX століття.
4. Доведіть, що роман «Червоне і чорне» Стендаля — яскравий взірець соціально-психологічного роману.
5. Які трактування символічності назви роману Стендаля пропонують дослідники? Які з них вам особливо близькі та чому? Запропонуйте власне пояснення назви роману.
6. Зробіть висновок про роль Г. Флобера для розвитку реалізму в літературі.
7. Прокоментуйте думку сучасного українського літературознавця Олександра Пронкевича: *«Неперевершений віртуоз стилю і майстер композиції, Флобер зумів не тільки створити правдиву картину свого часу, а й розкрити драму повсякденного існування людини новітнього часу»*.
8. Поясніть, що таке «боваризм». Чи залишається це поняття актуальним у наш час? Аргументуйте свою думку.
9. Підготуйте презентацію «Пані Боварі» на малюнках художників різних епох». А як уявляєте Емму Боварі саме ви? Опишіть або намалюйте.
10. Відомий сучасний дослідник Дмитро Биков, характеризуючи роман Г. Флобера «Пані Боварі», сказав так: *«Ця книжка вчить нас любити не стільки читання, скільки людину: неправильну, що помиляється, скривджену, але все ж таки людину. Любити і пробачати її»*. Чи можете ви погодитися з цим твердженням? Поясніть чому.
11. Підготуйтеся до дискусії в класі на тему «Бунт Родіона Раскольникова: причини і результати».
12. Розкрийте смисл теорії Раскольникова. Дайте власну оцінку цій теорії.
13. На прикладі роману Ф. Достоєвського розкрийте поняття «поліфонізм твору».
14. Прокоментуйте думку аргентинського письменника Хорхе Луїса Борхеса, який уважав, що особистість Оскара Вайльда цікавіша, ніж його твори. Чи поділяєте ви погляд Борхеса? Аргументуйте свою відповідь.
15. Проілюструйте, як положення естетичної теорії Оскара Вайльда відобразилися в його романі «Портрет Доріана Грея».
16. Які проблеми порушує Оскар Вайльд у романі «Портрет Доріана Грея»? Чи актуальні вони в сучасному світі? Свою думку обґрунтуйте.
17. У класі проведіть обговорення, які теми й ідеї об'єднують твори з цього розділу і що є своєрідного для кожного з них.
18. Прокоментуйте епіграфи до цього розділу.
19. Напишіть есе на тему «Перечитуючи сторінки роману...». Роман оберіть самостійно з тих, про які ви дізналися в цьому розділі.

Початок епoxy «-ізмів» у літературі

(Про перехід до модернізму
і його художні відкриття)

...модернізм можна вважати бун-
том проти «реалізму», але не проти
«реальності».

*Джон Міллер,
американський літературознавець*

...що не день,
то інший «ізм».

Поети в'яжуться в суцвіття.

Ліна Костенко

ЧИТАЮЧИ СТОРІНКИ ЦЬОГО РОЗДІЛУ, ВИ ЗМОЖЕТЕ:

- ◆ *пізнати*, що таке модернізм, імпресіонізм, символізм і неоромантизм;
- ◆ *відкрити* для себе творчість Шарля Бодлера, Поля Верлена й Артюра Рембо;
- ◆ *зрозуміти* характерні ознаки модерністських течій;
- ◆ *вдосконалити* уміння і навички виразного читання творів;
- ◆ *дати відповідь на запитання*: «Чи близькі теми, образи та ідеї поезії модернізму сучасній людині цифрової епохи?»

Модернізм як літературно-мистецький напрям кінця ХІХ – початку ХХ ст.

Наша епоха постійно вражала нас новими відкриттями і захопленнями: вона то вводила нас у світ нездійснених романтичних мрій, то привертала увагу до усіх сфер громадсько-суспільного життя, то говорила фактами замість звичних узагальнень і нарешті заперечила реальність, полинувши в нову дійсність — людський дух.

Жан Мореас, французький поет

ПРО ВПЛИВ ФІЛОСОФСЬКИХ КОНЦЕПЦІЙ НА РОЗВИТОК МОДЕРНІЗМУ

Кінець ХІХ – початок ХХ століття ознаменувався загальною кризою суспільства, що охопила різні сфери життя. Проте передчуття наближення історичних і соціальних перетворень сприяло пошукам нових ідеалів у житті і творчості. Не задовольняючись засобами романтизму і реалізму, митці починають активно використовувати нові форми відображення нових загальнолюдських і художніх цінностей.

У суспільстві набирає популярності робота німецького філософа **Аргура Шопенгауера «Світ як воля та уявлення»**, в якій була запропонована теорія про світ як витвір вищої сили і світову волю як абсолютну цінність особистості, глибинну суть усього живого. Наблизитися до пізнання світу, на думку філософа, може лише той, у кого естетична інтуїція домінує над інтелектуальним, пізнавальним началом, тобто лише митець, шлях якого — це естетичне споглядання і моральне вдосконалення.

Під впливом ідей Шопенгауера розвивається філософія **Фрідріха Ніцше**, що сповідує відмову від багатьох традиційних уявлень, *ідею виховання «надлюдини»*, що починається з руйнування старих християнських правил. Людина залишається наодинці із собою. Вона розуміє, з одного боку, свою соціальність, а з іншого боку, самотність у глобальному світі. Це і проголошує Ніцше: *«Бог помер»*. Тільки людина, на його думку, з її волею і сильною душею здатна проникнути в таємниці всесвіту.

Людина стає відчуженою від світу, замкнutoю в своїй фантазії — бо це єдиний шлях зрозуміти світ і пояснити його творчо. Українська дослідниця Соломія Павличко так пояснювала світоглядні тенденції того періоду: *«“Бог помер”, — проголосив Ніцше, залишилася людина, яка має стати тим, ким вона є. Тільки тепер Людина може себе повністю зрозуміти і зреалізувати. Разом з Богом відійшла певна система цінностей, а людина постала перед потребою вийти за межі старих, зручних відповідей на вічні запитання»*.

Такий новий, змінений світ уже було неможливо пізнати, сприйняти і показати засобами класичного мистецтва. Традиційні спроби митців не здатні реалізуватися і фактично стають не потрібні суспільству. Но-

вий світ можна пізнати за допомогою *інтуїції (інтуїтивно)* — вважав французький філософ **Анрі Бергсон**. На його думку, найвищим знанням є індивідуальне переживання, інтуїція, душа людини — неповторна й унікальна, і мистецтво має бути формою саме такого пізнання світу. Він наголошував на необхідності пошуку нових естетичних форм, здатних відображати передусім враження і почуття людини.

ПРО «МОДЕРН» І «МОДЕРНІЗМ»

Докорінні зрушення в суспільстві не могли не помітити митці і проголосили необхідність появи нового. Починаються активні пошуки нових шляхів розвитку культури людства. З'являються нові течії й угруповання, паралельно існують різні художні школи і напрями, кожний з яких пропонує своє бачення розвитку мистецтва.

Це «нове» у мистецтві почали називати *«модерном»* (від франц. *moderne* — сучасний). Прагнучи перевершити все, що було створено до них, митці модерну — модерністи — проголосили гаслом свого стильового напрямку сучасність та новизну.

Модерн відштовхував старе, адже традиційні форми мистецтва, такі як реалізм і романтизм, вже не могли передати всіх реалій нового життя. Як вдало зазначив іспанський філософ Ортега-і-Гассет, нове мистецтво полягало «у цілковитому запереченні старого». Для позначення цього періоду культури, а також сукупності новітніх течій мистецтва, що існували з кінця ХІХ ст., більшість дослідників використовує термін *«модернізм»*.

Модернізм — це спільна назва літературних напрямів та течій, що виникли в європейській літературі на межі ХІХ–ХХ століть, яким притаманні спроби відобразити нові явища суспільства новими художніми засобами.

Модерністи, на відміну від реалістів, обстоювали особливе призначення митця, здатного передбачити шлях нової культури. Реалістичні засоби видаються їм недостатньо виразними та застарілими для того, щоб передати душевний стан людини, яка опинилася сам на сам з проблемами цього ворожого світу. Проте зовсім іншим було ставлення до романтизму у модерністів. Невипадково зачинателями раннього модернізму були пізні романтики — **Шарль Бодлер**, **Леся Українка** та ін. Від романтизму вони перейняли несприйняття недосконалої дійсності, протиставлення бездуховній реальності сили духу і мистецтва, поетику контрасту й антитези.

Модерністи стверджують самоцінність та самодостатність особистості, шукають особливі художні засоби, щоб передати весь комплекс гострих проблем суспільства. Вони заперечують звернення до реальної дійсності, життєподібність реалізму, водночас не приймають романтичної втечі від дійсності, їх не цікавить предметний світ, вони захоплені «створенням нової дійсності», і чим більше вона неправдоподібна, тим вірогіднішою вона стає в їхній уяві.

Різних митців-модерністів об'єднують такі спільні ідеї, як інтерес до людини як до особистості, бажання захистити і зберегти її духовний світ, відмова від принципу правдоподібності, надання переваги творчій інтуїції митця, прагнення до художніх експериментів, використання навмисно ускладнених форм.

ТЕЧІЇ РАННЬОГО МОДЕРНІЗМУ

Серед течій раннього модернізму виділяють *імпресіонізм*, *неоромантизм* і *символізм*.

Імпресіонізм (від фр. *impression* — враження) — літературно-мистецька течія раннього модернізму, заснована на принципі безпосередньої фіксації вражень, спостережень, співпереживань.

Наочно зрозуміти, що таке імпресіонізм, допоможе картина відомого художника-імпресіоніста **Клода Моне** «*Враження. Схід сонця*». Вона написана без чітких ліній, начебто недбало; може здатися, що художник просто накидав фарби на полотно. Невипадково сам термін «імпресіонізм» виник завдяки цій картині. Критикам і самим митцям так сподобалася ця назва, що 1877 року група художників, серед них і сам Моне, приймають назву «імпресіоністи» і починають видавати однойменний журнал. Взагалі імпресіонізм насамперед сформувався в образотворчому мистецтві. До імпресіоністів належать такі відомі митці, як **Клод Моне**, **П'єр-Огюст Ренуар**, **Поль Сезанн**, **Каміль Піссарро** (живопис), **Огюст Роден** (скульптура), **Клод Дебюссі**, **Ігор Стравинський**, **Моріс Равель** (музика) та інші.

Клод Моне.
Враження. Схід сонця (1872)

Серед особливостей імпресіонізму слід звернути увагу на такі: зображення не самого предмета, а враження від нього; домінування почуттів, а не розуму; відмова від ідеалізації; зосередження уваги не на певному історичному відрізку або періоді життя героя, а на окремих фрагментах. «*Ми приречені до того, щоб пізнавати світ тільки крізь враження, яке він на нас справляє*», — зазначав французький письменник **Анатоль Франс**, один із теоретиків імпресіонізму.

Наприкінці XIX ст. імпресіонізм поширився в європейському письменстві. Засновниками літературного імпресіонізму вважають братів **Едмона** і **Жуля Гонкурів**, які наголошували, що головне — «створити найживіше враження людської правди, хоч би якою вона була». Риси імпресіонізму притаманні творчості французів **Поля Верлена**, **Гі де Мопассана**, **Марселя Пруста**, норвезького автора **Кнута Гамсуна**, англійців **Оскара Вайль-**

да, Джозефа Конрада, Роберта Стівенсона, українських письменників Михайла Коцюбинського, Василя Стефаника, Марка Черемшини та ін.

Для ще однієї течії раннього модернізму — **неоромантизму** — характерне прагнення подолати розрив між ідеалом і дійсністю, властивий романтизму.

Отже, **неоромантизм** — одна із літературно-мистецьких течій раннього модернізму, для якої характерне змалювання переважно неповторної індивідуальності, що протидіє обставинам, часом попри безнадійну ситуацію.

Із звичайним романтизмом його ріднить прагнення до ідеального, конфлікт між винятковою особистістю і дійсністю. Головну увагу неоромантики зосереджували на дослідженні внутрішнього світу людини, через який прагнули зазирнути у світ духовний. Вони оспівували мужність, подвиг, романтику пригод, часто вдавалися до умовних, фантастичних образів і ситуацій. Сюжету неоромантичного твору притаманні напруженість, елементи небезпеки, боротьби, таємничі або надприродні події.

Риси неоромантизму простежуються у творчості письменників Джозефа Конрада, Редьярда Кіплінга, Артура Конан Дойла, Етель Ліліан Войнич, Генріка Ібсена, Миколи Гумільова та інших. В українській літературі неоромантизм започаткувала Ольга Кобилянська. Неоромантизм також знайшов своє відображення в творчості Лесі Українки, Олександра Олеся, Миколи Вороного та інших.

Про особливості ще однієї течії раннього модернізму — **символізму** — ви докладно дізнаєтеся, звернувшись до наступних сторінок підручника.

1. Поясніть, що таке модерн.
2. Розкрийте поняття «модернізм». Назвіть відомих вам представників модернізму в літературі.
3. Підготуйте повідомлення про вплив філософських теорій на розвиток модернізму.
4. Які течії раннього модернізму ви знаєте?
5. Користуючись матеріалами рубрики «Мистецькі передзвони», поданої на сторінках підручника і в електронному додатку, підготуйте розгорнуте повідомлення на тему «Відображення модернізму в різних видах мистецтва».
6. Розкажіть про особливості імпресіонізму як літературно-мистецької течії раннього модернізму.
7. Поясніть, чим відрізняється неоромантизм від романтизму і що їх об'єднує.
8. Самостійно знайдіть додаткову інформацію про одного із відомих вам представників модернізму (на ваш вибір) і презентуйте її в класі.
9. За інформаційним плакатом, поданим на попередній сторінці, складіть розгорнуту оповідь про модернізм як літературно-мистецький напрям кінця XIX – початку XX століття.

УКРАЇНСЬКІ СТЕЖИНИ ЗАРУБІЖНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

В українській літературі модернізм мав свою особливість. Перші спроби «модернізувати» українську літературу належать **Миколі Вороному, Михайлу Коцюбинському та Миколі Чернявському**, а також представникам літературного угруповання «Молода муза», що виникло у Львові 1906 року. Представники цього угруповання — «молодомузівці», чи музачи, як вони себе самі називали, — **Богдан Лепкий, Петро Карманський, Михайло Яцків, Остап Луцький** та інші — виступали за оновлення літератури, усіляко популяризували загальноєвропейські ідеї культурного розвитку. .

Читачеві XXI століття

Мабуть, ви знаєте, що фотографія як відносно молодий вид мистецтва творчо використовує надбання живопису, зокрема імпресіонізму.

Наприклад, картина **Едгара Дега «Репетиція балету»** дуже схожа на фотографію. Навіть з першого погляду можна сказати, що це фотографія, зроблена на дуже старий фотоапарат дуже давно. Ми бачимо звичайну сцену з реального життя.

Фотографію і картини імпресіонізму зближують фрагментарність зображення і композиція. Як і на полотнах імпресіоністів, на фотографіях зображення часто перекриті іншими предметами чи можна побачити лише якісь окремі їх частини.

Едгар Дега.
Репетиція балету
(1874)

Мистецькі передзвони

Стиль модерн знайшов своє відображення в різних видах мистецтва, зокрема в живопису.

Біля витоків модернізму в живопису стояв геніальний голландський художник **Вінсент Ван Гог** (1853–1890), трагічна постать якого ніби віддзеркалює саму суть цього періоду культури. Творчість цього неперевершеного майстра кольору стала відомою лише після його смерті. Сучасне художнику суспільство не сприймало трагізму образів, незвично яскравих фарб в роботах митця. Із понад 800 картин, написаних Ван Гогом, за життя йому вдалось продати лише одну, та й то за мізерну плату.

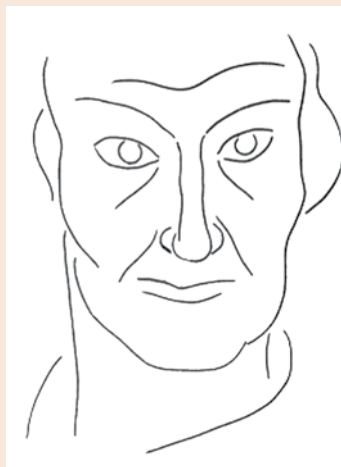

Вінсент Ван Гог.
Пшеничне поле з круками (1890)

Серед інших модерністів французький художник **Анрі Матісс** (1869–1954). Він одним із перших почав досліджувати вплив інтенсивного кольору і світла на психіку людини. Різні емоції він намагався передати через колір і форму. Митець був упевнений, що малювати потрібно так, як діти.

Анрі Матісс.
Червоні рибки (1911)

Анрі Матісс.
Портрет Бодлера (1930)

Шарль П'єр Бодлер Charles Pierre Baudelaire

(1821–1867)

Він жив між злом з любов'ю до добра.
Костянтин Бальмонт, російський поет і перекладач

БУДІВНИЧИЙ «КРАСИ ЗІ ЗЛА»

Як тільки не характеризували Шарля Бодлера його сучасники: «найважливіший французький поет свого часу», «король поетів», «апостол сучасності» й навіть «геній». Водночас інші в цей час стверджували: «амораліст», «богохульник», «антихрист» і навіть просто «божевільний»...

Спробуймо розібратися, що ж спричинило такі різні характеристики...

9 квітня 1821 року в Парижі народився Шарль П'єр Бодлер, майбутній відомий французький поет. На момент народження його батьку, Франсуа Бодлеру, було 62 роки, а його матері, Кароліні Аршанбо-Дефаї, виповнилося 27. Батько поета був художником, він зумів з раннього дитинства прищепити синові любов до мистецтва. Вони разом відвідували музеї та галереї, Франсуа Бодлер знайомив Шарля з друзями-художниками, брав його до своєї майстерні.

Але щасливі спогади дитинства поета швидко обриваються, оскільки ледь йому минуло шість років, він зустрівся із суворою реальністю: помирає його улюблений батько, і через рік мати знову виходить заміж. Другий шлюб матері порушив душевну рівновагу Шарля, він вважав це зрадою, а його стосунки з вітчимом, генералом Оліком, не склалися. Тому не дивно, що все майбутнє життя Шарль Бодлер намагався втекти від реальності, щоб жити у світі своїх фантазій.

У віці 11 років Шарль Бодлер разом з родиною переїхав до Ліона, де він навчався в Королівському колежі. Слід зазначити, що, хоча вчився Шарль нерівно, дивуючи вчителів то своєю старанністю, то лінівистію, саме тут виявився потяг Бодлера до літератури, зокрема до поезії. Але й саме тут, живучи в пансіоні при колежі, він особливо страждав від ревнощів до матері й образи. «Зовсім ще дитиною, — писав Бодлер

Автопортрет Бодлера

згодом, — я мав в своєму серці два суперечливих почуття: жах життя і захоплення життям».

1836 року сім'я повернулася до Парижа, і Шарль продовжив навчання у ліцеї Людовика Великого, у якому панувала сувора дисципліна, необхідна, на думку вітчима, для виховання характеру хлопця. 1837 року Бодлер написав свій перший вірш «*Несумісність*». Навчання його цікавило дедалі менше, натомість богемне паризьке життя вабило сильніше.

А 1841 року він закінчив навчання і, отримавши ступінь бакалавра, шокував батьків заявою про те, що хоче присвятити своє життя літературі, стати «творцем». Це був справжній акт протесту та звільнення.

Щоб «врятувати» сина від згубного впливу паризького життя, батьки вирішили взяти ситуацію у свої руки й відправили його на два роки мандрувати Індією. Проте плавання тривало всього два місяці, оскільки корабель потрапив у шторм, допливши лише до острова Маврикій. І хоча поет умовив капітана відправити його назад до Франції, водночас ця коротка подорож мала певний вплив на його творчість. У майбутніх творах поета знайдуть відображення й екзотика Сходу, і побачені морські пейзажі.

1842 року Шарль Бодлер досяг повноліття й отримав право на володіння своєю частиною батьківської спадщини. 75 тисяч франків дали змогу молодій людині вести безтурботне життя. Поета поглинає світ, він ні в чому собі не відмовляє й витрачає великі кошти на купівлю картин. Проте, коли лише за два роки половину спадщини було витрачено, його мати через суд встановлює опіку над рештою грошей. Від цього моменту тільки вона зможе розпоряджатися його спадком, самому ж Бодлеру, за рішенням суду, відводиться лише щомісячна символічна сума на дрібні витрати. Це рішення болісно вплинуло на Бодлера. Через приниження, яке він відчув, 1845 року поет навіть намагається вкоротити собі віку. Будь-які стосунки з вітчимом він повністю припиняє.

Але 1845 року відбулася й дуже важлива позитивна подія в його житті: виходять у світ перші публікації Бодлера-поета і Бодлера-критика. У журналі «Художник» з'являється його сонет «*Дамі креолці*», написаний ще на Маврикії.

А з виходом есе «*Салон 1845 року*», присвяченого найвідомішій художній виставці — Паризькому салону, Бодлер виявляє себе як тонкий знавець живопису і стає одним із головних літературних і художніх критиків свого часу.

Революційні події Франції 1848 року, безумовно, не могли пройти повз поета: протести були суголосні його бунтівному характеру: Бодлер бере активну участь у боротьбі на барикадах. Сам поет згадував про це так: «*Моє сп'яніння в 1848 р. Якої природи було це сп'яніння? Жага помсти. Природне задоволення від руйнування*». Його відчуття

змінювалися лише 1851 року, після державного перевороту, що призвів до ліквідації республіканської форми правління й поновлення імперії у країні.

У цей період поет занотує в щоденнику: «У кожній людині є два одночасні прагнення, одне спрямоване до Бога, одне до Сатани. Поклик Бога, або духовність, — це прагнення внутрішнього піднесення, поклик Сатани, або тваринність, — це насолода від власного падіння». Його настрої та думки втілюються у віршах і критичних роботах.

Бодлер переживає гостру духовну кризу. «Від цього духу активності, який штовхає мене то до доброго, то до злого, не залишилося нічого, крім апатії, похмурості, нудьги», — зазначає він.

У творах, написаних у 1852–1856 роках, поет доводить, що завдання мистецтва — перемагати зло, яке панує у світі. «Зло творять без докладання зусиль, природно, закономірно; тоді як добро завжди є плодом певного вміння», — пише Бодлер в есеї «Художник сучасного життя». Його естетичною програмою стає «вибудовування краси зі зла».

Немає значення, чи з пекла ти, чи з раю,
Красо, чудовисько велике, як удав,
Якщо Безмежність ти показуєш безкраю,
Яку я так любив, дарма що не спізнав.

(вірш «Маска», переклад із французької
Всеволода Ткаченка)

Естетичні й світоглядні позиції поета своє найбільше втілення знайшли в головному його творі — збірці «Квіти зла». Видана 1857 року, вона ввібрала твори, написані в період з 1840 по 1857 рік. Так, у вірші «Гімн красі» поет проголошує:

Красо! Чи з неба ти, чи з темної безодні,
В твоєму погляді — покара і вина,
Безумні злочини й діяння благородні;
Захмелюєш серця, подібно до вина.

...

Немає значення, чи з пекла ти, чи з раю,
Потворно вибредна, страхітлива й свята,
Як до безмежностей, що я про них не знаю,
Але жадаю їх, відчиниш ти врата!

Переклад із французької Дмитра Павличка

Збірка поета, за свідченнями сучасників, стала справжньою «динамітною бомбою, яка впала на буржуазне суспільство». Проти Бодлера, як і за півроку до того проти Флобера, було порушено судову справу. Його звинуватили в зайвій відвертості й аморальності. Проте резонанс навколо збірки був такий великий, що Бодлер одразу став відомим. 1861 року вийшло друге видання збірки. Проте спроби здійснити третє видання книжки були невдалими й через суспільний резонанс наштотувалися на відмову від видавництва.

Шарля Бодлера не стало 31 серпня 1867 року, але ще 82 роки після того його засуджені твори залишалися забороненими у Франції...

Він умів перетворювати страждання на мистецтво... Якимось він зазначив, що «*один з чудових привілеїв Мистецтва полягає в тому, що жахливе може стати прекрасним, що ритмований біль може наповнювати спокійною радістю*». Цього принципу він дотримувався все своє життя... Переконайтеся в цьому ви зможете, відкривши для себе поезію Шарля Бодлера.

1. Поясніть, чому стаття має таку назву.
2. Розкрийте, як ви розумієте обраний епіграф до статті про поета.
3. У чому полягає своєрідність естетичних поглядів Шарля Бодлера?
4. Підготуйте повідомлення про життя й творчість поета.

У творчій майстерні письменника

ПРО ЗБІРКУ «КВІТИ ЗЛА»

Задум збірки «Квіти зла» виник у поета ще в середині 1840-х років. У листі до нотаріуса за рік до смерті Бодлер написав: «*...у цю жорстоку книгу я вклав усе своє серце, всю свою ніжність, усю свою віру (вивернуту), усю свою ненависть*». У листі до матері поет так пояснював свій задум: «*Ви знаєте, що я завжди вважав, що література і мистецтво йдуть своєю дорогою, маючи інші, ніж мораль, цілі, і що краса задуму і стилю цілком задовольняє мене сама по собі. Але ця книжка, назва якої «Квіти зла», досить красномовно сповнена, як Ви побачите, холодної і похмурої краси. Написана вона з люттю і терпінням*».

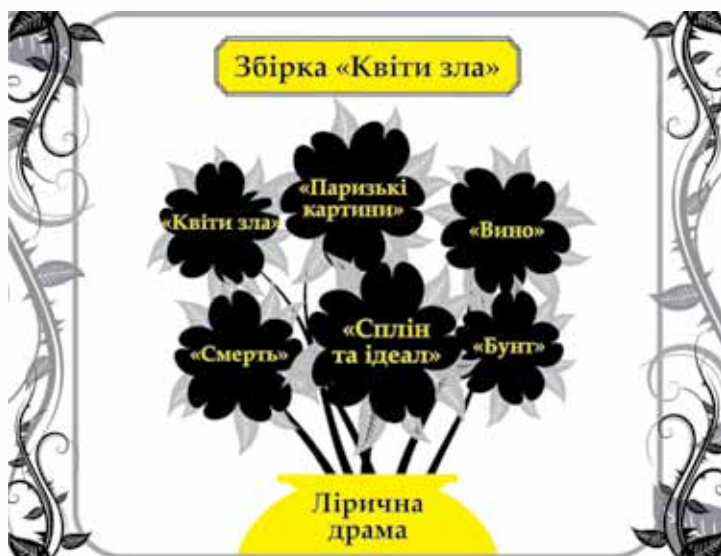
Поет присвятив її своєму вчителю і другу **Теофілю Готьє**: «*Бездоганному поетові, досконалому чудотворцеві французької літератури, моему дорогому і шановному вчителю і другу Теофілю Готьє з найглибшою відданістю присвячую ці хворобливі квіти. Ш. Б.*».

Проте одразу після того як збірка була видана 1857 року, навколо неї розгорівся справжній скандал. Проти видавця й автора було розпочато карну справу за блюзнірство і непристойність. Поета звинувачували за нехтування законів суспільної моралі.

20 серпня 1857 року відбулося засідання суду. У своїй промові прокурор зазначив: «*...хворобливе прагнення зображати все, описувати все, розповідати про все так, неначе поняття суспільної моралі відсутнє взагалі й цієї моралі ніколи не існувало*». Суддя прийняв рішення, що в образі релігії провина Бодлера не доведена, але своїми віршами він наніс шкоди громадській моралі та добросовісності. Бодлера засудили до 300 франків штрафу й зобов'язали вилучити зі збірки шість творів.

1861 року вийшло друге видання збірки, до якого увійшли тридцять нових творів. Також Бодлер змінив зміст книжки, розподіливши його на шість розділів. У такий спосіб книга стала своєрідною автобіографією поета.

Збірка має посвяту, вступ і складається із шести циклів, об'єднаних за проблемно-тематичним принципом («Сплін та ідеал», «Паризькі картини», «Вино», «Квіти зла», «Бунт» і «Смерть»), і є справжньою ліричною драмою, у якій ідеалові протиставлена не сама дійсність, а сплін — важкий хворобливий душевний стан поета, якому притаманні скептицизм, зневіра й туга. Друг поета д'Орвіллі сказав про композицію збірки, що це «*таємна архітектура, план, розрахований мудрим і вольовим поетом. Це не стільки вірші, скільки поетичне творіння найсуворішої єдності. З погляду мистецтва та естетичного враження вони програли б, якби не були прочитані в тій послідовності, як їх розташував автор.*

Найбільший розділ збірки — «Сплін та ідеал». В однойменному вірші, який відкриває цей розділ, Бодлер пояснює, що сплін — це «*найзліше Страховидло*», яке «*ні повзати не вміє, ні ревти*», це «*хандра, що бачить плахи й страсти*». Навіть у віршах, де поет справді милується красою пейзажу, він не може позбутися відчуття «темного змісту речей» — «широкого і чорного небуття». Ліричний герой збірки наче зазирає в таємничу безодню людської душі.

Вилучені судом твори зі збірки «Квіти зла» були опубліковані в Бельгії 1866 року, у Франції вони побачили світ лише 1949 року.

ВІДПОВІДНОСТІ

Природа — храм живий, де зронюють колони
Бентежні стогони і неясні слова.
Там символів ліси густі, немов трава,
Крізь них людина йде і в них людина тоне.

Всі барви й кольори, всі аромати й тони
Зливаються в могуть єдиного єства.
Їх зрівноважують співмірність і права,
Взаємного зв'язку невидимі закони.

Є свіжі запахи, немов дітей тіла,
Є ніжні, як гобой, звияжні, молодечі,
Розпусні, щедрі, злі, липучі, як смола,
Як ладан і бензой, як амбра й мушмула,
Що опановують усі безмежні речі;
В них — захват розуму, в них відчуттям — хвала.

Переклад із французької Дмитра Павличка

ЧИТАЄМО, РОЗМІРКОВУЄМО, ОБГОВОРЮЄМО...

1. Поділіться своїми враженнями від цього твору.
2. Простежте, як розкриваються у творі відносини людини і природи.
3. Як ви розумієте назву твору? Про які відповідності йдеться?
4. У яких рядках міститься основний пафос твору? Доведіть свою думку.
5. Прокоментуйте висловлювання дослідника творчості Бодлера Гастона Башляра про те, що «у двох єдностях — темної ночі та ясного дня — виявляється одвічна подвійність добра і зла. Усе, що є широкого, неоднозначного в темряві ночі і ясному дні, не дає змоги зупинитися або тільки на темряві, або тільки на світлі».
6. Проаналізуйте жанрові особливості твору.
7. Поміркуйте, чому цей твір став «маніфестом символізму».
8. У Дмитра Павличка є ще один варіант перекладу початку цього твору:

*Природа — храм живий, де символів ліси
Спостерігають нас і наші всі маршрути;
Ми в ньому ходимо, й не раз вдається чути
Підмурків та колон неясні голоси.*

Поміркуйте, чому перекладач змінює текст. Який з варіантів, на вашу думку, чіткіше увиразнює взаємозалежність усього у світі? Свою відповідь аргументуйте.

9. Доберіть музичний супровід до твору й підготуйтеся до його мелодекламації у класі.

У творчій майстерні письменника

ПРО ОСОБЛИВОСТІ ПОЕТИКИ ШАРЛЯ БОДЛЕРА

«Квіти зла», безумовно, епохальне явище французької та європейської поезії XIX століття, синтез її здобутків і водночас торування шляхів її подальшого розвитку. [...]

За своїм переважним змістом збірка «Квіти зла» й передусім її центральний цикл «Сплін та ідеал» — це лірична драма, де ідеалові безпосередньо протистоїть не сама дійсність, а «сплін» — важкий, хворобливий душевний стан, породжений цією дійсністю. [...]

Домінантами, які організують образно-поетичну структуру збірки, виступають такі характерні для романтизму засоби, як контраст і символіка. Протилежності доводяться до крайньої різкості, до поляризації, і в цій поляризації набирають остаточної смислової і художньої вираз-

8. Ознайомтеся з інформацією, поданою в рубриці «У творчій майстерні письменника», й на прикладі вірша «Альбатрос» проаналізуйте особливості поетики Бодлера.
9. Самостійно знайдіть інші переклади цього твору. Порівняйте їх. Який з них вам більше імпонує й чому?
10. Проаналізуйте своєрідність кожного з перекладів твору. Спробуйте змоделювати дії перекладачів та пояснити їхній вибір художніх засобів у створенні образів.
11. Якщо ви володієте французькою мовою, самостійно знайдіть і прочитайте твір в оригіналі й зіставте його з перекладами. Який переклад, на вашу думку, найбільше наближений до оригіналу? Свою відповідь обґрунтуйте.
12. Проаналізуйте хмару слів, подану на попередній сторінці. Які слова й чому в ній домінують? Спробуйте створити свою хмару слів на тему вірша «Альбатрос».

ВЕЧОРОВА ГАРМОНІЯ

Вечірній час прийшов. На кожній стебеліні
вже квіти куряться, немов кадильний дим;
і звуки, й пахощі в повітрі голубім;
меланхолійний вальс, кружіння й млості дивні.

Вже квіти куряться, немов кадильний дим;
ридає скрипка десь, як серце в самотині;
меланхолійний вальс, кружіння й млості дивні;
сумна краса небес в спокої віковім.

Ридає скрипка десь, як серце в самотині,
зненавидівши те, що чорним звуть нічим;
сумна краса небес в спокої віковім,
пірнуло сонце в кров, що застигає в сині...

Зненавидівши те, що чорним звуть нічим,
шукає серце втіх в минулій світлій днині.
Пірнуло сонце в кров, що застигає в сині,
а слід горить в мені потиром золотим.

Переклад із французької Михайла Драй-Хмари

ЧИТАЄМО, РОЗМІРКОВУЄМО, ОБГОВОРЮЄМО...

1. Чи сподобався вам вірш? Поясніть свою відповідь.
2. Які почуття навіює вам «Вечорова гармонія»?
3. Розкажіть, які кольори ви «побачили», читаючи цей твір?
4. Проаналізуйте, за допомогою яких образів створюється картина «гармонії вечора».
5. Поміркуйте, яку роль виконують повтори у творі.
6. Простежте, як створюється «музика» цього вірша.
7. Підготуйтеся до виразного читання поезії.

До таємниць мистецтва слова

ПОНЯТТЯ ПРО СУГЕСТІЮ

Читаючи вірш «Вечорова гармонія» Ш. Бодлера, мабуть, ви відчули, що слово поета народжує у вашій уяві певні картини й образи, асоціації та настрої. Якщо ж проаналізувати, як поет досягає такого впливу, то можна побачити, що він створюється не стільки завдяки предметному значенню слова, скільки своїми інтонаційними відтінками, певному «ореолу», який навіює, підказує читачу ті чи інші настрої. Така художня особливість твору називається *сугестією*.

Сугестія звернена до емоційної сфери, до підсвідомості, вона навіює читачеві думки й переживання письменника. Французький поет Жан Мореас наголошував: «Сугестія — це мова відповідностей, спорідненості душі і природи, вона не прагне передати образ поета, а досягає глибини його ества...».

Як зазначає сучасна дослідниця Віолетта Федотова, «сугестивне слово породжує якийсь “стереофонічний” ефект сприйняття, при якому емоція / образ виникає в результаті взаємозв'язку зорових, слухових, кінестетичних асоціацій».

Отже, *сугестія* (від лат. *suggestio*, від *suggero* — навчаю, навіюю) — художня особливість творів мистецтва, що базується на додаткових смислових натяках, передчуваннях.

1. Поясніть, як ви зрозуміли, що таке сугестія.
2. На прикладі вірша «Вечорова гармонія» розкрийте, що таке сугестія.
3. Наведіть приклади сугестивного слова у творах української і зарубіжної літератури.

Читачеві XXI століття

У сучасному світі все більшої популярності набуває *аніме* (японська анімація) і різновид коміксу — *японська манга*. Цікаво, що 2009 року світ побачила манга «Квіти зла» — «Аки по Напа» (японською 悪の華) автора Сюдзо Осими. А в 2013 році на екрани вийшло однойменне аніме режисера Хіроші Нагахама. У центрі цих творів хлопець Такао Касуге, який живе в містечку серед гір, ходить до школи, закохується у свою однокласницю й активно студіює свою найулюбленішу книжку — бодлерівські «Квіти зла».

Манга «Квіти зла»

Творчість Шарля Бодлера знайшла своє відображення і в українській літературі. Своє бачення цього французького поета можна знайти в спогадах і листах **Івана Франка**, **Лесі Українки**, **Василя Стефаника**. Так, україно-американський художник, мистецтвознавець, поет, перекладач **Святослав Гординський** у своєму дослідженні «Франкові «Квіти зла»» аналізує спорідненість творчості Івана Франка і Шарля Бодлера. Зокрема, відому збірку Каменяра «Зів'яле листя» він називає «Франковими "Квітами зла"». Є в С. Гординського й вірш «Бодлер», рядки якого образно характеризують французького поета:

І він, підвівши зір з-під хмурого чола,
Пірнав у вічний вир людських несупокоїв
В'язати китиці з кошмарних квітів зла.

Життя і творчість Бодлера не залишила байдужим і **Максима Рильського**. Український поет присвятив французькому митцю вірш, який так і назвав — «**Бодлер**».

Поетичне слово Бодлера українському читачеві в різні часи відкривали такі майстерні поети й перекладачі, як **Павло Грабовський**, **Михайло Драй-Хмара**, **Микола Зеров**, **Василь Щурат**, **Микола Вороний**, **Микола Терещенко**, **Дмитро Павличко**, **Іван Драч** та інші.

ЗІ СКАРБНИЦІ ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНОЇ ДУМКИ

Бодлер... Цей король поетів, справжній бог.

Артюр Рембо, французький поет

«Квіти зла» — краща квітка в поетичному вінку Бодлера. У ньому прозвучала його оригінальна нота, і він довів, що можна і після незліченної кількості віршованих томів, які, здається, вичерпують найрізноманітніші теми, висунути на світ щось нове і несподіване...

Теоділь Готьє, французький поет і літературний критик

«Квіти зла» Шарля Бодлера — це квіти, що виростили в нашій суперечливій душі на ґрунті жорстокого ХХ століття.

Олександр Олесь, український поет

З Бодлером французька нація, нарешті, вийшла за межі нації. Вона змусила світ читати себе: вона постала, як сучасна; вона запліднила численні уми.

Поль Валері, французький поет і філософ

У творчості Бодлера [...] схрестилися магістральні шляхи європейської поезії ХІХ – початку ХХ століття, здійснився високий синтез поетичних здобутків першої половини й середини минулого сторіччя, намітилися перспективи й колізії її подальшого руху.

Дмитро Наливайко, український літературознавець

Підсумовуємо вивчене

1. Прокоментуйте висловлювання французького поета та літературного критика Теофіля Готье: «Бодлер був натурою тонкою, складною, резонуючою, парадоксальною».
2. На конкретних прикладах проілюструйте, як у творчості Ш. Бодлера поєдналися риси романтизму та символізму.
3. Поясніть, як ви розумієте думку українського літературознавця Дмитра Наливайка про те, що Бодлер «зазирнув у незнані безодні людського відчаю й душевного мороку, дійшовши до тієї крайньої межі, за якою мистецтво вже перестає бути мистецтвом». Чи можете ви погодитися з цим твердженням? Аргументуйте свою відповідь.
4. Розкажіть, що вам відомо про історію створення збірки «Квіти зла».
5. Дослідник Михайло Свердлов звертає увагу на взаємозв'язки поеми Данте «Божественна комедія» та книжки «Квіти зла». Так, і перша назва збірки Бодлера «Лімби», і кількість творів, що містила перша редакція книжки, вказують на аналогії до поеми Данте. Проведіть самостійне дослідження та підготуйте повідомлення «Бодлер і Данте». Про його результати розкажіть у класі.
6. Поясніть, що таке сугестія. Наведіть приклади сугестії із творів Ш. Бодлера.
7. Прокоментуйте висловлювання, наведені в рубриці «Зі скарбниці літературно-критичної думки». Оберіть одне із тверджень науковців, яке ви підтримуєте, і проілюструйте його прикладами з життя й творчості Ш. Бодлера.
8. Розкажіть про вплив Бодлера на розвиток різних видів мистецтв.
9. Підготуйте повідомлення про українські стежини життя та творчості Бодлера.
10. Популярний британський актор, виконавець головної ролі у відомому серіалі «Сутінки» Роберт Паттінсон своєю найулюбленішою книжкою вважає «Квіти зла» Бодлера. А ви підтримуєте цього актора?
11. Підготуйте мультимедійну презентацію на тему «Бодлер і сучасне мистецтво».
12. Проведіть власне дослідження «Шарль Бодлер і Едгар По». Про результати розкажіть у класі.
13. Якщо ви захоплюєтеся мистецтвом аніме, це завдання для вас. Прочитайте інформацію про манги, присвячені збірці «Квіти зла», у рубриці «Читачеві XXI століття». Обговоріть з однокласниками проблемне питання: «Що може приваблювати сучасних молодих людей у поезії Бодлера?».
14. Роздивіться дудл до 192-го дня народження поета. Запропонуйте свій варіант заставки для Google, присвяченої Шарлю Бодлеру.

Поезія французького символізму: витоки і відкриття

Поезія є ... низкою символів, які постали перед розумом, щоб він міг осягнути небачене.

Теодор Жюффра, французький філософ

ПРО ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ СИМВОЛІЗМУ ЯК ЛІТЕРАТУРНОЇ ТЕЧІЇ

Символічне розуміння світу було властиве людині ще з глибокої давнини. Зокрема давньогрецький філософ Платон розвинув думку про існування двох світів — *світу ідей* (небесного, піднесеного, суб'єктивного) і *світу матерії* (земного, реального, об'єктивного). І первинним, на думку Платона, є саме світ ідей.

У мистецтві поєднати ці два світи — світ зовнішній зі світом мрій та ідеалів — покликаний був **символ** (від грец. — «умовний знак») — певний знак, що опосередковано виражає сутність якого-небудь явища і має філософське узагальнення.

У розвиток теорії символу зробили вагомий внесок німецькі романтики, показавши його багатозначність і здатність втілювати «загальну ідею». Німецький романтизм і французька романтична лірика середини XIX ст., зокрема поезія Шарля Бодлера, підготували перехід до якісно нової естетичної системи — **символізму**. Проте вона не стала простим продовженням романтичних традицій. Для символістів розчарування в ідеалах було значно глибшим, і, щоб його висловити, вони, на відміну від романтиків, зверталися до буденних, звичних явищ життя, але наділяли їх потаємним змістом.

Символізм став однією із важливих течій модернізму, що сформувалася у французькій поезії 70–80 років XIX століття і розвивалася до початку XX століття, справивши величезний вплив на всю світову літературу.

Символізм — одна із течій модернізму, в основі естетичної системи якої — символ, що відтворює певне явище, конкретний художній образ наповнює багатозначністю.

Термін «символізм» запропонував французький поет **Жан Мореас** (1856–1910). У статті «*Літературний маніфест. Символізм*» він стверджував: «*Назва, яку ми пропонуємо, — символізм — єдина, що придатна для нової школи, лише вона передає без викривлення творчий дух сучасного мистецтва*», найголовнішою ознакою якого є «*прихована близькість до первісних ідей*».

Отже, символізм через багатозначність художнього слова був орієнтований на встановлення глибинних зв'язків усього у світі. «*Verséim — лише галерея символів*», — зазначав французький філософ **Теодор-Симон Жуффруа**.

Символізм активно засвоїв і творчо використовував здобутки імпресіонізму, зокрема їх основний стильовий прийом — зображення не самого предмета, а враження від нього.

Символісти вважали, що митець має створювати не предмет, а ефект, який той викликає, оспівуючи свої почуття і враження, оскільки сутність предмета, на їхню думку, можна пізнати не розумом, а за допомогою інтуїції, натяку й осяяння. «*Бачити, відчувати, виражати — у цьому все мистецтво*», — стверджували літератори-імпресіоністи брати **Едмон і Жуль Гонкури**. «*Істинне завдання митця — малювати не річ, а враження, яке вона справляє, не називати предмет, а натякнути на нього*», — підтримував їх поет-символіст **Стефан Малларме**. «*Геть логічну зрозумілість вірша, нехай живе загадковий зміст звуків*» — стає гаслом символістів. Використання імпресіоністської техніки сприяло збагаченню творів символістів неповторними гамами тонів і напівтонів, відтінків і напіввідтінків. Російський поет **Борис Пастернак** так пояснював причини цього естетичного явища: «*Вони писали мазками і крапками, натяками і напівтонами не тому, що так їм хотілося і що вони були символістами. Символістом була дійсність, яка вся була в переходах і бродінні, уся скоріше щось означала, ніж становила, і скоріше була симптомом і знаменням, ніж задовольняла. Усе зсунулося і перемішалось, старе й нове, церква, село, місто і народність*».

Символізм будувався на сформульованій Шарлем Бодлером «системі відповідностей», за якою всі предмети і явища, усі відчуття і почуття взаємопов'язані між собою і створюють певну цілість; відповідно і завданням митця стає побачити ці зв'язки і показати таємничу залежність усіх елементів світу.

З ІСТОРІЇ ФРАНЦУЗЬКОГО СИМВОЛІЗМУ

У 1880–1890-х роках у Франції з'являються послідовники Бодлера — поети-символісти, найвідоміші з яких — **Поль Верлен, Артюр Рембо і Стефан Малларме**. Попри всю несхожість між собою і те, що самі вони не вважали себе символістами, їх об'єднувало прагнення інтуїтивного пізнання світу через символ, відсунення на другий план конкретного змісту художнього твору, а також безумовна музичальність і поетичність слова.

Історію французького символізму поділяють на **три етапи**.

- ❖ **Перший етап (1870–1880-ті роки XIX ст.) — період становлення.** Цей період символізму пов'язаний з літературним салоном для молодих поетів, який започаткував С. Малларме. На так званих «вівторках Малларме» поети шукали засоби розкриття «цілісних емоцій» та навіювання настроїв у віршах. У 1886 році виходить друком стаття Ж. Мореаса «*Літературний маніфест. Символізм*», у якій сформульовані головні теоретичні засади цієї нової мистецької течії, зокрема обґрунтовується теорія двох світів, за якою краса — це істина і форма

Бога, а сам поет — божество, оскільки він інтуїтивно відчуває шлях до істини і створює свій художній світ.

Цей період французького символізму знайшов своє відображення у творчості **Поля Верлена, Артюра Рембо, Стефана Малларме** та інших ліриків Франції.

- ❖ **Під час другого етапу (1880–1890-ті роки XIX ст.)** символізм продовжує активно розвиватися. У своїх творах **Стефан Малларме, Еміль Верхарн, Моріс Метерлінк** та інші митці, створюючи індивідуальну метамову, намагалися досягти гармонії, розкрити символічні зв'язки між словами, поєднати зміст зі звуком і ритмом.
- ❖ **У третій період (кінець XIX – початок XX ст.)** відбувається спад символізму. Хоча у цей час продовжують створювати свої вірші такі поети-символісти, як **Поль Валері, Анрі де Ренє** та інші, але естетика символістів уже не задовольняла письменників, які шукали нових форм. Символістський рух у Франції поступово згасає.

ЛІТЕРАТУРНІ ЗНАХІДКИ ФРАНЦУЗЬКОГО СИМВОЛІЗМУ

Французький символізм залишив світовій літературі свої неповторні художні відкриття. Говорячи про особливості французького символізму, слід зазначити, що митці, проголосивши існування кількох світів: реального (об'єктивного), духовного (суб'єктивного) та ідеального (світу вічних ідей), спрямували свої твори на пошук вічної Ідеї, Краси та Гармонії.

Вони розширювали тематику своїх творів. Уперше у повний голос заявляє про себе сучасне місто-мегаполіс. Російський поет, перекладач І. Анєнський це явище прокоментував так: *«Символізм у поезії — дитя міста. [...] Символам просторо грати серед прямих кам'яних ліній, серед галасу вулиць, серед чаклунства газових ліхтарів і місячних декорацій»*.

Одним із найважливіших естетичних принципів французької поезії символістів була **сугестія**. Французькі поети започаткували створення

таких образів і символів, які навіювали певні настрої, асоціації та аналогії читачам. Не виказуючи своїх думок і почуттів безпосередньо, вони надавали читачам можливість самим «домислити і завершити написане».

Серед стильових особливостей символізму слід звернути увагу також на прагнення створити нову поетичну мову, для якої характерний синтез слова і музики, змісту і ритму, слова і кольору, а також певна абстрактність у відтворенні символів, широке використання контрасту і антитези. Французькі символісти особливу увагу приділяли музиці вірша, активно використовували звукопис у своїх творах. «Поезія — це водночас Слово і Музика. Словом вона говорить і міркує, Музикою співає і мріє», — стверджував поет Стюарт Мервіль.

Переконатися у правильності цих слів ви зможете, відкривши для себе поезію французьких символістів.

1. Доберіть асоціації до слова «символізм» і запишіть їх у зошит.
2. За допомогою інформаційного плаката розкрийте поняття «символізм» як літературна течія модернізму.

3. Як ви розумієте твердження українського літературознавця Дмитра Наливайка про те, що «крізь символізм пролягали магістральні лінії руху європейської поезії»?
4. Прокоментуйте інформаційний плакат (див. с. 185), присвячений французькому символізму.
5. На прикладі уже відомих вам творів Ш. Бодлера проілюструйте літературні знахідки французького символізму.
6. Розкажіть про взаємодію символізму й імпресіонізму в літературі.
7. Підготуйте повідомлення про вплив французького символізму на розвиток української літератури.

Поетія французького символізму вплинула і на розвиток української літератури, але український символізм мав свою особливість. Так, обстоючи право митця на свободу, українські символісти не відмовлялися від громадських обов'язків літератури. Зокрема, відомий український дослідник Іван Дзюба зазначав, що для українського символізму характерне *«більше відгуків на життя; він небайдужий до ідеї національного визволення»*.

Так, у символістичних творах **Миколи Вороного**, **Олександра Олеся**, **Дмитра Загула**, **Павла Тичини** (раннього), **Спиридона Черкасенка** та інших органічно поєднувалися принципи Краси і Правди, абстрактні символи з реальними враженнями. *«Любов (у широкому значенні). Краса і шукання правди (світла, знання, початку чи «Бога» — це сфера символічної поезії, вона найкраще про це може оповісти»*, — наголошував Микола Вороний. Українські митці збагачували світову скарбницю символізму особливою милозвучністю, фольклорними елементами.

Поль Марі Верлен Paul Marie Verlaine

(1844–1896)

Моя душа — мов бриг, що поміж хвиль і криг
Щомиті жде кінця в безжалній круговерті.

Поль Верлен

ГЕНІЙ СМУТКУ Й БЕЗНАДІЇ

Долю одного із найвидатніших французьких ліриків **Поля Марі Верлена** аж ніяк не назвеш щасливою. У його житті було все: спроба добropорядного сімейного життя і безпритульність, слава справжнього «короля поетів» і злидарювання, роки ув'язнення і щире каяття, трагічна дружба і пошуки Бога...

1896 року, перебуваючи у злиднях, поет помер в одній із паризьких лікарень. В одному із автобіографічних віршів він писав:

Чи гість із давніх я століть,
Чи із доби, яка ще буде, —
Але благаю, добрі люди!
За мене Господа моліть!

Переклад із французької *Максима Рильського*

Як людина пристрасна й імпульсивна, Верлен часто плутався в суперечностях власної долі й характеру, згинаючись під тягарем життєвих обставин. Відкриємо деякі таємниці цієї загадкової особистості на ім'я Поль Верлен...

30 березня 1844 року в провінційному французькому містечку Меці в родині офіцера народився майбутній видатний ліричний поет Франції — Поль Верлен. Коли йому виповнилося 7 років, родина переїхала до Парижа, де і минули шкільні роки Поля.

Свої перші вірші Верлен почав писати ще під час навчання у ліцеї, а перший його сонет «Пан Прюдом» був надрукований, коли поету було лише 19 років. На становлення Верлена як поета суттєво вплинув Шарль Бодлер, а його рядки з «Альбатроса» «Поет подібний теж до владаря блакиті» стали пророчими для Верлена.

1866 р. Верлен надрукував кілька своїх віршів у колективній збірці «Сучасний Парнас» і приєднався до мистецького угруповання «парнасців»; вони намагалися створити об'єктивну поезію, метою якої була Краса. Головний критерій прекрасного, на думку «парнасців», — це насамперед бездоганність форми.

Вплив естетики «парнасців» відчувається у першій самостійній збірці поета «*Сатурнічні пісні*» (1866). Проте поезії цієї збірки розкривають певні риси самобутнього верленівського стилю: меланхолічність інтонації, здатність передати найпотаємніші порухи душі, її «музику». Збірка присвячена тим, хто народився під знаком Сатурна, усім, «*хто нещасливий на землі, кого тривожить бентежна уява, хто приречений на земні, а можливо, і на віковічні страждання*». Саме таким бачив поет себе й свого читача, сподіваючись на його співчуття. Один із найвідоміших творів із цієї збірки — «*Осіньна пісня*».

1868 року Верлен власним коштом видає ще одну збірку поезій «*Вишукані свята*». У ній поет звертається до притаманного «парнасцям» прийому створення пейзажу, в основі якого лежать не враження від живої природи, а її відображення у живопису. У цей час Верлена захоплюють картини таких французьких живописців, як **Антуан Ватто**, **Жан-Оноре Фрагонар**, **Жан-Батист Грез** та інші. Проте поет створює не просто замальовки природи, а своєрідні «пейзажі душі». Так формується властива Верлену манера — показати найтонші відтінки стану душі ліричного героя:

У вас душа — то краєвид тонкий,
Де маски — тіней зграя чудернацька, —
На лютю грають і ведуть танки,
Та сум їх опановує знацька.

Переклад із французької *Григорія Кочура*

1870 року двадцятишестирічний поет одружився на чарівній шістнадцятилітній Матильді Моте. Перед одруженням він присвячує коханій збірку полум'яних віршів під назвою «*Добра пісня*» (1870). Книжка вийшла у світ за два місяці до вінчання і стала весільним подарунком нареченій. Поет був сповнений віри у щасливе майбутнє життя.

Поль Верлен.
Артур Рембо

Але після його знайомства наступного року з молодим і перспективним поетом Артуром Рембо родинні стосунки Верлена перетворюються на справжню драму. Цинізм цього юного генія підштовхує Верлена до розриву з дружиною. Він залишає її з тримісячним сином на руках і разом з Рембо вирушає у мандри до Бельгії, Англії, а потім знову до Бельгії. Вони живуть випадковими заробітками, знаходять притулок у нічліжках, часто потрапляють до лікарень. Але водночас саме завдяки Рембо Верлен зміг повною мірою розкрити своє ліричне дарування, знайти власні поетичні теми й інтонації. Два спільно проведених роки стали

найбільш плідними у творчій біографії поета.

За цей час між ними відбувається кілька сварок і примирень, аж поки це не призвело до трагічного фіналу: в липні 1873 року в пориві палкої суперечки Верлен стріляє в Рембо з револьвера й ранить його в руку. Верлена заарештовують, а згодом засуджують до двох років ув'язнення.

1874 року побачила світ найвідоміша збірка Верлена *«Романси без слів»*, виданням якої він керує уже із в'язниці. Тут все сказано музикою вірша. Вона нагадує ліричний щоденник, де поет малює картини своїх подорожей — поневірянь Бельгією та Англією — і згадує минуле:

Душа, душа моя страждала,
Любов, любов її терзала.

Та я утіхи не знайшов,
Хоч кинув я свою любов,

Переклад із французької Миколи Лукаша

У 1875–1877 роках Верлен живе переважно в Англії, багато працює.

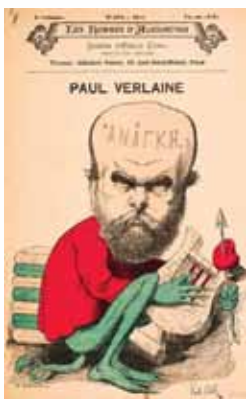
Тюрма змінила поета. Він стає іншою людиною після того, як в момент глибокої душевної кризи звертається до Бога. Він шкодує про розрив з дружиною, кається, тужить за їхнім колишнім сімейним щастям і знову кається. Вірші, написані у цей час, складуть його нову збірку *«Мудрість»* (1881), у якій найповніше віддзеркалилися духовні пошуки поета, втілився його душевний досвід. Верлен, який постійно порушував християнські заповіді, усією душею звертається до Бога. Тому *«Мудрість»* стала своєрідною книгою молитов і пророцтв, в якій розкривається шлях до віри і порятунку його загубленої душі.

Душе моя убога,
Відкіль цей тужний біль
І смертна ця тривога,

Коли жада зусиль
Від тебе доля строга?

Переклад із французької Миколи Лукаша

Але каяття тривало недовго. Він поїде до провінції, працюватиме скромним учителем французької мови, потім вирушить до Англії, повернеться до Франції, встигне ще раз потрапити до в'язниці за скандальну сварку. Він знову і грішить, і кається...

Карикатура на Поля Верлена

1882 року Верлен публікує вірш *«Поетичне мистецтво»*, у якому ніби подає теоретичне обґрунтування особливостей своїх поезій. Цей вірш був сприйнятий молодими поетами-символістами як справжній маніфест, хоча сам Верлен застерігав своїх послідовників від буквального наслідування своїх настанов. У тому ж році виходить збірка статей *«Прокляті поети»* (1882), де він подає цикл нарисів про шістьох поетів, зокрема Артюра Рембо, Стефана Малларме і себе. *«Прокляті поети»*, вважає Верлен, були носіями *«нещасного світосприйняття»*. Слід зазначити, що ця назва швидко стала прозивною. У цій праці Верлен дав вичерпну характеристику поетам-символістам. Успіх книжки викликав цікавість публіки і до самого Верлена — поет отримав

змогу видавати свої твори й одержувати за них гроші.

Останні роки життя за станом здоров'я Верлен багато часу змушений проводити у лікарнях...

Літературна молодь Франції визнає Верлена *«королем поетів»*, а він буде остаточно зубожіти, і врешті-решт стане справжнім безхатьком, людиною вулиць, кав'ярень і нетрів.

Нові падіння знайшли втілення у нових відвертих віршах. Так з'являється збірка віршів *«Паралельно»* (1889). Сама назва видання символічна, адже Верлен, як ніхто, відчував у своїй душі паралельно і добро, і зло. Він щиросердно грішив і каюся, каюся і грішив...

Ненависть, Зависть і Нужда —
Всі добрі гончі! Мов орда
На мене суне... Це триває

Не день, не місяць і не рік.
На згубу хтось мене прирік —
П'ю горе, лихом запиваю.

Переклад з французької Миколи Лукаша

У його творчості щиро і повно віддзеркалилося гостре відчуття трагізму життя, почуття розчарованості і безвиході, оті «сутінкові» настрої кінця століття, що панували у суспільстві. Невипадково ще за життя він одержав титул *«поета суму і безнадії»*.

Французький письменник і літературний критик Анатоль Франс сказав про Верлена так: *«Не можна підходити до цього поета з тією самою міркою, з якою підходять до людей розсудливих. Він володів правами, яких у нас немає»*.

Отож, не будемо і ми копірситися в життєвих перипетіях Поля Верлена, а краще вчитаймося у його твори...

1. Які факти біографії Поля Верлена справили на вас особливе враження і чому?
2. Як ви можете прокоментувати слова самого поета: *«Моя душа народилася для жахливих катастроф»*? Чи можна вважати їх пророчими і чому?

3. Поясніть назву цієї статті й епіграф до неї.
4. Чи можете ви погодитися з думкою Анатолія Франса про Поля Верлена? Аргументуйте свою позицію.

ОСІННЯ ПІСНЯ

Неголосні
Млосні пісні
Струн осінніх
Серце тобі
Топлять в журбі,
В голосіннях.
Блідну, коли
Чую з імлі —
Б'є годинник:
Линуть думки
В давні роки
Мрій дитинних.
Вийду надвір —
Вихровий вир
В полі млистім
Крутить, жене,
Носить мене
З жовклим листям.

Переклад
із французької
Григорія Кочура

ОСІННЯ ПІСНЯ

Ячать хлипки,
Хрипки скрипки
Листопада...
Їх тужний хлип
У серця глиб
Просто пада.
Від їх плачу
Я весь тремчу
І ридаю,
Як дні ясні,
Немов у сні,
Пригадаю.
Кудись іду
У даль бліду,
З гір в долину,
Мов жовклий лист
Під вітру свист —
В безвість лину.

Переклад
із французької
Миколи Лукаша

ЧИТАЄМО, РОЗМІРКОВУЄМО, ОБГОВОРЮЄМО...

1. Які образи і картини виникають у вашій уяві під час читання «Осінньої пісні»?
2. У чому полягає особливість пейзажної замальовки, створеної Полем Верленом? Аргументуйте свою відповідь.
3. Прочитайте вголос обидва варіанти перекладу твору. Який звуковий ряд домінує в кожному із перекладів?
4. Ознайомтеся з матеріалами рубрики «У творчій майстерні письменника», поданій на наступних сторінках підручника і в електронному додатку. На конкретних прикладах розкрийте, у чому полягають особливості перекладацьких рішень Григорія Кочура і Миколи Лукаша.
5. Дослідіть, які художні засоби використовують перекладачі для створення ефекту музичальності твору.
6. Поясніть, який із запропонованих перекладів твору справив на вас більше враження і чому.
7. Якщо ви володієте французькою мовою, самостійно знайдіть і прочитайте твір в оригіналі. Порівняйте звукопис оригіналу та його перекладів.
8. Доберіть музичне тло для читання цього вірша і запропонуйте мелодекламацію його в класі. Поясніть свій вибір музичного супроводу.

У творчій майстерні письменника

Існує більше десяти перекладів «Осіньої пісні» українською, які здійснили Павло Грабовський, Микола Лукаш, Григорій Кочур, Михайло Рудницький, Борис Тен, Микола Терещенко, Ігор Качуровський, Іван Світличний, Всеволод Ткаченко та інші.

Першим «Осіню пісню» 1897 року переклав Павло Грабовський. Поет у звичній для нього віршованій формі запропонував своє бачення поезії Верлена, створивши таким чином швидше переспів, ніж переклад твору.

Своїм шляхом пішов і Микола Лукаш. Як зазначає видатний перекладач Григорій Кочур у статті «Феномен Лукаша», намагаючись передати мелодійність вірша, «численні перекладачі й намагалися в міру змоги й майстерності відтворити ту музику слова, засновану на плинних л та н. А тому, що ключове слово цього вірша — “скрипки” — такою мелодійністю аж ніяк не відзначається, то його в перекладах уникали. Лукаш саме на цьому слові побудував звуковий ефект...»

Порівнюючи переклади твору Верлена, зроблені Г. Кочуром і М. Лукашем, український перекладач і науковець Андрій Содомора доходить висновку, що звукові образи і ритм оригіналу краще вдалося відтворити Г. Кочуру, а відсутність в українській фонетиці носових голосних, які рясно представлені у Верленовому тексті, у перекладі представлено вживанням римованих слів з літерою «н»: неголосні — млосні — пісні; осінніх — голосіннях; годинник — дитинних. На думку А. Содомори, особливої уваги заслуговує цікава знахідка Г. Кочура — зоровий образ «струни осені» і настрій, який створює цей образ.

ПОЕТИЧНЕ МИСТЕЦТВО

Найперше — музика у слові!
Бери ж із розмірів такий,
Що плине, млистий і легкий,
А не тяжить, немов закови.
Не клопочись добором слів,
Які б в рядку без вад бриніли,
Бо наймиліший спів — сп'янілий:
Він невиразне й точне сплів,
В нім — любий погляд з-під вуаллю,
В нім — золоте тремтіння дня
Й зірок осіння метушня
На небі, скутому печаллю.
Люби відтінок і півтон,
Не барву — барви нам ворожі:
Відтінок лиш єднати може
Сурму і флейту, мрію й сон.
Винищуй дотепи гризькі ті,
Той ум жорстокий, ниций сміх,
Часник із кухонь тих брудних —

Від нього плач в очах блакиті.
Хребет риториці скрути
Та ще як слід приборкай рими:
Коли не стежити за ними,
Далеко можуть завести.
Хто риму вигадав зрадливу?
Дикун чи то глухий хлопчак
Скував за шаг цей скарб, що так
Під терпугом бряжчить фальшиво?
Так музики ж всякчас і знов!
Щоб вірш твій завше був крилатий,
Щоб душу поривав — шукати
Нову блакить, нову любов.
Щоб мчав, де далеч непохмура,
Де чари діє вітерець,
Де пахне м'ята і чебрець...
А решта все — література.

Переклад із французької
Григорія Кочура

ЧИТАЄМО, РОЗМІРКОВУЄМО, ОБГОВОРЮЄМО...

1. Поділіться враженнями, які справив на вас вірш.
2. Розкажіть, що вам відомо про історію створення вірша. Під час виконання цього завдання скористайтеся інформацією, поданою в рубриці «У творчій майстерні письменника», поданий на наступній сторінці.
3. Поміркуйте, з якою метою Верлен використовує для свого твору вже відому у французькій літературі форму.
4. Які основні естетичні принципи поезії пропагує Верлен у «Поетичному мистецтві»? Аргументуйте свою відповідь.
5. Знайдіть у тексті і зачитайте, яку найпершу вимогу висуває автор до поетичного слова.
6. Проаналізуйте інформаційний плакат «Поетичне мистецтво». Наведіть приклади основних естетичних установок, проголошених у вірші «Поетичне мистецтво».

7. Поміркуйте, який зміст вкладає поет у слово «література».
8. Підготуйтеся до виразного читання твору в класі.

У творчій майстерні письменника

Вірш «Поетичне мистецтво» був написаний Полем Верленом у 1874-му році, коли відзначалося 200-річчя віршованого трактату **Ніколи Буало**. Отже, сама назва твору, яку обирає Верлен, є свідченням того, що поет полемізує з відомим теоретиком класицизму. На противагу логічно-раціоналістичним принципам поезії минулого Верлен пропагує основні засади модерністської естетики. Він виступає проти раціоналізму і штучності в поезії і проголошує необхідність наблизити поезію до музики.

Вимоги, які висуває Верлен до поезії, — передати найневизрашніші враження від предмета, найтонші почуття і напівтони, передати настрої автора — збіглися з пошуками молодих поетів, які сприйняли вірш Верлена як своєрідний літературний маніфест імпресіоністів і символістів.

Твір був надрукований 1882 року.

«*Найперше — музика у слові*» — ці слова стали гаслом і для імпресіоністів, і для символістів. Слідом за Верленом символісти проголосять: «*Геть логічну зрозумілість вірша, нехай живе загадковий зміст звуків*».

Але варто зазначити, що сам поет категорично заперечував, що «Поетичне мистецтво» — це маніфест, і визначав його як «*просто пісню*».

Цікаво, що «Поетичне мистецтво» Верлена викликало захоплення не тільки літераторів, а й інших митців-імпресіоністів — художників і композиторів.

ЗІ СКАРБНИЦІ ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНОЇ ДУМКИ

...це такий поет, який зустрічається раз на століття.

Анатоль Франс, французький письменник
і літературний критик

Поль Верлен — перший у всесвітній літературі поет-імпресіоніст.

Валерій Брюсов, російський поет

Верлен пов'язаний не з однією, а з трьома течіями у французькій літературі й мистецтві другої половини XIX століття — з «Парнасом», імпресіонізмом і символізмом, не вкладаючись, однак, у жодну з них.

Дмитро Наливайко, український літературознавець

Як Верлен зумів висловити невимовне? Ось одне із найважчих завдань аналізу лірики поета й особливо її форми.

Клод Кено, французький критик

Бажання висловити невимовне — ось те, чим винен символізм Верлену. Це вже справжня формула символістичної школи.

Андре Бенето, американський дослідник

Творчість Поля Верлена в різних її проявах вплинула на творчість багатьох українських митців.

Так, Верленові прийоми символізму знайшли своє віддзеркалення в ліриці українських митців, зокрема **Миколи Вороного**, **Олександра Олеса**, раннього **Павла Тичини** та інших.

Зокрема, один із найбільш послідовних учнів Верлена в українській літературі Микола Вороний зазначав в автобіографії, що «це було засвоєння французької культури вірша... привласнення цієї поетичної культури нашій мові, нашій версифікації».

Микола Вороний в одному зі своїх віршів звертається до Верлена такими рядками:

Двох різних націй ми сини, але ми рідні.
На нас обох лежить Сатурнів знак...

Серед українських поетів, яких захоплювала поезія Верлена, був і **Володимир Сосюра**. 1926 року до дня смерті Верлена на сторінках часопису «Всесвіт» він друкує «**Лан і луни**» і зазначає «*Нижній пам'яті Верлена я складаю ці пісні*».

Як слушно зауважує український літературознавець і письменник Віктор Костюченко, «*йдеться не про впливи, запозичення чи наслідування*», просто «*дивовижна близькість, характерна цим поетам*», обумовлена пережитим минулим, зламаними ідеалами і складними відносинами митців із владою.

Перегуки з долею Верлена можна знайти й у **Максима Рильського**.

Літературні нотатки подорожнього

У Парижі у Люксембурзькому саду 1911 року на алеї, присвяченій визнаним французам, був установлений пам'ятник Полю Верлену. Автор цієї роботи — скульптор **Огюст де Нейдерхорсен**, відоміший на ім'я **Родо**, символічно зобразив поета. Погруддя Верлена, зовні схоже на Сократа, вивисується над трьома сплетеними фігурами: хлопчика, молоді дівчини і дорослої жінки. За задумом скульптора, вони символізують душу поета: хлопчик уособлює невинну душу дитини, дівчина — чуттєвість, а жінка — релігію.

Встановлений пам'ятник Верлену і в місті Меці, де він народився. Також 2005 року університету цього французького міста було присвоєно ім'я Поля Верлена.

Пам'ятник Полю Верлену в Парижі

Підсумовуємо вивчене

1. Чи можете ви погодитися з думкою поета і перекладача Георгія Шенгеллі, що «читання Верлена надає відчуття нашої внутрішньої свободи»? Поясніть свою думку.
2. Поясніть, у чому полягають естетичні погляди Верлена.
3. На основі прочитаних творів розкрийте основні риси поезії Верлена.
4. Прокоментуйте висловлювання, наведені у рубриці «Зі скарбниці літературно-критичної думки».
5. За допомогою конкретних прикладів доведіть, як у поезії Поля Верлена поєдналися риси імпресіонізму і символізму.
6. Які асоціації навіює на вас «Осінь пісня» Верлена? Як називається цей художній прийом і в чому його особливість?
7. Видатний український перекладач Григорій Кочур зазначав, що Верлен «належить до поетів, для яких світ існує переважно крізь звуки». На конкретних прикладах доведіть чи спростуйте це твердження.
8. Обґрунтуйте думку, що «Поетичне мистецтво» П. Верлена — маніфест символістичної поезії.
9. Розв'яжіть кроссенс і на його основі складіть зв'язну розповідь.

10. Підготуйте повідомлення про вплив творчості Поля Верлена на українську літературу.
11. Які цитати для душі від Поля Верлена, подані в електронному додатку до підручника або дібрані самостійно, справили на вас найбільше враження?
12. Вивчіть напам'ять один із творів Верлена і виразно прочитайте його в класі.

Жан Ніколя Артюр Рембо
Jean Nicolas
Arthur Rimbaud

(1854–1891)

...я з роду тих, хто співає перед стратою; я не розумію законів; немає в мене моралі; я дикун...

Артюр Рембо

«АНГЕЛ І ДЕМОН»

Усього чотири роки, присвячені творчості... І цього виявилось достатньо, щоб зійти на світовий олімп літератури?! Погодьтеся, це зміг би зробити тільки справжній геній...

Його поезія вплинула на багатьох митців ХХ століття. Вона вийшла далеко за межі символізму і стала справжнім викликом для літератури майбутнього.

І хоча слава до французького поета **Артюра Рембо** прийшла ще у сімнадцять років, поезію він не сприймав серйозно. Захоплюючись стрімким польотом його фантазії, Поль Верлен назвав його «ангелом і демоном». Він руйнував не тільки поетичні канони, а й власне життя...

Артюр Рембо народився **20 жовтня 1854 року** в провінційному французькому місті Шарлевілі у сім'ї офіцера й заможної селянки. Але невдовзі батьки розійшлися, і чотирьох дітей у родині виховувала авторитарна і доволі сувора мати. Деспотична атмосфера у сім'ї надзвичайно пригнічувала майбутнього поета, але він змушений був удавати слухняність і покірність. Проте, коли непорозуміння з матір'ю ставали нестерпними, він тікав з дому. Після чергової втечі він напише такі рядки своєму колишньому вчителю: «Я гину, я гнию у світі вульгарному, злому, сірому. Що ви від мене хочете, я впертий у своєму обожнюванні вільної волі... Я хотів би втекти знову й знову...». Тільки у шкільні роки Рембо чотири рази залишав свій дім і вирушав у подорожі. Але за заявами матері поліція щоразу повертала його додому.

Артюр Рембо зростав надзвичайно обдарованою дитиною. У коледжі він вражав учителів своїми здібностями. Протягом кількох шкільних років він регулярно отримував грамоти і подяки практично з усіх предметів: латини і математики, французької, географії, історії...

Писати Рембо почав ще в дитинстві, років з шести-семи. А вже у п'ятнадцять його вірш «Сенсація» був опублікований без відома автора в одному з паризьких журналів. У цей час Рембо багато читає, зокрема твори Франсуа Рабле і Віктора Гюго, поезію «парнасців».

❖ **Перший період** творчості письменника (січень 1870 — травень 1871) відзначений впливом авторитетів, але це не завадило визріванню його бунтарського духу. Він протестує не тільки проти буржуазного ладу свого провінційного Шарлевіля, а й проти традиційної естетики. У листі до свого вчителя Теодора де Банвіля він присягається «завжди обожнювати двох богинь: Музу і Свободу».

Особливими рисами поезії Рембо цього періоду є гнівний пафос, гостра сатирична тональність і карикатурні образи. Не залишає поза увагою Рембо і релігійні питання. Про стосунки Артюра Рембо з Творцем американський письменник Генрі Міллер зазначив так: «Коли в ранній юності Рембо виводив крейдою на дверях храмів "Смерть Бога!", він був насправді ближче до Бога, ніж ті, хто вершить справи Церкви». Пам'ятаючи, як шконеділі він змушений був відвідувати церкву, свій вірш про Бога поет називає «Зло».

Заперечуючи Бога, Рембо «єдиним царем на небі й на землі» проголошує Людину. Він зосереджується на пошуках «небаченого» й «нечуваного» в душі, прагне вивільнити почуття людини. Поет усвідомлював свій шлях в поезії як «вічне блукання і поривання у нетрях духу».

Захопившись революційними ідеями повалення монархії, 1871 року Рембо радо вітає проголошення Комуни, кидає навчання у колежі і, діставшись Парижа, бере участь у революційних подіях.

Падіння Паризької комуни розчарувало Рембо. Зневіра, почуття болю і самотності переповнюють душу молодого поета. Він вирушає до Бельгії, намагається влаштуватися хоча б на якусь роботу і знову повертається додому.

❖ Творчі пошуки поета тривають... **У другий період** його творчості (з травня 1871 до початку 1872) поезія Рембо набуває трагічного звучання. У травні 1871 року в листах до свого друга й учителя Рембо формулює головну мету своєї творчості: стати сподвижником-ясновидцем. «Я хочу стати поетом, і працюю над тим, щоб зробити себе провидцем...» — зазначає Рембо. «Страждання великі, але треба бути сильним, народитися поетом, а я усвідомив себе поетом. Це не моя провина. Помилково казати: я думаю, треба сказати: мною думають... я — це хтось інший», — продовжує він. На думку Рембо, поет — це не творець, а «скрипка» або інший музичний інструмент, на якому грають об'єктивні сили, він має вивільнити почуття особистості і показати творення нової художньої реальності. Такі думки поета стали справжнім маніфестом поезії ясновидця.

Трагічне звучання поезії Рембо стає особливо відчутним у його творі «**П'яний корабель**». Назва твору символічна й увиразнює образ корабля-людини, що ототожнюється із самим поетом.

Під гривою заток я – корабель пропачий, —
Закинутий у вись етерну без птахів,
Звідкіль ні монітор, ні парусник найкращий
Не вирвуть острова, що від води сп'янів.

Переклад із французької Всеволода Ткаченка

Ліричний герой, закоханий у стихію моря, сприймає його як поетичне натхнення, що пробуджує сили, натомість реальний світ, на його переконання, не залишає простору для фантазії і польоту почуттів творчої особистості. Цей твір став гімном творчій уяві митця.

Естетичні пошуки Рембо-символіста цього періоду знаходять своє віддзеркалення й у сонеті «Голосівки», у якому він намагається встановити відповідності між «звуками» і «кольорами».

Вірші «П'яний корабель» і «Голосівки» згодом стали справжнім маніфестом символізму.

У серпні 1871 року відбулася подія, яка суттєво вплинула на всю його подальшу долю. Рембо надсилав Полю Верлену свої вірші й отримує у відповідь запрошення до Парижа. Так розпочинається не тільки трагічна дружба двох великих поетів, а й нова сторінка творчості Артюра Рембо.

❖ **Третій етап** творчості поета (1872–1873) пов'язаний з циклом «**Осяяння**», який увиразнює ідею, що головним у поезії є не зміст, а її звучання. Твори з цього циклу ознаменувалися пошуками нової віршованої форми: чи то віршами у прозі, чи то ритмізованою прозою. Рембо фіксує особисті настрої і почуття, незважаючи на те, що їх викликало. «Я той, хто страждає і хто збунтувався», — писав він в «Осяяннях». Поль Верлен назвав твори з цього циклу «феєричними пейзажами».

1873 року поет пише вірш «Вічність», який можна вважати своєрідним вираженням його естетичних принципів.

Я знайшов, знайшов!
Що? Вічну Жизнь.
Це моря шовк
І сонця бризь.
Тож держись завіту,
Вічна душе,
Хоть ніч без привіту
І день пече.

Переклад із французької Миколи Лукаша

Фелікс
Валлоттон.
Портрет Артюра
Рембо

Проте після талановитих поезій у молоді роки Артур Рембо вирішує залишити літературу. Відмова від творчості була проголошена поетом в останній його книжці «Літо в пеклі», написаній 1873 року. У ній Рембо звітує про власний духовний розвиток і констатує повний крах юнацьких надій.

Артур Рембо згадує про дитячі мрії стати журналістом. Бажаючи писати статті про географічні дослідження, він вирушає у мандри. «Мій день підійшов до кінця, я залишаю Європу. Морське повітря пропалить мені легені, сонце невідомих широт видубить шкіру... Коли я повернуся, у мене будуть сталеві м'язи, засмагла шкіра, шалений погляд... У мене буде золото; я буду вільним і жорстоким...» — проголошує Артур Рембо.

Він мандрував Англією, Німеччиною, Бельгією, побував у Єгипті та на Капрі, у Занзібарі і Малазії, Ефіопії та Індонезії... «Я занурювався в мрії про хрестові походи, про зниклих безвісти відкривачів нових земель, про республіки, які не мали історії, про задушені релігійні війни, про революції моралі, про рух народів і континентів», — писав Рембо. Він торгував на паризьких бульварах, косив траву в голландських селах, служив найманним солдатом голландських колоніальних військ на Суматрі, працював у торговельній фірмі.

Після чотирьох років дивовижної поетичної творчості цей поет, якого свого часу порівнювали із Шекспіром, за наступні вісімнадцять років не написав жодного поетичного рядка. Французький письменник Альбер Камю назвав це «самогубством духу».

Він, смертельно хворий, повертається на Батьківщину лише 1891 року. І в листопаді помирає у лікарні портового Марселя...

«Найдивніший поетичний геній Франції» — так схарактеризував Артюра Рембо французький письменник і критик Жорж-Емануель Клансьє. Зрозуміти це твердження можна тільки, якщо вчитатися в його твори...

1. Які відомості про життя та творчість Артюра Рембо вразили вас найбільше і чому?
2. Розкажіть, які події вплинули на формування світогляду поета.
3. Пригадайте, що вам уже відомо про Артюра Рембо із попередніх матеріалів підручника, присвячених творчості Поля Верлена.
4. Поміркуйте, чому Рембо так рано залишив поезію.
5. Поясніть, чому Артюра Рембо називали «найдивнішим поетичним генієм Франції».
6. Прокоментуйте назву статті й епіграф до неї. Запропонуйте свій варіант назви статті про поета.
7. Розв'яжіть кроссенс і складіть за ним розгорнуту розповідь про життя й творчість поета.

ГОЛОСІВКИ

А чорне, біле Е, червоне І, зелене
У, синє О, — про вас я нині б розповів:
А — чорний мух корсет, довкола смітників
Кружляння їх прудке, дзижчання тороплене;
Е — шатра в білій млі, списи льодовиків,
Ранкових випарів тремтіння незбагненне;
І — пурпур, крові струм, прекрасних уст шалене,
Сп'яніле каяття або нестримний гнів;
У — жмури на морях божественно-глибокі,
І спокій пасовищ, і зморщок мудрий спокій —
Печать присвячених алхімії ночей;
О — неземна Сурма, де скрито скрегіт гострий,
Мовчання Янголів, Світів безмовний простір,
Омега, блиск його фіалкових Очей.

Переклад із французької Григорія Кочура

ЧИТАЄМО, РОЗМІРКОВУЄМО, ОБГОВОРЮЄМО...

1. Які візуальні образи навіть вам цей твір?
2. Поділіться своїми зоровими асоціаціями, які виникають у вас, коли ви чуєте голосні звуки.
3. Розкажіть, чи сприймаєте ви ті кольорові образи звуків, які створює поет.
4. Ознайомтеся з інформацією, поданою в рубриці «У творчій майстерні письменника» на с. 202, і підготуйте повідомлення про історію створення «Голосівок».
5. Як ви розумієте висловлювання австрійського письменника Стефана Цвейга, який назвав цей вірш «стрімким падінням у темну сферу несвідомого, падінням, яке вдавалось небагатьом»? Поясніть свою думку.
6. Якщо у вас є така можливість, то прочитайте твір в оригіналі і зіставте його з перекладом.
7. Поміркуйте, чому поет змінює послідовність літер, адже у французькому алфавіті літера «У», а не «О», як у Рембо, є останньою.
8. Пригадайте, що таке сонет. Проаналізуйте своєрідність сонету А. Рембо.
9. Чи можете ви погодитися з тим, що у творі «Голосівки» знайшли відображення риси і імпресіонізму, й символізму? Аргументуйте свою відповідь.
10. Прокоментуйте думку сучасного українського дослідника Назарія Назарова, який стверджує, що «*можемо назвати “Голосівки” химерним синтезом дитячої гри, інтуїтивної прозірливості і поетичного хисту...*». Аргументуйте свою думку.
11. У парах підготуйте малюнок, або інформаційний плакат, або фотоколаж ваших асоціацій до цього твору.

У творчій майстерні письменника

Цікаво, що сонет «Голосівки» Артюр Рембо створив під враженнями від уроків гри на фортепіано, які він брав у Парижі. Про це розповідає французький дослідник, автор біографії поета П'єр Птифіс у своїй книжці «**Артюр Рембо**». Для навчання гри Рембо на музичному інструменті використовували відому здавна методику хроматичної музики (від грецького слова *chroma*, що означає «колір»). Так, стародавні греки уподібнювали сім тонів звучання — *до, ре, мі, фа, соль, ля, сі* — семи основним кольорам веселки.

Оскільки Рембо надзвичайно захоплювала алхімія слова і він прагнув знайти універсальну мову, то ця методика надихнула його на створення сонета «Голосівки».

«Я винайшов колір голосних!» — пізніше стверджував Артюр Рембо. *«Я погодив форму і плин кожного приголосного і тишив себе надією за допомогою інстинктивних ритмів винайти поетичне слово, яке рано чи пізно стане доступним для усіх п'яти почуттів... Я виражав невимовне, закарбовував карколомні миттєвості»,* — пояснював поет.

Художні принципи, проголошені Рембо у «Голосівках», знайшли подальший розвиток у творах останнього періоду, зокрема у збірці «Осяяння».

Цікаво, що на одній із карикатур його було зображено хлопчиком, який пензлем розмальовує літери.

Карикатура на Артюра Рембо

УКРАЇНСЬКІ СТЕЖИНИ ЗАРУБІЖНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Захоплення поезією французьких символістів, зокрема творами Артюра Рембо, притаманне багатьом українським письменникам і перекладачам.

Так, Артюр Рембо був улюбленим поетом українського талановитого лірика і перекладача **Василя Бобинського**, ім'я якого тривалий час було під забороною.

Вплив творчості Рембо відчувається і в поезії раннього **Максима Рильського**. Як зазначає український дослідник Анатолій Градовський, *«Рильський переймає в Артюра Рембо характерну підвищену сприйнятливність до зовнішніх вражень і загострену суб'єктивність самовираження, чим позначені вже ранні вірші французького автора».*

Відображення трагічної долі молодого французького поета знайшло втілення і в творчості **Ліни Костенко**. Артюру Рембо вона присвятила вірш *«Хлопчик прийшов із Шарлевілю»*, який ви можете прочитати в електронному додатку до підручника.

Поезію Рембо у різні часи перекладали **Юрій Клен, Микола Лукаш, Григорій Кочур, Микола Терещенко, Дмитро Павличко, Василь Стус, Владислав Ткаченко, Юрій Покальчук** та інші.

МОЯ ЦИГАНЕРІЯ

Руками по кишнях обмацуючи діри
І ліктями світивши, я фертиком ішов,
Бо з неба сяла Муза! Її я ленник¹ вірний,
Ото собі розкішну вигадував любов!

Штани нінащо стерті? Та по коліно море!
Адже котигорошку лиш рими в голові.
Як зозулясті кури, сокочуть в небі зорі,
А під Чумацьким Возом — банкети дарові.
Розсівшись при дорозі, ті гомони лелію,
Роса на мене впала, а я собі хмелію,
Бо вересневий вечір — немов вино густе.

І все капарю вірші, згорнувшись у калачик.
Мов струни ліри — тіні (їх ко́паю, як м'ячик).
Штиблети каші просять? Овва, і це пусте!

Переклад із французької *Василя Стуса*

Поль Верлен.
Артюре Рембо

ЧИТАЄМО, РОЗМІРКОВУЄМО, ОБГОВОРЮЄМО...

1. Яке враження справило на вас прочитане?
2. Розкажіть, які образи й картини з'явилися у вашій уяві під впливом цього вірша.
3. Поясніть, як ви розумієте назву твору.
4. Яким ви побачили ліричного героя твору? Свою відповідь аргументуйте.
5. Проаналізуйте душевний стан ліричного героя. Які художньо-виражальні засоби увиразнюють цей стан?
6. Розкрийте значення образу Музи у творі.
7. Виразно прочитайте твір у класі.

Літературні нотатки подорожнього

1985 року в центрі Парижа відбулася грандіозна подія. Сам Президент Франції на вулиці Сюлі відкривав доволі дивний пам'ятник. На монументі були розміщені фігура молодого людини й окремо її ноги. На п'єдесталі можна прочитати: *Артюре Рембо (1854–1891) «Подорожній в черевиках, підбитих вітром»*. Саме так за життя характеризував Артюра Рембо Поль Верлен. Ця скульптурна композиція була виконана **Жан-Робером Іпустегі** на замовлення Президента Франції Франсуа Міттеррана. Коли дивитися на цей пам'ятник, то мимохіть пригадуєш рядки із твору «Моя циганерія».

Фрагмент пам'ятника
Артюру Рембо

¹ *Ленник* — васал, який одержав у володіння лен (спадщину у вигляді землі в епоху феодалізму) і виконує певні обов'язки свого володаря.

ЗІ СКАРБНИЦІ ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНОЇ ДУМКИ

Рембо обрушився на інтелектуалів, немов гуркіт квітневої грози. Його справжнє диво зовсім не в тій бунтарській манері, що поклала початок незліченним наслідуванням. [...] дивовижна новизна його була у тому, що заради здобуття своєї магічної сили, своєї самотності і своєї чарівності слово відмовлялося ставати на службу ідеї. Починаючи з Рембо, поезія перестає бути милою і перетворюється [...] на небезпечну зброю...

Жан Кокто, французький режисер і письменник

Рембо багато що передбачив у сучасному розвитку [...] те, що говорив Рембо, це вже не проста вишуканість, а метод, якому науки відкривають широке поле.

Гійом Аполлінер, французький поет

Рембо, перебудувавши всю поетику, зумів знайти шлях до найшаленішої краси.

*Пабло Неруда, чилійський поет,
лауреат Нобелівської премії з літератури*

Геній Рембо, стрімкий і суперечливий, як комета, промайнув на обрії символізму, залишивши за собою зоряний слід, напрямок якого до кінця ще не розгаданий. Але йти по зорях до Рембо — нелегке завдання для душі...

Осип Мандельштам, російський поет

...цей шістнадцятирічний юнак одним жестом довів образність поезії до її крайностей.

*Богдан Рубчак, український і американський
письменник і літературознавець*

Мистецькі передзвони

Творчість Артюра Рембо надихала багатьох художників і музикантів різних часів. Не є винятком і відомий американський співак, поет, композитор і гітарист **Боб Ділан**, творчість якого 2016 року за «створення нових поетичних експресій в американській пісенній традиції» було увінчано Нобелівською премією з літератури.

На різних етапах своєї творчої діяльності Ділан звертався до лірики Рембо. Співак описує це так: «Свого часу я натрапив на вірш Рембо “Я — це інший”. Після нього в моїй душі ніби зазвучали дзвони. Кожне слово мало великий сенс». Творчості Рембо присвячена пісня Ділана «You're Gonna Make Me Lonesome When You Go» з альбому 1976 року.

Відомо, що творчість Артюра Рембо вплинула також на **Джіма Моррісона**, насамперед відомого як музиканта й фронтмена легендарного гурту «The Doors». Моррісон особливо захоплювався збірником «Осяяння». За свідченнями сучасників, ця книжка була з ним абсолютно скрізь. Багато яскравих образів з «Осяяння» пізніше з'явилися в текстах його музичної групи.

Боб Ділан
(фото 1978)

Підсумовуємо вивчене

1. Прокоментуйте інформаційний плакат на тему «Артюрь Рембо», поданий в електронному додатку до підручника.
2. На основі прочитаних творів розкрийте основні ознаки художнього новаторства А. Рембо.
3. Які естетичні пошуки А. Рембо знайшли своє відображення у сонеті «Голосівки»? Підтвердіть свою відповідь конкретними прикладами.
4. Розкажіть про вплив творчості Рембо на українську культуру.
5. Розкрийте естетичні погляди Артюря Рембо.
6. Ознайомтеся з висловлюваннями, наведеними в рубриці «Зі скарбниці літературно-критичної думки». Які з них суголосні вашим враженням і думкам щодо творчості А. Рембо? Поясніть чому.
7. Підготуйте повідомлення про значення творчості Артюря Рембо для розвитку музичної культури.
8. Які цитати для душі від Артюря Рембо, подані в електронному додатку до підручника, запам'яталися і чому?
9. Підготуйтеся до виразного читання творів А. Рембо у класі.

ПІДСУМОВУЄМО ВИВЧЕНЕ В РОЗДІЛІ

1. Схарактеризуйте основні ознаки модернізму як літературно-мистецького напряму кінця XIX – початку XX ст.
2. Розкажіть, поява яких філософських теорій вплинула на розвиток літератури та мистецтва наприкінці XIX – на початку XX століття.
3. Схарактеризуйте течії раннього модернізму.
4. Поясніть, що таке «символізм». Що стало підґрунтям його появи?
5. На прикладі одного із прочитаних творів із цього розділу (на ваш вибір) схарактеризуйте основні складові естетики символізму.
6. Розкрийте, як взаємодіють між собою такі художні напрями, як символізм та імпресіонізм.
7. Прокоментуйте висловлювання французького поета і літературного критика Теофіля Готье: «*Квіти зла*» — одна з тих щасливих назв, які знайти буває важче, ніж зазвичай думають. Вона підсумовує в короткій і поетичній формі загальну ідею книжки і вказує її напрямом».
8. Французький літературознавець Гюстав Лансон, розкриваючи характерні ознаки стилю Поля Верлена, писав про його «*туманну печаль, невизначений символізм і непереборний ідеалізм*». Підтвердіть чи спростуйте це твердження за допомогою конкретних прикладів.
9. Чи можете ви погодитися, що найхарактернішою особливістю поезії Верлена є її музичальність? Аргументуйте свою відповідь.
10. Прокоментуйте висловлювання російського поета Павла Антокольського: «...*поезія Рембо була руйнівним ударом по поетиці "парнасців"*. Вона була спрямована проти бездоганного мармуру їхніх холодних стилізацій, проти гасла «*мистецтво для мистецтва*»».
11. На прикладі відомих вам творів зарубіжних і українських символістів розкрийте спільні риси поетики і визначте їх національну своєрідність.
12. Підготуйтеся до конкурсу виразного читання поезій, з якими ви ознайомилися на сторінках цього розділу.
13. Укладіть свою збірку поезії модернізму.
14. Прокоментуйте назву розділу й епіграфи до нього.
15. Підготуйте мультимедійну презентацію на тему «Модернізм у різних видах мистецтв».

Нове слово у драматургії кінця ХІХ – початку ХХ століття

Що найбільше може збудити оптимістичні думки у літературного переглядача, то се новітня драма. В сій власне області література «кінця віку» промовила справді нове слово, пробилла нову стежку «в містичнім гаю» літературних форм.

Леся Українка

Театр не може нести задоволення. Він порушує своє призначення, якщо не виводить вас із себе... Функція театру полягає у тому, щоб збуджувати людей, примушувати їх думати...

Джордж Бернард Шоу, англійський драматург

ЧИТАЮЧИ СТОРІНКИ ЦЬОГО РОЗДІЛУ, ВИ ЗМОЖЕТЕ:

- ♦ *зрозуміти* сутність кардинальних змін у драматургії на зламі ХІХ–ХХ століть, ідейних та естетичних шукань представників «нової драми»;
- ♦ *пригадати*, що таке «нова драма», «внутрішня і зовнішня дія», «символ», «драма-феєрія»;
- ♦ *відкрити* для себе творчість Моріса Метерлінка;
- ♦ *розширити* свої знання про драматичні твори;
- ♦ *замислитися* над вічним питанням: «Що таке щастя?»

Про зміни в драматургії кінця ХІХ – початку ХХ століття

- ✓ Пригадайте, які тенденції були характерні для розвитку європейської літератури наприкінці ХІХ — початку ХХ століття.
- ✓ Розкажіть, що вам відомо з 9 класу про «нову драму».
- ✓ Назвіть твори представників «нової драми», які ви читали в курсі зарубіжної та української літератур.

Те, що з першого погляду характеризує сучасну драму, це, насамперед, послаблення ... зовнішньої дії, а потім і чітко виражена тенденція як найглибшого занурення у людську совість, і приділення великої ваги моральним проблемам, і нарешті, пошуки ... якоїсь нової поезії, більш абстрактної, ніж стара.

Моріс Метерлінк, бельгійський драматург

Зміна світогляду людини другої половини ХІХ століття, криза у мистецтві, занепад реалізму зумовили появу нових тенденцій у розвитку драматургії кінця ХІХ — початку ХХ ст., у результаті яких виникла «*нова драма*». Поновимо у пам'яті основні відомості про цю художню форму.

«Нова драма» — художнє явище європейської драматургії кінця ХІХ — початку ХХ століття, що протистоїть традиційній драмі (античній, шекспірівській, класицистичній, реалістичній). Біля її витоків стояли Генрік Ібсен (Норвегія), Бернард Шоу (Англія), Антон Чехов (Росія), Август Стріндберг (Швеція), Герхарт Гауптман (Німеччина), Моріс Метерлінк (Бельгія) та ін.

«Нова драма» з'явилася у час, коли в театрі панували п'єси, що були далекі від життя. Із самого початку свого існування вона намагалася повернути увагу глядачів до найбільш актуальних тем сучасності. Це спричинило зміну самого статусу драми, яка перестала бути тільки джерелом насолоди і розваги для публіки. *«Функція театру полягає у тому, щоб збуджувати людей, примушувати їх думати»*, — зазначає Бернард Шоу. Драматурги-новатори роблять драму серйозним жанром, що вимагає розумових та творчих зусиль.

У «новій драмі» відбилися ознаки перехідної епохи. У ній поєдналися і зв'язок із багатовіковою літературною та театральною традицією, і розрив з нею; творці «нової драми» шукали нові художні засоби, які відповідали б драматичним зламам межі століть.

Пригадаймо основні ознаки «нової драми» порівняно із традиційною.

- ❖ **Умовність та узагальнене відтворення дійсності.** Якщо у традиційній драмі автори наслідували реальне життя, достовірно зображаючи дійсність, то у «новій» лише умовно відтворювали загальну атмосферу епохи і часу,

створювали свого роду «стилізацію», прагнучи показати внутрішні суперечки особистості, її духовні шукання.

- ❖ **Актуальна проблематика.** «Нова драма» порушує гострі соціальні, морально-етичні проблеми, часто такі, що у звичайному житті приховувались або замовчувались; у той час як драма традиційна зосереджувалася на окремій трагедії у житті певної людини. Так, у драмі «Ляльковий дім» Г. Ібсен порушує важливе для сучасного авторові суспільства питання становища жінки. Б. Шоу наголошував, що Шекспір показував «нас самих, але за незвичних ситуацій», а Ібсен — «нас у власних ситуаціях», «те, що відбувається з його героями, відбувається і з нами».
- ❖ **Новий тип драматичного конфлікту.** В основі «нової драми» не протистояння характерів, як це було у традиційній драмі, а зіткнення ідей, поглядів. Рушієм сюжету є не дія та інтрига, а психологічні колізії. Б. Шоу так про це говорив: «У нових п'єсах драматичний конфлікт побудований не навколо вад людини, її жадібності або щедрості, образи або марнославства, недоречностей і випадковостей тощо, а навколо зіткнення різних ідеалів». Суголосну думку висловлював і український письменник Микола Вороний: «Нова драма малює боротьбу індивідуума з самим собою; це драма почувань, передчувань, докорів сумління, драма непокою, вагання волі, ляку і жаху... Вся увага художника в ній скуплюється на психологічній концепції, через те, не пориваючи з реальністю, він інтригу, зовнішні обставини, побутові ознаки відсуває на другий план».
- ❖ **Аналітична композиція драми.** Новий тип драматичного конфлікту породив і особливу композицію драми — аналітичну. Вона полягає у послідовному розкритті таємниць та внутрішньої нестабільності персонажа, що приховуються за зовні щасливою оболонкою зображуваної дійсності. Зав'язкою дії, як правило, є подія, що відбулася ще до початку п'єси, а змістом самої драми стає аналіз причин такої події. Натомість для традиційної драми була характерна така композиція (у загальному вигляді): у першому акті — експозиція, у другому — конфлікт, у третьому — його вирішення. Іще однією особливістю композиції «нової драми» є її відкритий фінал. Ібсен зазначав, що «п'єса не закінчується із падінням завіси після п'ятої дії, справжній фінал — за її межами; письменник позначив напрямок, в якому необхідно шукати цей фінал, потім — <...> справа кожного читача самостійно дійти до фіналу...».
- ❖ **Новий тип головного героя.** Якщо героєм традиційної драми є той чи інший «соціальний тип» (у Мольєра — хитрий слуга, пихатий буржуа, жадібний купець), то у «новій драмі» героєм стає носій ідеї, особистість, «духовний симптом» епохи (Нора з «Лялькового дому» Ібсена, яка бореться за свої права у сім'ї та суспільстві).
- ❖ **Внутрішня дія.** Зовнішня дія у «новій драмі» у силу її конфлікту та нового типу головного героя поступається внутрішній. Якщо традиційній драмі властива активна боротьба, то у «новій драмі» переважають роздуми, дискусії, пошуки істини.
- ❖ **Оновлені зображально-виражальні засоби.** Особливу роль у «новій драмі» відіграють ремарки та паузи, які з допоміжних засобів традиційної драми перетворюються на основний елемент тексту. Вони визначають ключові елементи у розвитку сценічної дії та формують підтекст. Мова п'єси набуває глибокого символічного змісту. Прихований зміст драматичних реплік, вчинків персонажів стає важливішим за їхнє пряме значення. Таким чином, у тексті «нової драми» існує ніби два плани: перший — те, що говорять персонажі, другий — те, що відбувається («подвійний діалог»).

«Нова драма» — цікаве і різноманітне художнє явище, що представлене у різних проявах. Так, вам уже відомо про «драму ідей», «драму-дискусію» Генріка Ібсена й Бернарда Шоу. У цьому розділі ви розширите свої знання про драматичні твори і дізнаєтесь про «символістський театр» Моріса Метерлінка.

1. Продовжте речення: «Нова драма» — це ...».
2. Спираючись на інформаційний плакат, розкрийте ознаки «нової драми» порівняно із традиційною.

УКРАЇНСЬКІ СТЕЖИНИ ЗАРУБІЖНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

«Нова драма» проклала свій шлях і в українській драматургії кінця XIX – початку XX століття. Окремі її елементи використовували у своїй творчості **Леся Українка, Володимир Винниченко, Микола Куліш** та інші.

Українські письменники ще були й уважними читачами та проникливими інтерпретаторами західноєвропейської драматургії, свої погляди вони висловлювали у численних статтях, картинах, рефератах. Так, «новій драмі» свої розвідки присвятили **Леся Українка, Микола Вороний, Лесь Курбас**.

Моріс Метерлінк Maurice Maeterlinck

(1862–1949)

Моє життя — це просто історія про людину з пером і папером.

Моріс Метерлінк

БЕЛЬГІЙСЬКИЙ ШЕКСПІР

«О днієї прекрасної недільної літньої днини на селі ми саме зібралися обідати. Мій батько вправно нарізав жирну домашню курку. Аж тут садом проходить поштар із кількома листами та газетою для мене. Я її розгортаю (це “Фігаро”) і читаю великими літерами своє ймення: МОРІС МЕТЕРЛІНК. Я блідну, червонію, сонце сліпить очі. Батько питається: “Що тобі? Що там?” Мовчки передаю йому газету. Він переглядає статтю й повертає, без жодного слова. Дядько Гектор, прочитавши текст у нього з-за спини, пересипає з однієї руки до іншої уявну жменьку монет і змовницьки рече: “Еге ж, Морісе?” Потому обідаємо, ніби ніде нічого. Тільки смачнюча курка на тарілці в мене — холодним трупом», — так іронічно у своїх спогадах змалював прихід слави лауреат Нобелівської премії з літератури, всесвітньо відомий бельгійський драматург Моріс Метерлінк. Та що так здивувало родину Метерлінків? Що було у статті? У найавторитетнішій паризькій газеті один із провідних літературних критиків Октав Мірбо проголосив: «Я не знаю, хто він. Я не знаю, скільки йому років, юнак він, а чи старець, бідняк чи багатий. Знаю тільки, що нема людини більш незнаной за нього. Знаю тільки, що він створив шедевр. Видано найгеніальніший твір нашого часу, твір, що дорівнюєся та (чи стане сили сказати?) перевершив найкраще, що тільки є в Шекспіра». Йшлося про “Принцесу Мален”», — першу п’єсу Метерлінка.

Моріс Полідор Марі Бернар Метерлінк народився 29 серпня 1862 року в старовинному бельгійському місті Ґенті, у заможній фламандській¹ родині адвокатів. Його батько, Полідор, тримав нотаріальну контору,

¹ Більшість населення Бельгії кінця ХІХ – початку ХХ ст. становили фламандці, які говорили нідерландською мовою, і валлони, які розмовляли французькою. Поширенішою, особливо серед заможних верств суспільства, була французька. На зламі століть французька мова переважала і в бельгійській літературі.

а у вільний час захоплювався садівництвом (на честь Полідора Метерлінка названо один із сортів персиків). Він був людиною дуже суворою, навіть жорсткою. Мати майбутнього драматурга, Матильда Ван ден Бош, походила із багатой і знатної сім'ї гентських адвокатів. Це була невеликого зросту худорлява жіночка з приємним обличчям і доброю посмішкою, вона вела господарство й дбала про дітей (у Моріса було ще двоє братів і сестра). З дитинства Метерлінк володів французькою і нідерландською мовами; із домашніми вчителями він ще вивчав німецьку й англійську, а у 8 років уже читав Шекспіра. Найкращі дні свого життя, як стверджує сам письменник, він провів у замиському будинку неподалік Гента. Великий сад із фруктовими деревами, запашними квітами й батьківськими великами, галасливі ігри з однолітками, магічний канал Тернезен, яким Моріс із братом прогулювалися на легеньких човниках, — залишили у пам'яті письменника світлі й приємні спогади.

У 1874 році хлопець вступає до Гентського єзуїтського коледжу. Під час навчання Моріс захоплюється поезією, читає авангардні журнали, разом із товаришами бере участь у поетичних турнірах. У 13 років він пише свої перші вірші, звичайно, у символістському дусі. Вони виходять сумними і похмурими, як і сам коледж. Біограф письменника Ансельма Гейне так напише про це: *«Атмосфера темряви і смутку була як у середині, так зовні школи. Похмурий замок графів Фландрських, захолює канали... похмурі обриси в'язниці, непривабливі притулки для глухонімих — ось визначні пам'ятки тих місць, що згодом стали фоном... його символістських п'єс»*.

У 1881 році Метерлінк з успіхом закінчує коледж, своє подальше життя він мріє пов'язати з літературою, та батьки наполягають на кар'єрі нотаріуса. Сперечатися юнак не став, оскільки залежав від родини матеріально, і вступив на юридичний факультет Гентського університету. Через чотири роки він отримав диплом доктора права. У 1885 році Метерлінк вирушив до Парижа — вдосконалювати свої знання з юриспруденції у Сорбонні. Нарешті, вирвавшись з-під батьківської опіки, Моріс отримав можливість присвятити себе улюбленій справі. За сприяння знайомого родини, письменника-символіста Жоріса Гюїсманса, у будинку якого мешкав юнак, Метерлінк близько сходиться з провідними французькими символістами. Серед них був і відомий поет Вільє де Ліль Адан, який, за зізнанням самого Метерлінка, найбільше на нього вплинув. Моріс вступає до популярного серед творчих людей товариства «Плеяда», у літературному огляді якого друкує і свої перші твори.

Після закінчення навчання Метерлінк вимушений був повернутися у рідне місто. Деякий час він працює у батьківській фірмі, та більшість адвокатських справ, які вів Моріс Метерлінк, провалилися. Проте на літературній ниві йому щастить. Потаємки від батька невдаха-юрист друкується у паризьких літературних журналах, видає свою першу збірку віршів *«Теплиці»* (1889) і драму *«Принцеса Мален»* (1889).

Успіх *«Принцеси Мален»* закріпили символістські п'єси *«Немину-ча»*, *«Сліпі»* (обидві 1890), *«Сім принцес»* (1891), *«Пелеас і Мелісанда»*

(1892). У цих творах автор висвітлює теми життя і смерті, сенсу людського існування; їм властиві недомовленість, натяки, містика, очікування чогось таємничого і жахливого. Метерлінк також пише *«Маленькі драми для маріонеток»* (1894). На переконання драматурга, ляльки краще, ніж люди, відтворюють символіку його творів.

В одному із гентських театрів Метерлінк знайомиться з молодою і талановитою актрисою Жоржеттою Леблан. Ця жінка стане музою письменника майже на чверть століття. Разом із своєю супутницею життя драматург переїжджає з Гента до Парижа, де продовжує творити: пише передмови до символістських видань, перекладає Шекспіра, вивчає праці містиків і природознавців, розводить бджіл на пасіці біля Булонського лісу. У ці роки з'являються природознавчі есеї письменника *«Життя бджіл»* (1901) та *«Розум квітів»* (1907). Продовжує творчі шукання письменник і на драматургічному терені, одна за одною виходять його п'єси *«Аріадна та Синя Борода»* (1896), *«Монна Ванна»* (1902), *«Жуазель»* (1903) та ін.

У 1908 році з-під пера Метерлінка з'являється філософська п'єса-казка *«Блакитний птах»* (*«L'Oiseau bleu»*), яка стала вершиною творчості і своєрідною «візитівкою» письменника. Це розповідь про двох дітлахів — брата і сестру, які вирушили у подорож у пошуках Блакитного птаха — птаха щастя. «Блакитного птаха» ставили у багатьох театрах світу. П'єса була такою популярною, що читачі навіть звернулися до автора із проханням продовжити історію головних героїв. Метерлінк відгукнувся і написав драму *«Заручини»* (1918).

Слава Метерлінка сягнула zenіту, та здоров'я похитнулося. Щоб відновити душевну рівновагу, драматург оселяється у Нормандії, у середньовічному абатстві Сен-Вандрій, розташованому серед густого лісу. Він активно займається спортом: бере уроки боксу, їздить на велосипеді, катається на ковзанах, опановує мотоцикл і автомобіль.

У 1911 році Морісу Метерлінку *«за багатобічну літературну діяльність, і особливо його драматичні твори, що відрізняються багатством уяви і поетичною фантазією»*, було присуджено Нобелівську премію. На жаль, через хворобу бельгійський драматург не зміг бути присутнім на церемонії.

Окрім Нобелівської премії, бельгійський драматург був удостоєний багатьох інших високих відзнак, серед яких графський титул, почесний ступінь доктора наук, державні нагороди. Метерлінку навіть запропонували стати членом Французької академії, однак драматург не прийняв пропозиції, бо для цього йому необхідно було відмовитися від бельгійського громадянства.

Коли Метерлінку виповнилося 52 роки, розпочалася Перша світова війна (1914–1918). І всесвітньо відомий драматург і лауреат Нобелівської премії, як справжній патріот, прагне записатися у військо, та через поважний вік йому було відмовлено. Щоб допомогти своїй країні, він пише патріотичні есеї, аналітичні статті, проводить антивоєнні конференції. Із своїми філософськими розвідками він подорожує по всьому світові. Усі

зароблені кошти письменник віддав у фонд оборони. Друга світова війна (1939–1945) наздогнала Моріса Метерлінка, коли він був у Португалії. І знову, як у 1914 році, він виявив бажання піти до армії, та 77 років — вік ще поважніший, і письменнику запропонували зайнятися пропагандистською діяльністю. Метерлінк переїжджає до США. До Франції він повернувся тільки у 1947 році. Останнім твором, який написав письменник, стала книга спогадів *«Блакитні бульбашки»* (1948). 6 травня 1949 року Моріс Метерлінк відійшов у вічність.

Метерлінк якось висловився про себе: *«У мене немає біографії»*. Ймовірно, письменник мав на увазі, що зовнішні факти його життя є другорядними явищами, а читачі й дослідники мають цікавитися його духовними пошуками, тими зрушеннями у світогляді, які склали величну сторінку світової літератури й театру. Пропонуємо і вам долучитися до духовного світу бельгійського Шекспіра.

1. Які із фактів біографії бельгійського письменника вас вразили найбільше? Чому?
2. У яких жанрах писав Моріс Метерлінк? Які твори принесли йому успіх? Назвіть найвідоміший твір Метерлінка.
3. Наведіть факти із біографії Метерлінка, які свідчать про його патріотизм.
4. Якими нагородами було відзначено Моріса Метерлінка?

У творчій майстерні письменника

МОРИС МЕТЕРЛІНК

ЯК ТЕОРЕТИК І ПРАКТИК «НОВОЇ ДРАМИ»

Бельгійського драматурга Моріса Метерлінка вважають теоретиком і практиком нового театру. Основні положення своєї теорії він виклав у есеї *«Трагізм повсякденного життя»* (1896). Суть трагізму, на думку Метерлінка, полягає в *«трагізмі повсякденності»*, у *«самому факті життя»*. Завдання драматурга — зображати не виняткові події, де все вирішує випадок, а душевне життя людини, яка прагне до вищих сфер буття. Для спілкування з «вищою духовною сферою» слід оволодіти **мистецтвом мовчання**, навчитися вступати в «нечутний», внутрішній діалог одне із одним (принцип «подвійного діалогу»). *«Справжнє життя відбувається у мовчанні, — стверджує Метерлінк, — тиша занадто змістовна, тому люди, щоб врятуватися від лякливої тиші, зазвичай говорять про щось другорядне. Те, що хвилює їх найбільше, залишається недоказаним»*. Зміст п'єс драматурга необхідно вловлювати між репліками, слово у Метерлінка втрачає своє безпосереднє значення. На перший план виходять **символи, підтекст, настрої, ідеї**, які дають можливість показати «внутрішню дію», стан душі особистості, духовну атмосферу часу. У цьому Метерлінк дотримується засадничого принципу, який визначив «справжній метр символізму» — Стефан Маларме: *«Назвати предмет — означає на три чверті позбавити твір тієї радості, яку завжди викликає процес вгадування; не назвати предмет, а натякнути на нього — ось справжнє призначення таємниці, яка захована у словах»*.

Своєму театру Моріс Метерлінк дає назву — «театр статичний», або «театр мовчання».

Теоретичні положення «статичного театру» М. Метерлінк утілює у своїх ранніх п'єсах: «Принцеса Мален», «Сліпі» (1890), «Пелеас і Мелісанда» (1892) та ін. У цих творах немає гострих конфліктів, пристрастних монологів, перевага надається красномовному мовчанню; герої занурені у свій внутрішній світ, перебувають під владою фатальних сил.

На початку ХХ століття Моріс Метерлінк змінив свої погляди. Теоретичне підґрунтя нового життєстверджувального театру він виклав у книзі «Потаємний храм» (1902). Метерлінк визнає, що у житті багато жорстокого й несправедливого, що ми не праві, коли постійно жаліємося на «байдужість всесвіту і називаємо його дивовижним і незрозумілим». «Людина не стане величною й піднесеною тільки від того, що постійно думатиме про непізнане і нескінченне», — зазначає письменник, наголошуючи на необхідності «активізації театру», його наближенні до сучасних проблем. У цілому зберігши умовність символізму, Метерлінк шукає шляхи подолання приреченості людської долі, одухотворення дійсності, утвердження істини і в житті. Замість пасивності, що була притаманна персонажам ранньої драматургії, Метерлінк і в теорії, і в практиці стверджує «театр дії». Герої його п'єс «Монна Ванна» (1902), «Блакитний птах» (1908), «Заручини» (1918) та інших вступають у боротьбу з фатальністю, захищають свої свободу і право на власне життя.

Зрушення, що відбулися у світогляді Моріса Метерлінка, не вплинули на загальну спрямованість його драматургії. Символізм залишився основою його творчості, як у період песимістичного містицизму, так і в період героїчного оптимізму.

УКРАЇНСЬКІ СТЕЖИНИ ЗАРУБІЖНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Твори Метерлінка стали відомі українському читачеві ще за життя відомого бельгійця. Так, **Павло Грабовський** перекладав вірші, а **Леся Українка** першою з українських митців звернулася до драматургічної спадщини письменника. У 1900 році вона переклала драму Метерлінка «Неминуча» та філософський есей «Оливне гілля». Під впливом Метерлінка були сформовані літературно-естетичні погляди **Ольги Кобилянської**. Драматургія Метерлінка надихала й багатьох інших українських письменників. Так, в основу поеми **Олександра Олеся** «По дорозі в Казку» (1908) покладено драму Метерлінка «Сліпі», а за мотивами «Блакитного птаха» **Іван Кочерга** написав драму «Пісня в келиху» (1910).

У різні часи окремі твори Моріса Метерлінка перекладали **Микола Вороний**, **Микола Терещенко**, **Максим Рильський**, **Євген Тимченко**, **Марія Грінченко**, **Наталя Кобринська**, **Степан Грицюк**, **Дмитро Чистяк** та інші.

До вивчення п'єси «БЛАКИТНИЙ ПТАХ»

ЧИТАЄМО, РОЗМІРКОВУЄМО, ОБГОВОРЮЄМО...

1. Поділіться своїми враженнями від п'єси. Що вас найбільше вразило, здивувало?
2. Роздивіться фотографії акторів у костюмах дійових осіб з постановки К. Станіславського (1908). Чи такими ви уявляли персонажів п'єси?

Фея — М. Германова

Вода — Л. Коренєва

Вогонь — В. Бурджалов

3. Прочитайте перелік дійових осіб та авторські ремарки до костюмів персонажів. Пригадайте, як ці зауваги вплинули на ваше сприйняття п'єси під час першого читання. Чи можна сказати, що докладний опис одягу дійових осіб компенсував відсутність авторської характеристики? На конкретному прикладі покажіть, як костюм персонажа сприяв розумінню вдачі його володаря.
4. Особливістю п'єси «Блакитний птах» є наявність у ній двох сюжетів — реального і казкового. Стисло передайте зміст кожного з них та, спираючись на схему, поясніть їхній взаємозв'язок. Який із сюжетів, на вашу думку, є основним? Обґрунтуйте свою відповідь.
5. Розкажіть, хто такі Тільтіль і Мітіль. Де і за яких обставин ми з ними уперше зустрічаємося? Схарактеризуйте цих персонажів.
6. Які Тварини, Предмети і Стани разом з дітьми беруть активну участь у пошуках Блакитного птаха?
7. Як ви думаєте, чому саме Душа Світла допомагає дітям?

- Підготуйте режисерські поради для акторів-виконавців ролей Тільтіля, Душі Світла, Собаки, Киці.
- Образи п'єси «Блакитний птах» можна умовно розподілити на три групи: реальні, алегоричні, символічні. Здійсніть цей розподіл та обґрунтуйте свій вибір.
- Прокоментуйте композицію твору за поданою схемою. Спираючись на цитати, визначте сенс кожної зупинки дітей¹.

- Доведіть, що дев'ята картина п'єси («Сади Блаженств») побудована за принципом антитези. Як ви думаєте, з якою метою автор його використовує? Які істинні блаженства відкрилися дітям? Яке з них є найціннішим?
- Прочитайте виразно за ролями сцену появи Радості Материнської Любові (дія четверта, картина дев'ята).
- Визначте та прокоментуйте казкові елементи у п'єсі.
- Які зміни відбулися у внутрішньому світі дітей наприкінці подорожі? Підтвердьте свою відповідь текстом твору.
- Як закінчується драма «Блакитний птах»? Прокоментуйте фінал твору. Чи можна назвати його відкритим?
- Сформулюйте головну думку твору. Обґрунтуйте значення місця і часу дії твору в розкритті головної думки.
- Розкрийте символіку назви твору.

¹ Тут і далі цитується переклад із французької Дмитра Чистяка.

ПРО СЮЖЕТ, ПЕРСОНАЖІВ ТА ГОЛОВНУ ДУМКУ П'ЕСИ

Простий сюжет п'еси типовий для фольклорної, а досить часто — для літературної казки. Це — небезпечна мандрівка сміливого й шляхетного героя, який мусить подолати заради щастя, любові, багатства різні перешкоди, перемогти чудовиська і стихії, повернутися додому переможцем. Хлопчик Тільтіль цілком відповідає своїми людськими якостями образу фольклорного позитивного героя. Він — мужній, добрий, благородний, щирий і вдячний... А Мітіль — справжня маленька жінка... Дітей, як це не раз буває у казці, супроводжують тварини — Пес і Кішка, які також є носіями рис, притаманних таким казковим тваринам, — відважний благородний Пес, надія хазяїна, і улеслива, підступна, хитрюща Кішечка, якої ніяк не може розкусити наївна Мітіль. Інші супутники брата й сестри — Хліб, Вогонь, Вода, Молоко, Цукор — істоти казкові й знакові, що репрезентують різні людські вдачі, різні темпераменти й типи поведінки. Вогонь — звичайно ж, палкий, рухливий, легко спалахує гнівом; у Води — очі завжди на мокрому місці; Цукор — рафіновано витончений та солодкий; Хліб — добродушний товстун. Однак усі ці персонажі психологічно складніші, аніж фольклорні.

Г. О. В. Траугот.
3 ілюстрацій до
«Блакитного птаха»
(1975)

Інші герої, що з'являються тільки в окремих картинах, мають найчастіше значне символічне й філософське навантаження, як, наприклад, Сон, Смерть, Духи Дерев, Тварини, різні Блаженства, Час, Блакитні Діти тощо. Вони втілюють різні аспекти, різні часові площини, різні цінності людського життя, людську пам'ять й уявлення про майбутнє тощо. Напрочуд гарні, поетичні, таємничі картини п'еси теж мають символічне значення, навіюють певний емоційний стан. Автор весь час коментує, яким має бути освітлення тієї чи іншої картини, створює справжню світлову партитуру п'еси-казки. Освітлення теж якнайчастіше пов'язане з настроєм персонажів і глядачів й загальним оптимістичним звучанням цілого.

У своїй праці «Скарби смиренних» Метерлінк стверджував, що перемога добра — це справа не далекого майбутнього, вона вже відбулася, моральні скарби ховаються не десь, а в нашій власній душі, їх треба лише освітити, щоб вони заграли тисячами кольорових вогнів, як самоцвіти. По-іншому цю саму думку він висловив у «Синьому птахові». Щастя — багатогранне, воно в усьому, що нас оточує: природі, родині, хатньому затишку, щоденній праці, дружньому спілкуванні, підтримці інших і щедрих віддачі свого тепла людям.

За Кірюю Шаховою, українською дослідницею літератури

До таємниць мистецтва слова

ПОНЯТТЯ ПРО ДРАМУ-ФЕЄРІЮ

Феєрія (із фр. *feerie*, від *fee* — фея, чарівниця) — театральна або циркова вистава з фантастично-казковим сюжетом, сценічними ефектами й трюками. Наприкінці ХІХ — на початку ХХ століття елементи феєричності проникають у літературу, зокрема в драматургію. Виникає так звана *драма-феєрія (драма-казка)*.

Драма-феєрія — п'єса, для якої характерні виразне ліричне начало, зіставлення природного й людського, широке використання міфічних і фольклорних образів, фантастичних елементів тощо.

До вершинних творів цього жанру у світовій літературі належать «Затоплений дзвін» Герхарда Гауптмана, «Блакитний птах» Моріса Метерлінка, «Лісова пісня» Лесі Українки.

1. Дайте визначення, що таке «драма-феєрія».
2. Доведіть, що твір М. Метерлінка «Блакитний птах» — драма-феєрія.

ЗІ СКАРБНИЦІ ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНОЇ ДУМКИ

Метерлінк з'явився у літературі у той момент, коли він повинен був прийти. Символістом він був од природи, по суті.

*Антонен Арто, французький письменник,
драматург і теоретик театру*

Він [Моріс Метерлінк] реалізував ідеал театру: став на одному рівні з найбільш піднесеними метафізичними концепціями і втілював їх у вигаданих істотах, щоб одночасно запропонувати їх як художникам і мислителям для споглядання, так і юрбі. Захопливе драматичне дійство цілком доступне широкому загалу — у ньому глядачі бачать себе. Отже, він втішує народ, який захоплюється виставою, стражданнями і нещастями, показаними в ній, а також збуджує серйозні думки.

Каміль Моклер, французький письменник і літературний критик

Немає письменника у всесвітній літературі, який з такою глибиною і красою зобразив би вічну, очищену від усяких зовнішніх домішок, трагічну суть життя, як Метерлінк.

Микола Бердяєв, російський філософ українського походження

Це дуже гарна п'єса [«Блакитний птах»]. Можливо, найкраща у ХХ столітті. Не тільки тому, що вона вчить вірити у мрію і шукати Істинні Блаженства, це якраз найпростіше... А тому, що вона — як і усе символістське мистецтво — учить правильному світогляду.

Дмитро Биков, російський письменник і літературний критик

Мистецькі передзвони

Драму-феєрію Моріса Метерлінка «**Блакитний птах**» було поставлено у багатьох театрах світу. Право першої постановки драматург надав Московському художньому театру та відомому режисеру **Костянтину Станіславському**. Прем'єра відбулася 1908 року. Вистава мала великий успіх.

На українській сцені «Блакитний птах» уперше з'явився 1938 року у Київському театрі юного глядача (режисер **Борис Вершилов**), у неопублікованому перекладі **Максима Рильського**, зробленому з великими купюрами. Як зазначила Кіра Шахова, з вистави було знято «містичний наліт», «сумнівну символіку», що стало на заваді розкриттю філософського підтексту. Незважаючи на це, вистава гарно сприймалася глядачами. П'єсу бельгійського драматурга і сьогодні можна знайти у репертуарі багатьох театрів Києва, Дніпра, Львова та інших міст.

ПІДСУМОВУЄМО ВИВЧЕНЕ В РОЗДІЛІ

1. Розкрийте сутність змін у світовій драматургії на межі XIX–XX століть.
2. Видатними представниками «нової драми» є
A Шекспір і Метерлінк **B** Ібсен і Метерлінк **B** Ібсен і Есхіл
3. Простежте ознаки «нової драми» у п'єсі М. Метерлінка «Блакитний птах».
4. Складіть письмово цитатний план до твору.
5. Порівняйте драми «Блакитний птах» Моріса Метерлінка та «Лісова пісня» Лесі Українки. Результати порівняння запишіть до зошитів у такій таблиці:

ПАРАМЕТРИ ДЛЯ ПОРІВНЯННЯ	Моріс Метерлінк. «Блакитний птах»	Леся Українка. «Лісова пісня»
Тема твору		
Особливості сюжету		
Провідні мотиви		
Символічність образів		
Жанр твору		
Ідея		
Висновок:		

6. Об'єднайтеся у групи і виконайте одне із завдань: розробіть обкладинку до книжки або афішу / програмку до вистави за п'єсою Моріса Метерлінка «Блакитний птах»; створіть мультимедійну презентацію «П'єса М. Метерлінка «Блакитний птах» в ілюстраціях художників»; підготуйте інсценізацію фрагментів п'єси, які вам найбільше сподобалися; створіть буктрейлер / інформаційний плакат / кроссенс до твору.
7. Наведіть факти, які свідчать про популярність творчості М. Метерлінка у сучасній культурі.
8. Прочитайте та прокоментуйте висловлювання Моріса Метерлінка із рубрики «Цитата для душі», подані в електронному додатку до підручника. Використовуючи ці та інші висловлювання або цитати (наприклад, із п'єси «Блакитний птах»), створіть мотиватор або демотиватор.

9. Прокоментуйте інформаційний плакат¹ на тему «Нова драма» Моріса Метерлінка. Запропонуйте свій плакат на цю тему.

10. Напишіть за п'єсою М. Метерлінка «Блакитний птах» твір на одну із тем: «У пошуках щастя»; «П'єса М. Метерлінка «Блакитний птах» — гімн людині»; «Які істини мені відкрила п'єса М. Метерлінка «Блакитний птах»?» або запропонуйте свою тему для творчої роботи за п'єсою Метерлінка.

¹ На плакаті використано репродукцію картини *Олега Шупляка*.

Сучасна література в юнацькому читанні

Ти відкриваєш книжки, а вони — тебе.
Чингіз Айтматов, киргизький письменник

...мистецтво призначено лише, щоб відображати і тлумачити, життя — завжди столике, завжди суперчливе і завжди недосконале.

Дмитро Затонський, український літературознавець

ЧИТАЮЧИ СТОРІНКИ ЦЬОГО РОЗДІЛУ, ВИ ЗМОЖЕТЕ:

- ♦ *відкрити* для себе творчість Пауло Коельйо і Мо Яня;
- ♦ *дізнатися*, що потрібно зробити, аби мрії збувалися;
- ♦ *зрозуміти*, за що присуджують Нобелівські премії з літератури;
- ♦ *замислитися* над призначенням людини;
- ♦ *поміркувати*, як можна запобігти проявам агресії

Пауло (Паоло) Коельйо

Paulo Coelho

(народився 1947 р.)

Хто я такий? Я всього лише бразильський¹ письменник, який пише португальською. Я не пророк, не майстер і не вчитель. Я просто роблю те, що я хочу і повинен робити. Я намагаюся залишатися самим собою

Пауло Коельйо

МАГ, ПІЛГРИМ І ПИСЬМЕННИК

Маг і пілігрим, алхімік слова і воїн світла, феномен масової культури... Як тільки не називають бразильського письменника **Пауло Коельйо** — одного з найпопулярніших прозаїків ХХІ століття. Його книжки очолюють списки світових бестселерів², друкуються шаленими тиражами й перекладаються багатьма мовами, а їхній загальний наклад перевищує 200 мільйонів екземплярів. Твори Коельйо мають величезну армію прихильників і водночас викликають чимало дискусій та суперечок. У чому ж секрет успіху Пауло Коельйо? Над цим питанням ламають голову і співбрати по перу, і літературні критики, і читачі. Спробуймо розібратися в цьому й ми.

Пауло Коельйо де Соуза³ народився 24 серпня 1947 року в бразильському місті Ріо-де-Жанейро у консервативній родині із суворими правилами та поглядами на життя. Батько Педро був інженером, мати Ліжія — домогосподаркою. У Пауло була молодша сестра Соня Марія, яку він ніжно любив. Батько письменника мріяв про великий будинок — справжній особняк із зимовим садом. Грошей було обмаль, тому родині доводилося на всьому економити. Діти Коельйо отримували лише найнеобхідніші речі, однак це не вплинуло на їхній загальний розвиток. У домі було

¹ Письменник надзвичайно цінує своє бразильське походження: «*Моє бразильське походження дуже багато значить для мене як для письменника, адже тут люди наділені інтуїцією, не соромляться довіряти духу і магії, їм ближче парадокси, ніж... логіка. Вони дуже людяні й відкриті до всякої таємниці*».

² *Бестселер* (англ. *bestseller*, від *best* — кращий і *sell* — продавати) — книжка, що видається великим тиражем, враховуючи читацький попит чи комерційні інтереси.

³ Повне ім'я письменника. У португаломовних регіонах дитина при народженні може отримати одне чи два імені й до чотирьох прізвищ. *Коельйо де Соуза* — прізвища, які дісталися письменнику від його батька.

багато книжок, фортепіано. Мати Пауло мала мистецтвознавчу освіту й намагалася прищепити дітям любов до мистецтва. Вона часто виконувала музичні твори Баха, Бетховена, Чайковського.

Дитячі та юнацькі роки майбутнього письменника були непростими, йому довелося пережити дуже різні ситуації, часом екстремальні й навіть жорстокі. Пауло мав складний характер, не міг порозумітися з батьками, до того ж і навчання давалося хлопчику нелегко. Щоб якось виправити ситуацію, «перевиховати» сина, батьки вирішили віддати його до єзуїтського коледжу. Це було похмуре місце, де на вихованців чекали сувора дисципліна та релігійні молитви й меси. Хоч як це дивно, та саме в коледжі в Коельйо вперше прокинувся інтерес до літератури й читання. Його улюбленими книжками були пригодницькі романи. Хлопець читав багато й жадібно, та успішність у навчанні це не підвищувало, як і не додавало друзів. Річ у тім, що в Пауло Коельйо у підлітковому віці була неприваблива зовнішність, він ріс кволим, бідно одягався, не мав автомобіля. Пауло відчував себе білою вороною серед однолітків. Юнак страждав від самотності й, намагаючись сховатися від неї, створив свій особливий світ — світ, у якому він був щасливим. Його вірними друзями, яким було байдуже, як ти виглядаєш і які в тебе м'язи, стали книжки. Пауло читає, пробує писати й сам. Свою першу літературну нагороду Коельйо отримав на поетичному турнірі під час навчання в коледжі. Майбутній письменник дуже вибагливо ставився до своїх перших літературних спроб: його молодша сестра Соня згадувала, що якось у школі вона отримала нагороду за твір, який брат викинув до сміттевого кошика.

У 14 років Пауло Коельйо остаточно переконався у своєму призначенні, він зрозумів, що хоче стати письменником. Та, на превеликий жаль, це бажання хлопця не підтримали родичі. Більше того, стосунки з рідними, особливо з батьком, погіршувалися з кожним днем. Виявилось, що поганої успішності в навчанні, хлоп'ячої впертості та бажання стати письменником — досить, щоб помістити сина до психіатричної лікарні. Але Пауло не сердився на батьків. Найголовніше, що він знайшов сили жити далі, не зламався, не зрадив своїй мрії...

Під натиском свого батька Коельйо вступив на юридичний факультет університету, проте згодом він захопився театром і кинув навчання. Потяг до письменства не слабшав, юнак пробує свої сили в журналістиці. Завдяки одній статті, яку він надрукував у заснованому ним журналі, юнак познайомився з відомим бразильським музикантом — **Раулем Сейхасом**. Пауло написав для його пісень сотні текстів. Альбом пісень Р. Сейхаса на вірші П. Коельйо мав шалений успіх, він був розпроданий у кількості 5 млн примірників. Це — перше літературне досягнення майбутнього символу бразильської нації.

Коельйо у дитинстві

Як справжнє дитя 60-х¹ — часу захопливих відкриттів і безумств, Пауло Коельйо намагався пізнати світ і знайти себе в цьому світі. Він постійно шукав те, що могло б наповнити його душу, не дозволяв умовам, що панували в суспільстві та його родині, оволодіти ним. Духовні пошуки привели майбутнього письменника до найрадикальніших рухів того часу. То він разом із «хіпі» мріє про альтернативне суспільство, найвищою цінністю якого була свобода особистості, то поринає з головою в марксистські течії, бере участь у політичних кампаніях, то, переживаючи кризу атеїзму, звертається до чорної магії або вирушає на пошуки нового духовного досвіду.

Актор, журналіст, хіпі, рок-зірка, телевізійний продюсер — це ураганне життя закінчилося в одну мить. У 1982 році під час подорожі Європою Пауло Коельйо відвідав музей концтабору Дахау. Письменник пережив сильне емоційне потрясіння й відчув духовне прозріння, яке повернуло йому католицьку віру його предків. Потім разом зі своїм духовним учителем Коельйо здійснив традиційну в католицькому світі паломницьку подорож шляхом Святого Іакова². Коельйо описав її у своєму першому творі *«Паломництво»* (1987). За ним з'явилися й інші твори: *«Алхімік»* (1988), *«Брида»* (1990), *«Валькірії»* (1992), *«П'ята гора»* (1996), *«Вероніка вирішує померти»* (1998), *«Одинадцять хвилин»* (2003), *«Шпигунка»* (2016) та ін. *«Коли я пишу книжку, я веду розмову з єдиною людиною, яку по-справжньому знаю, — із самим собою, тому кожна книжка для мене — це процес самопізнання»*, — стверджує Пауло Коельйо.

Усесвітню відомість і славу Коельйо принесла книжка *«Алхімік»* (*«O Alquimista»*). Цей твір став справжнім світовим бестселером, його читають, обговорюють, про нього ще й досі сперечаються, незважаючи на те що минуло вже тридцять років від дня його виходу. Він увійшов до книги рекордів Гіннеса за кількістю перекладів іншими мовами світу (71 переклад станом на 2011 рік). І досі залишається книжкою, яку найбільше читають на батьківщині письменника — у Бразилії, а за версією одного з авторитетних літературних журналів, кількість проданих екземплярів *«Алхіміка»* перевищила кількість будь-якої іншої книги, що написана португальською за всю історію існування цієї мови. *«Алхіміка»* вивчають у школах Бразилії, Португалії, Італії, Франції, Іспанії, США та України.

«Я є і сподіваюся назавжди залишитися пілігримом. Письменником, який за старовинною традицією читає по зорях і мапах, черпає історії з найрізноманітніших джерел, має відвагу занурюватися в глибини не-

¹ 1960-ті роки — час радикальних відкриттів і нових трендів у суспільстві: перший політ людини в космос, перша висадка земних жителів на поверхню іншого небесного тіла – Місяць, отримання незалежності колоніальними країнами Африки, розпал холодної війни між СРСР та США, популярність руху «хіпі» — молодіжної субкультури, представники якої виступали за свободу особистості, пацифізм, любов до природи.

² Шлях Святого Іакова — відомий паломницький шлях до могили апостола Іакова в іспанському місті Сантьяго-де-Компостела, який є третьою за величиною святиною католицизму після Єрусалима та Рима.

збагненого океану Духу і вміє ділитися всім цим з людьми. Я католик і вірю в чудеса. Література — це випробування уяви як автора, так і читача», — так Пауло Коельйо сформулював своє творче й життєве кредо. Мотив подорожі, мандрів часто присутній у книжках відомого бразильця, та й себе автор неодноразово порівнював з пілігримом. Коельйо впевнений, що саме шлях і пошуки істини формують характер і змінюють людину. «Паломництво, мандри — це прекрасний спосіб познайомитися з тими часточками самого себе, які могли б залишитися непізнаними для вас самих до самої смерті». Дослухаємося до слів письменника й вирушимо в мандри магічним світом Пауло Коельйо.

1. Які факти з біографії Пауло Коельйо вас вразили найбільше?
2. Сформулюйте 2–3 запитання до статті про письменника. Поставте їх сусідові по парті.
3. Використовуючи матеріали статті про письменника й додаткові джерела, наведіть факти, які свідчать про популярність творчості Пауло Коельйо.
4. У рубриці «Читачеві XXI століття» ознайомтеся із громадською діяльністю Пауло Коельйо. Прокоментуйте інформаційний плакат до біографії письменника.

Читачеві XXI століття

Пауло Коельйо відомий не тільки своєю творчістю, а й активною громадською діяльністю. Так, у 2007 році його було призначено Посланцем миру Організації Об'єднаних Націй (ООН) у сфері міжкультурного діалогу та боротьби з бідністю. У себе на батьківщині, у Бразилії, письменник створив благодійний Інститут імені Пауло Коельйо, який підтримує людей похилого віку, безпритульних і хворих дітей, сприяє розвитку духовної культури Бразилії. Цей заклад Пауло Коельйо утримує тільки за рахунок авторських гонорарів. Пауло Коельйо — кавалер державних нагород Іспанії, Франції, Німеччини, лауреат численних літературних премій.

Бразильський письменник Пауло Коельйо двічі побував в Україні: у 2004 та 2006 роках.

Під час своєї першої поїздки Коельйо відвідав Міжнародний книжковий Форум видавців у Львові, прогулявся пішки вулицями Києва, побував у Києво-Печерській лаврі і Софійському соборі. «*Мета мого приїзду — пізнати країну, народ, тому що, мабуть, це і є душа у будь-якій частині світу*», — сказав митець.

Як відомо, Пауло Коельйо дуже уважно ставиться до символів і знаків долі. Так, Коельйо відзначив, що вважає той факт, що він народився з нашою країною в один день — 24 серпня, «*не просто збігом обставин*». Цікаво, що перший візит Коельйо до України став можливим завдяки підтримці українського перекладача **Віктора Морозова**.

До вивчення роману «АЛХІМІК»

У творчій майстерні письменника

У кінці століття¹ в людських душах утворилася порожнеча. І, як це завжди буває, неминуче стало виникати тяжіння до містики, навіть до магії. І ось знову з'являється наш маг зі своєю простотою, яка інколи нагадує святих усіх епох та релігій. Він промовляє потрібні слова, усі хочуть його слухати, адже тією чи іншою мірою ці слова вже в душі в кожного з нас.

Пауло Коельйо знайшов ці слова у священних і мирських книгах, у східних легендах і західних сказаннях; створив геніальну суміш із Євангелія, середньовічних книг з магії, незрівнянної східної поезії, яку ми так мало знаємо. І навчився простоті, нікому нічого не нав'язує, з легкістю виражає те, що думає та відчуває.

Багато хто намагався і все ще намагається зробити те саме, та не може досягти такого успіху. Але кожен, хто, як Пауло Коельйо, намагається по-своєму зробити людину кращою, а життя менш нестерпним, викликає в мене захоплення й бажання привітати його.

За Карлосом Ейтором Коні, бразильським письменником

ЧИТАЄМО, РОЗМІРКОВУЄМО, ОБГОВОРЮЄМО...

1. Поділіться своїми враженнями від прочитаного. Що вам запам'яталося найбільше?
2. Що ви дізналися про автора та його твір з передмови до «Алхіміка»?
3. Спираючись на малюнок, поданий на наступній сторінці, простежте шлях, який довелося подолати чабану Сантьяго. Яку роль у житті Сантьяго відіграли люди, яких він зустрів на своєму шляху? Які істини відкрилися юнакові під час подорожі?

¹ Мається на увазі кінець XX століття.

4. Підготуйте вибіркового переказ епізоду «Кохання Сантьяго та Фатіми».
5. Схарактеризуйте образ головного героя за такою схемою:

6. Розкажіть, як Сантьяго знайшов свій скарб.
7. Роздивіться ілюстрації до твору художника Владислава Єрка (Україна). Які епізоди зображено? Порівняйте бачення митців пензля зі своїм. Чи такими ви уявляли персонажів твору? Зробіть свої малюнки до твору.

Владислав Єрко.
Ілюстрації до роману
«Алхімік» (2000-і)

8. В авторській передмові до свого твору Коельйо наголошує, що його книжка символічна. Назвіть і прокоментуйте основні символи твору.
9. Пауло Коельйо стверджував: «Ключове поняття, яке покладено в основу оповіді про подорож пастуха Сантьяго, — це поняття “Своя Доля”»¹. Поясніть, як ви розумієте слова письменника.

¹ У перекладі Віктора Морозова — «Своя Легенда».

10. Поясніть, як ви розумієте таку сентенцію твору: «Світова душа живиться людським щастям. Як і нещастям, заздрощами, ревнощами. Єдиним обов'язком людини є здійснення своєї Легенди. Весь світ — одне ціле. Тому, коли ти чогось зажадав, цілий Всесвіт змовляється, щоб тобі допомогти» (переклад з португальської Віктора Морозова).
11. Визначте риси притчі в романі.
12. Прокоментуйте назву твору. Запропонуйте свій варіант заголовка. Аргументуйте його.

Читачеві XXI століття

Пауло Коельйо письменник, який веде активне життя в соціальних мережах і пишається своєю близькістю з читачами. Ви можете стежити за його стрічкою новин у **Фейсбуці** (<https://www.facebook.com/paulocoelho>), підписатися на Коельйо в **Твіттері** (<https://twitter.com/paulocoelho>), першим дізнатися про книжкові новинки письменника на його офіційному багатомовному сайті (<http://paulocoelhoblog.com/>). Коельйо взагалі «за» Інтернет. На його думку, Інтернет може стати «прекрасним форумом для всесвітньої дискусії, в якій ніхто не відчуватиме себе ізольованим».

ЗІ СКАРБНИЦІ ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНОЇ ДУМКИ

«Алхімік» — це «Маленький принц» нашого часу. Проста і піднесена книга.

Милорад Павич, сербський письменник

...[Коельйо] більше, ніж письменник. Більшість літературних критиків цього так і не зрозуміли. Він незвичайно різностороння людина і може вважатися символом нашої епохи. Його книжки не просто вигадка, інакше навколо них не кипіли б такі пристрасті й у нього не було б стільки відданих прихильників.

Хуан Аріас, іспанський письменник, лауреат Нобелівської премії

...письменник за допомогою прадавніх форм, які узагальнюють досвід людства, навіртає сучасного читача до добра, стверджує в ньому віру в Бога й у власні сили, що є необхідним сьогодні.

Анна Шестак, українська журналістка і дослідниця літератури

Коельйо як першооснову своєї творчості виділяє не стільки безпосередньо дидактичну функцію, скільки сповідально-автобіографічний підтекст: «Я лише розповідаю у своїх книгах, що сталося у житті зі мною. Я ділюся тим, що трапилося зі мною, але не додаю: зроби й ти те ж саме. Ні. Я розповідаю про свою трагедію, про свої помилки, про те, як долав їх, але не стверджую, що це рішення годиться для всіх, оскільки кожне життя — особливий, унікальний випадок».

Марія Над'ярних, російська дослідниця

Підсумовуємо вивчене

1. Підготуйте запитання для рольової гри «Інтерв'ю з Пауло Коельйо». Проведіть таку гру в класі.
2. Прокоментуйте висловлення письменника: «Усі великі твори класичної літератури — це розповідь про великі подорожі, від Біблії до “Божественної комедії”, від “Дон Кіхота” до “Одіссеї”. Це завжди пошук власної Ітаки, метафора народження і смерті, велика подорож, яку ми маємо здійснити, хочемо ми цього чи ні». Як ці слова перегукуються з твором Коельйо «Алхімік»?
3. Розв'яжіть кроссенс. На основі відповідей до нього складіть зв'язну розповідь про Пауло Коельйо та його твір «Алхімік».

4. Роздивіться колаж. Які книжки на ньому зображено? Чому, на вашу думку, поруч з «Алхіміком» опинилися саме ці твори?

5. Підготуйте усний твір-мініатюру на одну з тем: «Над чим я замислився (замислилася), коли прочитав (прочитала) роман Пауло Коельйо “Алхімік”?»; «Пошуки сенсу буття у романі П. Коельйо “Алхімік”»; «Про що пише Пауло Коельйо?»; «Причини популярності творів Пауло Коельйо».
6. Об'єднайтесь у групи й виконайте одне із завдань (на вибір): напишіть коментар для читацького блогу, присвяченого роману П. Коельйо «Алхімік»; підготуйте статтю в літературну енциклопедію про Пауло Коельйо; створіть рекламний проєкт або інформаційний плакат до твору «Алхімік».

Мо Янь

莫言

(народився 1955 р.)

Удача поряд з невдачею, за невдачею йде удача.

Лао-цзи, давньокитайський мудрець

ТОЙ, ХТО НЕ ЗМІГ МОВЧАТИ

Чи всі ми завжди віримо у свою удачу? Чи не підривають нашу віру в себе бодай невеличкі труднощі або кепкування інших? Як зберегти в собі добро і душевну силу навіть тоді, коли здається, що весь світ проти тебе? Про це і про багато чого іншого запрошує замислитись читачів наш сучасник, лауреат Нобелівської премії 2012 року в галузі літератури, китайський письменник **Мо Янь**. Наведені в епіграфі слова його видатного співвітчизника Лао-цзи, вподобані митцем, яскраво характеризують і самого Мо Яня. Адже його шлях у літературу не був устелений пелюстками троянд, успіх не звалився йому на голову, як манна небесна, а став результатом наполегливої праці над собою, боротьби із життєвими труднощами. Мо Яню довелось пережити голод, страшну втому від праці, страждання від самотності, глузування односельців і ще багато чого, перш ніж заявити світові про себе як про оригінального автора.

Народився майбутній письменник **17 лютого 1955 р.** у заможній селянській родині в селі Гаомі провінції Шаньдун. Справжнє його ім'я — **Гуань Моє**. А псевдонім Мо Янь, що означає «мовчи» (або «не говори»), він обрав на початку письменницького шляху. Озираючись на своє дитинство, в одному з інтерв'ю митець пояснював: «У ті часи люди в Китаї жили ненормальним життям. Тому тато з мамою мені наказували не базікати за порогом дому. Якщо відкриєш рота і будеш говорити, що думаєш, потрапиш у біду. Я їх послухався і не базікав». Дослідники творчості Мо Яня помітили ще один цікавий момент, пов'язаний із його псевдонімом. У Китаї побутує давня мудрість: можна багато говорити, але нічого не сказати. Цікаво, що в цьому вислові якраз присутні ієрогліфи, що і складають псевдонім Мо Яня.

«Ті часи», про які згадує письменник, — це період «культурної революції» в Китаї, започаткованої вождем китайської комуністичної партії Мао Цзедуном. Час воістину трагічний для всього китайського народу. Він позначений економічним хаосом, зубожінням, різким спадом добро-

буту та рівня культури населення країни. Усе це стало наслідком жорсткої диктатури панівної верхівки, антигуманної за своєю сутністю. Під час «культурної революції» було знищено, ув'язнено або вигнано з Китаю багато державних службовців, учених, діячів мистецтв. Це лихоліття не могло не позначитись на долі простого сільського хлопчика, якому змалечку забороняли говорити.

Виступ Мо Яня на процедурі вручення йому Нобелівської премії (Стокгольм, 2012)

Величезну роль у формуванні Мо Яня як особистості і письменника відіграла мама, котра насамперед впливала на сина своєю безмежною добротою. Добротою до всіх — до своєї родини, до односельців, навіть до тих, хто начебто і не заслуговував на доброзичливе ставлення. Здавалось, своєю добротою тендітна китайська жінка зігриває весь навколишній світ. Невипадково саме їй Мо Янь і присвятив значну частину своєї Нобелівської лекції, яку виголосив на процедурі нагородження у Швеції. Серед спогадів письменника є й такі, які нам, українцям, дуже близькі й зрозумілі, бо аж занадто яскраво нагадують сторінки вітчизняної історії, пов'язані з Голодомором: *«Мій найболючіший спогад про те, як ми з мамою пішли збирати колоски на колективній землі. Прийшли охоронці, люди, що збирали колосся, розбіглися, у моєї мами ніжки були маленькі, бігла повільно, її затримали, один високий охоронець заліпив їй ляпаса. Вона похитнулася й впала на землю. Охоронці забрали зібрані нами колоски, посвистуючи, спокійно пішли. У моєї мами з рота текла кров, вона сиділа на землі, я ніколи не забуду вираз розпачу на її обличчі. Через багато років, коли той охоронець став сивим, старим, я зустрів його на ринку, кинувся знайти й помститися йому, мама утримала мене, спокійно сказала: “Синоку, та людина, яка біла мене, й цей старий зовсім різні люди”»¹. Ці фрагменти автобіографії багато в чому проливають світло на атмосферу, в якій ріс письменник, на роль світлої маминої особистості в його житті.*

Говорячи про своє дитинство, Мо Янь з гіркотою згадує і про те, що односельці насміхалися з його зовнішності, саме через неї в школі йому довелося потерпати від стусанів задиристих учнів. Звісно, таке ставлення дорослих і дітей до хлопця могло розізнати його на весь навколишній світ, сприяти утвердженню в його душі ненависті до своїх кривдників. Однак він не тримав зла на них, бо завжди пам'ятав мамині уроки доброти, її мудрі настанови про те, що краса людини у добрих справах, а на зло не варто відповідати злом. Ця заповідь пронизує і маленький за обсягом, але великий за своїм художнім змістом твір *«Геній»*. Сюжет оповідання багато чим перегукується з подіями життя самого письменника. Так само, як і його герой, Мо Янь потерпав у дитинстві через свою відмінність від

¹ Уривки з Нобелівської промови Мо Яня тут і далі подано в перекладі з китайської Володимира Урусова.

інших, а виріши, так само виїхав у місто, вивчився й успішно реалізував творчі здібності.

Які ж іще чинники вплинули на становлення його як письменника? Шукаючи відповідь на це запитання, згадаємо вислів Антуана де Сент Екзюпері «*Усі ми родом з дитинства*» і знову розгорнемо сторінки дитячих вражень Мо Яня. Уявімо його на гомінкому сільському ринку, де торгують усякою всячиною, але оченята нашого героя спрямовані зовсім не на їжу чи речі, які там продають. Малий мрійник угледів розповідача книжок, почув його чарівливий голос, і все інше для нього просто перестало існувати. Він навіть забув про важливі справи, які йому доручила зробити мама. Тут слід зауважити, що в Китаї були такі люди-оповідачі, які, можливо, чимось нагадували наших кобзарів, бо, як і вони, несли світові цікаві розповіді на найрізноманітніші теми. Гуань уважно вслухався в їхні слова, а потім залюбки переказував почуте мамі, додаючи до нього своє, вигадане. Йому забороняли говорити зайве на вулиці, але говіркий від природи хлопчина вже не міг втриматися вдома — з його вуст лилися і лилися всілякі історії, щедро приправлені власною фантазією, перебільшеннями і новими поворотами сюжету. Поволі слухачами цих переказів стала вся родина. Так у простому китайському селі із маленького мрійника і фантазера народжувався великий письменник, якому судилося міжнародне визнання.

У 12 років Гуань, не закінчивши навіть початкової школи, був змушений припинити навчання. Протягом багатьох років він виконував різну сільську роботу, згодом влаштувався на фабрику. Увесь цей час хлопець переживав, що не може вчитися. Значно пізніше про цей період власної біографії письменник скаже: «... я дуже рано почав читати велику книгу життя людського суспільства... Припинивши навчання, я блукав серед дорослих, почавши довгий життєвий шлях “читання вухами”». У 70-х роках ХХ ст. він вступив на службу до армії, паралельно в цей час продовжував навчання і в 1986 р. закінчив факультет літератури Інституту мистецтв Народно-визвольної армії Китаю. Сам письменник зізнавався, що значний вплив на його художню свідомість справили насамперед американський письменник **Вільям Фолкнер** і колумбієць **Габріель Гарсія Маркес**.

Нині Мо Янь — почесний доктор філології Відкритого університету Гонконга. Широку відомість йому приніс роман «**Червоний гаолян**¹» (1986). В основу його сюжету покладено історію однієї китайської родини, яка мешкала на північному сході Китаю під час антияпонської війни у 1930-і роки. Роман був екранізований китайським режисером **Чжаном Їмоу** в 1987 році і здобув головний приз Берлінського міжнародного фестивалю — Золотого ведмеда (1988).

Обкладинка українського видання роману Мо Яня

¹ *Гаолян* — однолітній злак, нагадує кукурудзу, зерна червонувато-бурого кольору.

Узагалі ж у доробку письменника **11 романів, багато повістей, оповідань, есе**, також є **п'єси і кіносценарії**. Його твори перекладено понад десятима мовами світу, у тому числі й українською (видано повні переклади романів «Червоний гаолян», «Країна вина», оповідання «Геній»). У художній літературі письменник вбачає величезний потенціал міжкультурного спілкування. Так, у 2009 р. на Франкфуртському книжковому ярмарку він заявив, що саме література може розчистити бар'єри між країнами і народами.

Про що ж пише Мо Янь? Китайські дослідники відносять його творчість до напрямку *сюньгенъ веньсюе* («пошук коріння»), представники якого бачать у селянстві оплот традицій і фундамент соціальної стабільності. Невипадково героями їхніх творів найчастіше є прості трударі села, які зберігають національне вогнище свого народу. Сам же письменник власною *«літературною територією»* називає маленьке північно-східне село Гаомі, в якому вбачає мініатюрну копію Китаю й навіть усього світу. За творами Мо Яня можна вивчати китайську історію ХХ століття, але не із загального ракурсу, а бачити події очима його героїв. У зображенні персонажів письменник часто спирається на власний життєвий досвід, на пережите його родиною. Мо Яня хвилюють найрізноманітніші теми, однак переважно він пише про життя селян, їхню боротьбу за виживання, за збереження власного достоїнства. Саме цьому і присвячено оповідання під назвою «Геній».

1. Які чинники вплинули на формування Мо Яня як письменника?
2. Як ви розумієте такий його вислів: «Я дуже рано почав читати велику книгу життя людського суспільства...»? А що у вашому розумінні означає «читання вухами»?
3. Який зі спогадів Мо Яня вразив вас найбільше? Чим саме?

До вивчення оповідання «ГЕНІЙ»

ЧИТАЄМО, РОЗМІРКОВУЄМО, ОБГОВОРЮЄМО...

1. Поділіться враженням, яке справило на вас оповідання.
2. Розкажіть, як однокласники ставились до Цзян Дачжі. У чому полягала причина такого ставлення?
3. Як на взаємини учнів реагували учитель та батьки? Чи допомагали вони школярам порозумітися? Аргументуйте відповідь текстом.
4. Чому, на ваш погляд, Цзян Дачжі не розповів учителеві про випадок з м'ячем? Як це його характеризує? А чи варто було розповісти? Які емоції викликав у вас цей епізод?
5. Як свого сина характеризував батько? На яких рисах характеру він наголошував?
6. Як ви гадаєте, чому із часом ставлення однокласників до Цзян Дачжі змінилось? Як саме? Підтвердіть відповідь цитатами з тексту.

7. Чому головний герой покинув навчання у престижному університеті? Як до цього поставились у його селі? А як ви оцінюєте цей вчинок?
8. Знайдіть у творі описи зовнішності Цзян Дачжі. Як і чому вона змінювалась? За допомогою яких художніх засобів створено його портрет? Що автор увиразнює в особистості головного героя засобами портретування?
9. Завдяки чому односельці генія зрозуміли, що «стати вченим важче, ніж стати селянином»¹? А чи погоджуєтесь ви з їхньою думкою?
10. Розкажіть, як Цзян Дачжі пояснив односельцям сутність своєї наукової роботи.
11. Виразно прочитайте кінцівку оповідання (від слів «Чому ви не заперечуєте?..»).
12. Як ви думаєте, що символізує низка питальних речень наприкінці твору?
13. Чи можна стверджувати, що геній стимулював інших людей до мислення, до пошуку не лише відповідей на вже поставлені кимось запитання, а й самих запитань? Аргументуйте свою думку.
14. Подумайте над відповіддю на запитання «А що ж таке людина?».
15. Від імені кого ведеться оповідь у творі? Яким ви уявляєте оповідача?
16. Схарактеризуйте взаємини персонажів оповідання за поданою схемою:

¹ Тут і далі оповідання цитується в перекладі з китайської Євгенії Красикової («Всесвіт»: Український журнал світової літератури. Альманах китайської літератури. — 2010. — № 10. — Режим доступу: <http://www.vsesvit-journal.com/old/content/view/724/41/>).

17. Уявіть, що у вас є можливість зустрітися з персонажами твору. Як поради ви дали б учителю й батькам головного героя та його однокласником, щоб запобігти виникненню негативних ситуацій, описаних на початку оповідання? А що порадили б самим школярам?

У творчій майстерні письменника

ПРО ІДЕЙНО-ТЕМАТИЧНУ ОСНОВУ ОПОВІДАННЯ «ГЕНІЙ»

У своєму оповіданні Мо Янь, звертаючись до теми геніальності людини, порушує низку важливих проблем. Насамперед це **проблеми природи геніальності, взаємин генія з навколишнім середовищем**. Що ж таке геніальність — подарунок долі чи величезна відповідальність перед суспільством і навантаження на психіку? Чи легко бути генієм? Як ставитись до генія і вибудовувати спілкування в колективі, в якому є геній? Як узагалі реагувати на інакшість будь-якої людини? Ці питання нам допомагає осмислити Мо Янь посередництвом художнього твору. Із центральною проблемою оповідання пов'язані й інші, не менш важливі: **проблема людської жорстокості, проблема виховання дитини в родині та школі, індивідуального підходу до особистості, проблема відповідальності вченого перед суспільством і самопожертви заради наукового пізнання**. Урешті-решт це і **проблема призначення науки в суспільстві**.

Мо Янь показує нам шлях від ненависті до поваги, який пройшли однокласники генія. Автор немов попереджає нас про можливі помилки пересічної людини в спілкуванні з іншою, яка чимось об'єктивно сильніша від неї (в оповіданні йдеться насамперед про силу розуму й духу). Оповідь ведеться від імені молоді людини, а в минулому одного з хлопців, які в дитинстві цькували малого генія, але з часом зрозуміли свою неправоту: *«Ми всі мимовільно пригадали, як тоді на баскетбольному майданчику зговорилися проти нього, і нам стало соромно»*. Відчувається, що оповідач дуже шкодує про заподіяне. Згадуючи свою історію взаємин із талановитим однокласником, він тим самим ненав'язливо застерігає читачів від жорстокого ставлення до будь-кого, ділиться своїм і негативним, і позитивним досвідом спілкування, аби допомогти іншим уникнути його помилок. Письменник закликає нас не закривати очі на агресію, а зазирнути в саму її природу, подивитись на неї збоку і зробити власні висновки про те, як варто вибудовувати стосунки з навколишнім світом. А головне — уважно вдивитись у себе самого, поміркувати над тим, якою особистістю є я і якою хочу бути. Ми інколи думаємо: якби повернути час, то вчинили б інакше. **Оповідання Мо Яня нагадує нам про те, що бути людиною — це намагатись бути нею завжди**, щоб потім не думати болісно про оце «якби». Отже, автор засобами художньої літератури подає нам уроки доброзичливості, засвоєні ним самим від мами ще в дитинстві. Адже в пам'яті успішного письменника Мо Яня завжди живе хлопчик Гуань, який колись мріяв про миску пельменів і потерпав від знущань однокласників, але не впав у відчай і не став мститися за свої образи. Це ще й уроки стійкості людського духу. Адже хіба ж не вражає читача непохитність

і малого Цзян Дачжі, і його ж у юнацькому віці, уже сформованого науковця?

Слід також звернути увагу на те, що в оповіданні відображено наслідки комуністичного виховання в добу «культурної революції», згідно з яким нівелюється цінність окремої людини, вона розглядається лише як маленький гвинтик у великому механізмі. Невипадково з вуст Барвистого кнура звучать страшні за своєю сутністю слова: *«Справді, нехай буде землетрус, щоб такий як я загинув, тоді країна хоч зерно зекономить, поменшає населення, помре один — стане одним менше, а ось якщо помреш ти, то це погано, адже ти корисна людина, тобі не можна вмирати»*. Так розмірковує дитина, яка всотала у свою свідомість антигуманні ідеї про повне підпорядкування особистості державній машині, під колеса якої свого часу Мао Цзедун кинув мільйони ні в чому не винних китайців (кількість жертв «культурної революції» офіційно досі точно не встановлена і оцінюється приблизно в 40–70 мільйонів).

Крім того, оповідання **Мо Яня без перебільшення можна назвати гімном справжньому вченому, який мету науки вбачає у служінні людству і заради спасіння людей, неможливого без наукового прогресу, йде на самопожертву**. Саме таку особистість змальовує автор в образі молодого науковця Цзян Дачжі, який робить усе можливе для передбачення землетрусів: *«Люди були зворушені його стійким духом, а ми завдяки йому зрозуміли: стати вченим важче, ніж стати селянином, щоб стати селянином, потрібна лише богатирська сила, щоб проливати піт, але, закінчивши роботу, можна бігти до річки, стрибати у воду і купатися, лежати на протязі під навісом для спочинку і спати, адже це і є людське щастя. Однак коли ми на прохолодному вітерці спимо під навісом, вечний у глибоких роздумах продовжує стояти навколішки на кавуновому полі»* (переклад із китайської Євгенії Красикової).

ПРО НАЦІОНАЛЬНИЙ КОЛОРИТ ОПОВІДАННЯ «ГЕНІЙ»

Для нас, українських читачів, оповідання цікаве ще й своїм національним колоритом, тим, що в ньому відображено національний спосіб мислення, ментальність китайців. А отже, воно відчиняє нам двері у світ далекосхідної культури. Читаючи твір, ми спостерігаємо, як *«японська софора розцвітала і скидала цвіт»*, ловимо звучання незвичних для нас китайських імен і разом із персонажами твору пригадуємо уроки географії: *«Де Янцзи? Де Хуанхе? Де Гімалаї? Де Пекін?»*.

Напевно, ви помітили, що в оповіданні багаторазово згадується кавун. Так, головний герой пише твір під назвою *«Земля – великий кавун»*, саме з кавуном однокласники порівнюють його голову, а з кавуновим паростком — тіло. На батьківському полі кавунів Цзян Дачжі робить свої важливі наукові спостереження. Урешті-решт саме на прикладі росту кавуна геній пояснює своїм односельцям механізм дії землетрусу. Цей плід фігурує і в низці прикінцевих запитань оповідання: *«Кавун — це земля, тоді листя кавуна — це що? Квіти кавуна — що це? Насіння кавуна — що це? Що таке кукурудза? Що таке соєві боби? Що таке борсук, який*

їсть кавуни? Що таке пустеля? Що таке хімічне добриво з сечовини?..».

Фактично з кавуном пов'язані і перший маленький успіх головного героя, ще учня початкової школи, і його вагомий успіх як науковця. Отже, кавун – наскрізна художня деталь твору, яка викликає широкий спектр асоціацій і навіть набуває символічного змісту (символ розуму, пізнання, наукового пошуку та успіху). Поміркуймо, чому ж саме кавун? Звісно, це пов'язано з реаліями, в яких виріс Мо Янь. Адже ця баштанна культура є широко розповсюдженою в Китаї, а рідна для письменника місцевість славиться вирощуванням особливо смачних кавунів.

Тут ще слід відзначити, що в традиційній китайській культурі щастя визначається великою кількістю їжі. Ця особливість знайшла відображення й у письменстві. Поле кавунів – це маленьке щастя китайського селянина. У Піднебесній на честь кавуна навіть щорічно влаштовували «кавунове свято», на якому він був головним частуванням на столі. У Китаї існує музей кавуна, де можна побачити давні китайські поезії, в яких згадується цей плід. Крім того, червоний колір м'якоті кавуна, яку головний герой порівнює з магмою, є особливим кольором для китайців, найулюбленішим з усіх. Він символізує удачу і процвітання, щастя і благородство. У стародавньому Китаї червоний як колір вогню символізував буянню життя в усіх його проявах. З ним також пов'язують прагнення рухатися вгору. І коли наприкінці твору всі персонажі, смакуючи червону м'якоть кавуна, жадібно всотують натхненність генія і під його керівництвом таки ворухать мозком, мимоволі виникає аналогія з інтелектуальним рухом угору і духовним зростанням особистості.

Оповідання «Геній» також викликає асоціації з міфами Давнього Китаю. Наприклад, з міфом про створення світу, де йдеться про першопредка *Пань-гу*, який всього себе віддав для того, щоб новий світ був багатим і прекрасним. Щоб урятувати світ від руйнівної сили землетрусів, віддає всі свої фізичні і духовні сили і Цзян Дачжі, втілюючи в собі ідею самопожертви заради високої мети.

У китайській міфології є й безсмертні святі, небожителі, яких називають *сянь*. Це святі відлюдники, які живуть у глухих місцях у горах і серед озер. У народних переказах і казках образ сянь близький до доброго чарівника європейських казок. Він найчастіше має вигляд білородого старця, який є провісником долі, сянь допомагає герою у безвихідній ситуації. Саме такого персонажа нагадає нам і Цзян Дачжі, який теж заради своїх наукових пошуків обрав відлюдкуватий спосіб життя і дії якого, спрямовані на допомогу своїм землякам, певною мірою подібні до чарів. Особливо ж яскраво ці асоціації увиразнюються в такому описі генія: *«Весь його одяг просочився червоно-синім чорнилом, на голові ніби виступила пелена білої пари, і якщо то була не душа небожителя, тоді що ж? У душі у нас з'явилося почуття поваги...».*

Отже, в оповіданні «Геній» звучить відлуння давньої китайської культури, описані події відбуваються в реальності, але викликають в уяві і самих персонажів, і читача порівняння з міфами, народними казками.

Протягом доби, з 18:00 13 червня до 18:00 14 червня 2016 р., вперше в Україні у Національній спілці письменників України відбулись цілодобові читання на пошану Мо Яня¹.

У спілкуванні з українськими читачами Нобелівський лауреат зазначив, зокрема: *«Я хотів би звернутися до міністра освіти України з проханням подумати над важливістю читання текстів, які розширюють уяву дітей. Моя мама була неписьменна. Я був виключений зі школи з політичних причин. Але мій брат залишив чудову бібліотеку мені, і ті книжки змінили мою свідомість і зробили мене письменником. Усі письменники мають бути найкращими, відданими читачами. І я прошу Міністра освіти України зробити усе можливе, щоб увести до шкільної програми такі тексти, які допомагають людям думати, відчувати і уявляти».*

За статтею Дар'ї Кучеренко на веб-порталі «Друг читача»

Пісумовуємо вивчене

1. Як ви розумієте вислів Лао-цзи, який обрано епіграфом до статті про Мо Яня?
2. Як слова давньокитайського мислителя стосуються особистості Мо Яня?
3. Спираючись на матеріал статті про письменника, поміркуйте, чи можна оповідання «Геній» назвати автобіографічним.
4. Схарактеризуйте образ Цзян Дачжі. Висловте своє ставлення до головного героя.
5. Поміркуйте, які поради ви дали б його однокласникам, щоб вони не комплексували поруч із генієм або з будь-якою людиною, яка чимось не схожа на них?
6. Розкрийте проблематику оповідання «Геній».
7. Як ви думаєте, чи реально насправді досліджувати природу землетрусів у такий спосіб, як це робив Цзян Дачжі? Чи його експерименти видаються вам суцільною фантазією автора?
8. Чи згодні ви з тим, що оповідання «Геній» можна назвати гімном справжньому науковцю? Обґрунтуйте свою думку.
9. Поясніть, завдяки чому відчувається національний колорит твору.
10. Доведіть, що в оповіданні Мо Яня присутні натяки на певні міфологічні факти, закріплені в китайській культурі.
11. Розв'яжіть кроссенс, поданий на наступній сторінці.
12. Розгляньте репродукцію картини сучасного вірменського художника Єгіше Тадевосяна «Геній і натовп», подану в електронному додатку до підручника. Поміркуйте, у чому відчувається її перегук із прочитаним оповіданням.
13. Мо Янь зазначав, що його улюбленим афоризмом і життєвим критерієм є слова Конфуція *«Не роби іншим того, чого не бажаєш собі»*. Як вам здається, наскільки актуальною ця настанова давньокитайського мислителя є для сучасної людини?
14. Скориставшись матеріалами підручника і додатковими джерелами, підготуйте повідомлення на тему «Мо Янь і Україна».
15. Напишіть твір-роздум на одну з тем: «А що ж таке людина?»; «Шлях від ненависті до поваги (взаємини однокласників з генієм)»; «Духовна стійкість Цзян Дачжі як запорука його успіху»; «Навіщо існує наука?»; «Як запобігти проявам агресії в суспільстві?».

¹ Докладніше матеріали на тему «Мо Янь і Україна» подано в електронному додатку.

ПІДСУМОВУЄМО ВИВЧЕНЕ В РОЗДІЛІ

1. У класі проведіть обговорення на тему «Які проблеми порушено у творах сучасної літератури?».
2. На один із прочитаних творів із цього розділу підготуйте кроссенс, або колаж, або інформаційний плакат (*на ваш вибір*).
3. Створіть мотиватор на основі афоризмів Пауло Коельйо. Захистіть свої роботи у класі.
4. Проведіть у класі опитування та складіть рейтинг роману П. Коельйо «Алхімік» (від 0 до 10) за такими критеріями: **актуальність; захопливість; мудрість; повчальність; натхненність**.
Проаналізуйте результати опитування та зробіть висновки про рейтинг роману Коельйо у вашому класі.
5. Підготуйте літературну вікторину за твором П. Коельйо «Алхімік».
6. Напишіть сенкан до твору Коельйо «Алхімік». Підготуйте зв'язну розповідь на основі складеного вами сенкану.
7. Поясніть, чому стаття про Мо Яня має таку назву. А як її назвали б ви?
8. Якби у вас була можливість взяти інтерв'ю у Мо Яня, які запитання ви йому поставили б?
9. Чи згодні ви з тим, що оповідання Мо Яня «Геній» можна назвати маленьким твором з великим художнім змістом? Аргументуйте свою думку.
10. Яка з проблем, порушених в оповіданні «Геній», видається особисто вам найактуальнішою? Обґрунтуйте відповідь.
11. У класі проведіть дискусію на тему «Сучасне література... про що вона і для чого?».

КНИЖКИ, ЩО НАС ОБИРАЮТЬ, або ЗАМІСТЬ ПІДСУМКІВ

- ❖ Цей розділ називається «Книжки, які нас обирають». Поясніть, як ви його розумієте. Розкажіть, про ті книжки, що обирали вас під час вивчення курсу зарубіжної літератури. А які книжки обирали ви?
- ❖ У класі проведіть дискусію на тему «Чи потрібно сьогодні сучасній людині, представнику цифрового століття, читати твори класичної літератури?».
- ❖ Протягом навчального року ви читали багато творів різних національних літератур, віртуально подорожували у просторі і часі, дізнавалися про щось нове і пізнавали себе... Розкажіть, які з прочитаних творів зарубіжної літератури справили на вас особливе враження і чому. Чи були серед них такі, що змусили вас про щось замислитися, можливо, навіть змінили щось у вас?
- ❖ Прокоментуйте, як ви зрозуміли фрагмент із лекції «Чому наше майбутнє залежить від читання?» сучасного англійського письменника Ніла Геймана: *«Коли ви дивитесь телепередачу або фільм, ви бачите речі, які відбуваються з іншими людьми. Художня проза — це щось, що ви створюєте самі з 33 літер і кількох знаків пунктуації. І тільки ви, використовуючи свою уяву, створюєте світ, заселяєте його і дивитесь навколо чужими очима. Ви починаєте відчувати речі, відвідувати місця і світи, про які б і не дізналися. Ви усвідомлюєте, що зовнішній світ — це теж ви. Ви стаєте кимось іншим, і коли настає час повернутись у свою реальність, щось всередині у вас змінюється назавжди. Література може показати вам інший світ. Вона може відвести вас туди, де ви ніколи не були. Один раз відвідавши ці дивовижні світи, ви ніколи не зможете бути повністю задоволені оточенням, в якому вирости. Невдоволення — це хороша річ. Невдоволені люди можуть змінювати і покращувати все навколо, робити світ кращим, робити його іншим».*
- ❖ Твори зарубіжної літератури ви відкривали для себе завдяки невтомній праці перекладачів. Які нові імена представників української перекладацької школи ви відкрили для себе у цьому класі?
- ❖ У групах підготуйте рекламний проект, або кроссенс, або інформаційний плакат, або фотоколаж на один із творів зарубіжної літератури, який ви читали у цьому навчальному році. Свій вибір обґрунтуйте.
- ❖ Підготуйте мультимедійну презентацію «Україна і зарубіжна література».
- ❖ Про долі яких видатних особистостей ви дізналися зі сторінок підручника? Які з них вразили вас найбільше і чому?
- ❖ Які віртуальні подорожі літературними куточками світу ви здійснили у цьому навчальному році завдяки підручнику? Які з них запам'яталися вам найбільше і чому? Чи є такі літературні місця, які ви бажаєте відвідати? Розкажіть про них.
- ❖ Велику увагу у підручнику приділено унаочненню навчального матеріалу. Поділіться, чи допомагала вам така візуалізація сприймати навчальну тему? Що б ви змінили у дизайні підручника? У класі проведіть обговорення на тему «Підручник у цифрову епоху... Яким він має бути?».
- ❖ Про які «мистецькі передзвони» зарубіжної літератури ви дізналися у цьому навчальному році? За власними уподобаннями на один із творів, що ви читали, підготуйте (намалюйте або словесно опишіть) колаж, що віддзеркалював би цей твір у різних видах мистецтва.
- ❖ Напишіть пост для соціальної мережі на тему «Книжки, які обрали мене у цьому навчальному році».